

INSTITUTI I TRASHËGIMISË SHPIRTËRORE E KULTURORE TË SHQIPTARËVE – SHKUP

KARNAVALI I BOZOVCËS

(tribunë shkencore – 13.03.2016)

- 14 -

Shkup, 2016

Boton:
INSTITUTI I TRASHËGIMISË SHPIRTËRORE E KULTURORE TË SHQIPTARËVE –
SHKUP

Vëllimi 14 – 2016

Biblioteka: **SCUPI**

Për botuesin:
Dr. Skender Asani

Kryeredaktor:
Prof. Dr. Sefer Tahiri

Këshilli redaktues:
Prof. Dr. Skender Asani
Prof. Dr. Izaim Murtezani
Prof. Dr. Sevdail Demiri

Sekretar i redaksisë:
Mr. Rini Useini

Redaktor teknik:
Naser Fera

Copyright© ITSHKSH, 2016
Të gjitha të drejtat janë të rezervuara për botuesin.

ISBN 978-608-4653-38-7

www.itsh.edu.mk

INSTITUTI I TRASHËGIMISË SHPIRTËRORE
E KULTURORE TË SHQIPTARËVE – SHKUP

KARNAVALI I BOZOVCËS

(tribunë shkencore – 13.03.2016)

- 14 -

SCUPI

Shkup, 2016

TRYEZA E LËNDËS:

Hyrje	7
Neshat MEHMETI: KARNAVALET ILIRE NË BOZOVCË	12
Fatmir SULEJMANI: KARNAVALI I BOZOVCËS, SHENJË QYTETARIE	15
Izaim MURTEZANI: SEMANTIKA MITOLOGJIKE E FIGURËS SË ARAPIT TË ZI NË KARNAVALET ILIRE TË MALËSISË SË SHARRIT TË TETOVËS.....	19
Besim CENGU: KARNAVALET ILIRE NË MALËSINË E TETOVËS – DËSHMI E EKZISTENCËS TË ELEMENTIT SHQIPTAR QË NË LASHTËSI	38
Besim MUHADRI: KARNAVALET ILIRE TË BOZOVCËS GJURMË LASHTËSIE DHE PAGANIZMI	43
Ismet LECAJ: KRAHASIME ETNOGRAFIKE LIDHUR ME KARNAVALET ILIRE TË BOZOVCËS	49
Hamdi MEDIU–DUSHI: KARNAVALET ILIRE–MANIFESTIM ME VLERË AUTENTIKE	56
Nexhat ÇOÇAJ: VESHJET DHE SIMBOLIKA E KARNAVALEVE NË BOZOVCË	59
Neshat MEHMEDI: KARNAVALET ILIRE NË MALËSINË E SHARRIT – RIORGANIZIMI, RREGULLAT, VESHMBATHJA DHE VEPRIMTARIA DITORE.....	78
Rini USEINI: KARNAVALET NË PSIKOLOGJINË POPULLORE.....	103

HYRJE

Karnavali i Bozovcës paraqet një manifestim tejet të rëndësishëm të traditës sonë popullore, sidomos të shqiptarëve të Maqedonisë. Ai, madje është i vetmi i kësaj natyre që ka arritur t'i mbijetojë kohës dhe njëkohësisht të përdëftojë se etnokultura jonë është e larmishme dhe në brendinë e saj ngërthen vlera të shumëfishta që pasqyrojnë mendësinë, sidomos të njeriut me bindje pagane. Karnavali i Bozovcës që nga vendasit është pagëzuar si karnaval ilir ka mbijetuar vetëm në këtë fshat të malësisë së Sharrit, edhe pse në të kaluarën është praktikuar edhe në fshatrat tjera fqinje të këtij rajoni malor. Ky karnaval është tejet domethënës, pasi përmban në brendinë e vet elemente të shumta pagane që gjithsesi se duhet të ruhen edhe në të ardhmen, pasi paraqesin një artefakt të rëndësishëm të etnokulturës sonë, sidomos të asaj me bazament tradicional.

Karnavali i Bozovcës, veneruar nga dioptria e klasifikimit të karnavaleve në dy grupe, përkatësisht në magjik dhe kritik, i përket kryekëput llojit të parë, apo atij magjik. Meritat më të mëdha për mbajtjen në jetë të këtij karnavali i takojnë padyshim ideatorit dhe njëherit kryetarit të këtij manifestimi kulturor, Neshat Mehmedi.

Karnavali i Bozovcës, është fund e krye i karakterit magjik për dallim nga lloji i dytë i të ashtuquajturit karnaval kritik që haset kryesisht në mjediset urbane dhe ku del në shesh qëndrimi kritik i pjesëmarrësve të tij kundruall realitetit shoqëror, përkatësisht dukurive devijuese të shoqërisë. Edhe më i qartë në drejtim të distinkcionit mes dy karnavaleve është studiuesi i njohur kroat Ivan Lozica i cili me të drejtë thekson se lloji i parë i karnavalit, apo i ashtuquajturi magjik ose luperkalian si tipik për mjediset rurale, karakterizohet me maskimin grupor të meshkujve në kostume të lëkurave zoomorfe dhe mbajtjes së kambanave në këto veshje.

Karnalistët e fshatit pasi ekspozohen me maskat e tyre në sheshin e fshatit vazhdojnë pastaj me aktivitetin e tyre ritual, përkatësisht vizitën, apo përshkrimin e të gjitha shtëpive të fshatit.

Karnavali në fjalë, apo lojërat me maska që praktikohen edhe më tej në këtë fshat ndodhen para zhdukjes së tyre, si rrjedhojë e interesimit joadekuat të shoqërisë sonë, por njëherit edhe vetëdijes së ulët në drejtim të ruajtjes së trashëgimisë etnokulturore. Nënkuptohe se edhe koha në të cilën jetojmë, përkatësisht globalizmi gjithnjë e më shumë po i zhदारit vlerat me taban tradicional duke nxjerr në sipërfaqe vlera të reja kulturore me prapavijë universale si rrjedhojë e unifikimit të proceseve që zhvillohen në mbarë globin tokësor. Ky fakt është i mjaftueshëm që të konstatohet se vlerat e trashëgimisë sonë shpirtërore, por edhe atyre materiale gjithnjë e më shumë po zhbëhen dhe nevojitet një përkujdesje më e madhe në rigjallërimin dhe kultivimin e tyre. Megjithatë, edhe përkundër vështirësive të kësaj natyre, karnavali i Bozovcës, ka arritur së paku të mbijetojë, andaj nevojitet një aktivitet më gjithëpërfshirës që do të shoqërohej edhe me ndonjë ndihmesë më solide të natyrës financiare, nënkuptohet nga institucionet adekuate me qëllim që ky aktivitet të standardizohet dhe të begatohej edhe më tepër në strukturën e tij përmbajtësore. Ky aktivitet gjithsesi se duhet të mbijetojë në cilësinë e një monumenti, apo dëshmie të rëndësishme të identitetit tonë kolektiv në një periudhë tejet të lashtë kohore, madje ndoshta edhe në vetë fillet e saj.

Karnavali i Bozovcës apo lojërat me maska është padyshim një margaritar i trashëgimisë që ngërthen në brendinë e tyre një numër të madh të vlerave kulturore me prapavijë kryesisht të karakterit pagan.

Shumë vështirë është të jepen të dhëna precize në raport me kohën e paraqitjes së këtij rituali, përkatësisht maskimit, apo karnavalit të Bozovcës, pasi në literaturën shkencore etnologjike, mungojnë

dokumente të shkruara që do të ndërlihdeshin me ndonjë kronologji konkrete historike. Megjithatë duke u nisur nga elementet përbërëse që hasen në përmbajtjen e tij, mund të supozohet se karnavali, apo lojërat me maska janë shumë të lashta dhe janë të ndërlihdhura me kohën e besimit pagan, ose thënë më konkretisht me kultin e pjellorisë, kurse njëkohësisht edhe me kultin dedikuar paraardhësve tanë. Me vetë faktin se lojërat me maska në f. Bozovcë të Tetovës ekzekutohen një ditë para kohës së kremtimit të Ditës së Verës (14 Mars) mund të konkludohet se nëpërmjet tyre shënohet kalimi nga një periudhë kohore në një periudhë tjetër kohore, apo thënë më mirë, në aspektin kohor shënohet kalimi prej errësirës drejt dritës, apo prej kaosit kah kozmosi ose thënë më thjeshtazi – prej dimrit kah vera, kurse nga prizmi i kodit socio-ekonomik, shënohet edhe një lloj kalimi prej pasivitetit shoqëror kah aktiviteti shoqëror, pasi natyra fillon të zgjohet dhe kjo është shenjë se mund të fillohet me aktivitete që janë të ndërlihdhura me bujqësinë dhe blegtorinë.

Lojërat me maska në fshatin e apostrofuar dallohen me ekzekutimin e tyre autentik, pasi praktikohen në mjedis rural, njësoj siç janë praktikuar edhe në të kaluarën, nënkuptohet me modifikime të caktuara. Jo vetëm nga aspekti i hapësirës, por edhe nga aspekti i kohës janë autentike, pasi praktikohen rreth 14 marsit, kur sipas besimit tradicional, mendohet se fillon pjesa kreative e vitit, siç është periudha verore. Edhe nga aspekti i objekteve (maska teriomorfe, këmbana, etj.) që shfrytëzohen në trajtë të rekuizitave rituale, madje edhe shkopinjë që përdoren, por edhe ushqimi që përgatitet me këtë rast, është krejtësisht burimor, apo tipik për zonën në fjalë. Të përkujtojmë se kjo zonë veçohet me kushte të volitshme për zhvillimin e blegtorisë.

Këto lojëra me maska, apo karnavali i Bozovcës karakterizohen me një raritet të veçantë, pasi nuk aplikohet në vende tjera, veçmas te pjesëtarët e popullsisë shqiptare në Maqedoni. Në të kaluarën, me siguri se lojërat e tilla kanë qenë të pranishme në një masë më të

gjerë, por ato kohëve të fundit jo vetëm që nuk praktikohen më, por është harruar krejtësisht edhe funksioni dhe destinimi i tyre. Lojërat me maska të Bozovcës janë të vetmet që kanë mbijetuar te shqiptarët e Maqedonisë, andaj si të tilla meritojnë një vëmendje të veçantë.

Lojërat me maska në f. Bozovcë të komunës së Tetovës paraqesin artefakt kulturor të llojit të vet për shkak të posedimit të shumë elementeve me vlera kulturore në strukturën e tyre përmbajtësore. Në këtë drejtim, sjellja specifike e pjesëmarrësve në kortezh, e ndërlidhur me ekzekutimin e një varg veprimesh rituale me prapavijë kryesisht magjike, pastaj maskimi i tyre specifik, si dhe një varg aktiviteteve tjera, por edhe prania e publikut në këtë manifestim paraqesin elemente të njaftueshme për ta cilësuar këtë manifestim si një ndodhi të veçantë kulturore. Pra, vetë lojërat me maska dhe bartësit e tyre, si dhe prania e audiencës paraqesin një dialogim me përmasa të një ndodhie të mirëfilltë kulturore.

Mbrojtja e këtij artefakti kulturor, përkatësisht lojërave me maska, apo karnavalit të Bozovcës, do të duhej të bëhej në trajtën e tij burimore, apo autentike, ashtu siç është praktikuar në të kaluarën. Gjithsesi se më rëndësi të veçantë do të ishte edhe popullarizimi i këtij manifestimi i cili do të nënkuptonte inçizimin e tij nëpërmjet video-kamerave dhe pastaj transmetimin e këtij materiali në televizionet e ndryshme me karakter shtetëror dhe lokal. Në funksion të popullarizimit të tij do të ishte edhe përgatitja e emisioneve dokumentare në të cilat do të dilnin në shesh vlerat e këtij manifestimi, apo rituali. Njëkohësisht, do të ishte me rëndësi edhe trajtimi i tij shkencor dhe nënkuptohet publikimi i materialeve të kësaj natyre. Me rëndësi do të ishte gjithashtu edhe arkivimi i tij në institucionet adekuate që zhvillojnë veprimtari të natyrës hulumtuese-shkencore.

Në fund do të kishim shtuar se mbrojtja e artefakteve kulturore është e një rëndësie të veçantë, pasi ajo reflekton vlerën dhe

njëherit qytetërimin e një populli, kurse gjeneratave të ardhshme u siguron një bazament të çmuar në drejtim të njohjes dhe shijimit të një pjese të identitetit kulturor të etërve, apo stërgjyshërve të tyre.

Pikërisht në funksion të këtij synimi, më 13 mars 2016, në fshatin Bozovcë të Malësisë së Sharrit – Tetovës, u mbajt manifestimi tradicional “Karnavalet Ilire”, organizuar nga z.Neshat Mehmedi dhe Komuna e Tetovës, në shenjë të përfundimit të dimrit dhe fillimit të stinës së verës, në bazë të traditës së vjetër pagane ilire. Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore dhe Kulturore të Shqiptarëve– Shkuo ishte bashkëorganizatore e tribunës shkencore për karnavalet ilire, ku referuan disa studiues të njohur të kësaj fushe nga Maqedonia, Kosova dhe Shqipëria., punimet e sëcilave po i botojmë në këtë numër të revistës shkencore "Scupi".

Redaksia e revistës "Scupi"

NESHAT MEHMETI, ORGANIZATOR I MANIFESTIMIT

KARNAVALET ILIRE NË BOZOVÇË

Të nderuar të pranishëm, mysafirë nga Shqipëria, Kosova dhe trojet shqiptare të Maqedonis mirëseerdhët në manifestimin tradicional “Karnevalet Ilire” në Malësinë e Sharrit, të tetin me rradhë që organizohet në fshatin Bozovcë.

Këtë karnaval e madhëron Instituti i Trashigimisë Shpirtërore Kulturore të Shqiptarëve në Maqedoni – Shkup me përfaqësuesit e tij; drejtorin Prof. Dr. Skender Asanin, sekretarin shkencor Prof. Dr. Sefer Tahirin dhe Prof. Dr. Sevdail Demirin, profesorët nga universitetet shqiptare, drejtorë të shkollave, mjetet e informimit publik e të gjithë të pranishmit.

Bashkëfshatarë dhe ju pjesëmarrës të respektuar këtë vit organizojmë tribunën shkencore “KARNAVALET ILIRE”. Bashkë-organizues janë ITSHKSH-ja dhe Këshilli Organizativ, që na bënë të krenohemi me etnogjenezën tonë pellazgo– ilire.

Pikërisht për këtë Tribunë Shkencore marrin pjesë me temat e tyre studiuesit Prof Dr., Izaim Murtezani. Mr Rini Yseini, Prof Dr. Hamdi Mediu., Prof Dr . Nexhat Çoçaj, Prof Dr.Besim Muhadri – studiues – etnolog, Besim Cengu – studiues shkencor, kritik letrar dhe publicist nga REPUBLIKA e Shqipërisë, Ismet Leci, Abaz Çengaj e Neshat Mehmedi.

Të nderuar mysafirë, të nderuar bashkëkatundarë të Bozovcës. nuk mund të harojmë pa përshëndetur humanistin e përmasave mbarë-kombëtare Lazim Destanin.E kemi të pamundur pa përmendur dhe përshëndetur mbështetësin edhe përkrahësin më të madh të këtyre karnavaleve të ndjerin profesor doktor Fadil Sulejmanin, pra themeluesin e Universitetit të Tetovës, që ishte dhe mbeti përjetësisht simbol i krenarisë tonë kombëtare, e në veçanti për ne

bozovcasit. S'mund të lëmë pa përshëndetur edhe dy bilbilat e malësisë nga katundi Bozovcë, dy vëllezërit Jashar dhe Idajet Sejdiun, tërë jetën ia kushtuan këngës, pra me zërat e tyre kanë mbajtur gjallë këngën burimore.

Të nderuar të pranishëm, edhe ky manifestim kulturor do ishte zhbërë moti kohë, siç është zhbërë rreth e përqark Malit Sharr, sepse armiq të kurrë nuk kanë heshtur e as që heshtin tani për të na tjetërsuar, me gjuhë të re, me emra e mbiemra të ri, me histori të re, kulture të re, tradita të reja... Po falë të parëve tanë, sepse kjo malësi ka patur çdo herë njerëz të shkolluar, edhe pse të paktë në numër, por kanë qenë të sacrificës, si hoxha Ramadan Rushani, jo që si ka kundërshtuar në asnjë mënyrë, po vetë ka dalë dhe ka luajtur krahë për krah me karnalistët, jo që i ka ndaluar, por djemtë e vëllezërve të tij thuajse të gjithë janë bërë karnalistë, falë nxitjes së tij; Haqimi Nexhmedini, Rexhepi, Reshiti, Ajeti, Jo vetëm kaq, ai dhe të tjerët hoxhallarë i kanë informuar se kur janë festat dhe ritet e motmotit... Si hoxha Ramadan i Bozovcës ka patur edhe shumë hoxhallarë të tjerë që kanë punuar në këtë katund dhe në katundet tjera dhe kurrë si kanë penguar e as kundërshtuar Karnavalet dhe festat e motmotit: Ne do i përmendim disa;

- Hoxha Ramadan Rushani nga Bozovca i shkolluar në Edrene (Ka punuar tre vite pa pagesë dhe i përjashtuar nga puna në kohën e Mbretërisë serbe – kroate – sllovene).
- Hoxha Hazajr Haziri nga katundi Shipkovicë Tetovë nga viti 1956–1959
- Hafiza Hazbiu nga Radiovca
- Hoxha Jahja Batiu nga Kuklibegu i Opojës, Republika e Kosovës
- Hoxha Samiu nga Poroi i Tetovës

Por as hoxhallarët tjerë si kanë penguar edhe në Katundin Veshallë , Ne to do përmendim hoxhën Ramadan të Veshallës.

Nga pamundësia për të gjetur emrat e hoxhallarëve të tjerën ne ju kërkojme ndjesë familjeve të atyre hoxhallarëve që kanë punuar në këto dy katund dhe si kemi përmendur emrat e tyre.

Të nderuar të pranishëm falë rinisë, nxënësve e studenteve, mësuesëve e profesoreve, Hoxhallarëve, instituteve e institucioneve tona. Këta të gjithë bashkarisht kontribuojnë për të çuar përpara kulturën tonë të vjetër e për ti dhënë jetë e gjallëri popullit tonë artëdashës.

E për këtë do ta falenderojmë edhe njëherë në mënyrë të veçantë dhe publike jryetaren e Komunës së Tetovës, z. Teuta Arifi, Këshillin Komunal të Tetovës, ITSHKSH si dhe studiuesit, profesorët universitarë, drejtorët e shkollave, mësuesit dhe të gjithë pjesëmarrësit nga të gjitha trojet etnike. Nuk dua të ndalemi më gjatë për historikun e këtyre karnavaleve, sepse do të debatohet në tribunën shkencore.

(Fjala hyrëse e mbajtur në tribunën shkencore)

FATMIR SULEJMANI, USHT

KARNAVALI I BOZOVCËS, SHENJË QYTETARIE

Të nderuar pjesëmarrës në tryezën e sotme shkencore, që mbahet ditën e manifestimit tradicional – KARNAVALET ILIRE këtu në Bozovcë, në fshatin më të thellë të Malësisë së Sharrit.

Siç e dini, këso lloj aktiviteteesh, që përkojnë edhe me festën e *Ditës së verës*, në të shkuarën janë organizuar pothuajse në të gjitha vendbanimet shqiptare. Viteve të fundit, ndërkaq, për shkak të ndryshimit të madh të mënyrës së jetesës, por edhe më shumë për shkak të propagandave të hapura të misionarëve të ndryshëm, janë luftuar me sistem dhe janë shuar gati në tërësi, jo vetëm karnevalet, po dhe shumë festa të moçme, adete, zakone, bestytini..., që` nuk i kanë bërë dëm askujt. Natyrisht, e gjithë kjo ka ndodhur dhe po ndodh edhe falë konformizmit të inteligjencës sonë shurdh-memece, fanatizmit, injorancës, inferioritetit, dijeve të gjymta dhe gjithçkaje tjetër që mund t'i falen njeriut të thjeshtë – atij që nuk ka pasur fatin të ndjekë udhën e dijes dhe të dritës së diturisë, po jo dhe njerëzve të shkolluar, që duhet të jenë të zëshëm sa herë që dikush e kriminalizon trashëgiminë dhe gjurmët tona në këto troje me pretekste të paqëndrueshme.

E them këtë, sepse kujtimi i mënyrës së të jetuarit të stërgjyshërve, festave të tyre, kujdesi për thesaret e trashëguara materiale e shpirtërore, respekti për personalitetet e shquara të historisë sonë tragjike..., janë shenja qytetërimi, kurse humbja e gjurmëve të asaj të shkuare është shpëlarje e mbamendjes kolektive dhe varfërim i shpirtit të etnisë, cënim i identitetit dhe heqje dorë prej tapive të vatanit.

Meqë nuk jam specialist i fushës së folklorit, fjalën rreth karnevaleve dhe festave të tjera pagane ua lë kolegëve të mi të respektuar, sepse këto gjëra ata i njohin shumë më mirë dhe shumë më thellë se unë. Megjithatë, nuk mund të rri pa përmendur me këtë rast kuptimin që kishin Rilindësit për këtë lloj festash, me të cilin duhet të njihen, para së gjithash, ata që i shpallin të dëmshme evenimentet kulturore si puna e *Karnevaleve ilire*, pa ofruar asnjë argument të arsyeshëm për qëndrimet e tyre, që, gjithsesi, nuk kanë të ardhme.

Ja çfarë shkruan për *Ditën e verës*, përpara 100 e ca vitesh, *enciklopedia e gjallë* e kulturës shqiptare Faik Konica: “*Dita e Verës është dita në të cilën shtërgjyshërit t'anë, kur s'kish lindur edhe krishtërimi, kremtojin bashkë me Romanët dhe me Grekët e Vjetër, perëndit' e luleve, të shëlgjeve, të krojeve. Kur çkrin dimëri, kur qaset Vera buzëqeshur e hollë dhe e gjatë si në piktyrë të Botticellit, zemra e njeriut çgarkohet nga një barë, shijon një qetësi, një lumtësi t'ëmbëlë. Në këtë gëzim, stërgjyshërit t'anë ndiejn një detyrë t'u falen perëndive që sillnin këto mirësira. Dhe ashtu leu festa hiroshë që quajmë Dit' e Verës*”.

Kështu shprehej Konica, i bindur se nëpërmjet kremtimit të festave të moçme sa vetë njerëzimi, ne dëshmojmë prezencën e vazhdueshme në këto hapësira, u themi uzurpatorëve të trashëgimisë shpirtërore e materiale se nuk e kemi ndërmend të hjekim dorë nga thesaret e kulturës sonë të lashtë, aq më tepër kur ato, siç thoshte Konica, nuk çenojnë asnjë vlerë të çmuar të kohës sonë, nuk lëndojnë asgjë që lidhet me religjionin/ besimin e njerëzve.

Duke pasur parasyshë tendencën e lakuriqësimit të shqiptarëve nga vlerat e lashtësisë, nga ana e atyre që janë vënë në shërbim të armiqve të kulturës sonë dhe justifikojnë veprimet e tyre makabre me mësimet e ca dallkaukëve që e kanë zët racën, gjuhën dhe kulturën që Zoti e bëri kësmet për ne, do t'më lejoni që të shpërfaq para jush konceptin që patën mbi vlerat kombëtare: traditat, zakonet dhe festat parake dy figura të mëdha, dy imamë të mençur

shqiptarë, përpara të cilëve misionarët e zhveshjes sonë në këste duken qenie mikroskopike.

Fjala është për Haviz Ali Korçën dhe Imam Vehbi Ismailin, të cilët e kishin të qartë se armiqtë tanë kanë keqpërdorur një dajm ndjenjat religjioze të shqiptarëve me mungesë dije e kulture, për t'na paraqitur para botës të zhveshur vlerash e të paaftë për të ndërtuar qytetërimin e tyre. Ata e dinin se kombi ynë është një – pa dallim feje, krahine e dialekti; se vija e gjakut është vullneti suprem i Zotit; se tendencat e zhveshjes së etnisë nga trashëgimia e saj dhe nga figurat madhore, shpiejnë drejt shndërrimit të tij në turmë njerëzish pa pika reference.

Po e nis me Hafiz Ali Korçën – personalitetin poliedrik; përkthyesin e rubairave të Omar Khajamit; krijuesin – vepra e të cilit është e lidhur edhe për zhvillimet e bujshme kombëtare, veçmas ato pas vitit 1912, kur vetëm gjysma e Shqipërisë u bë e lirë dhe e mosvarme; autorin e veprës me vargje bilur *“Shtatë ëndrrat e Shqipërisë”*, të shkruar me ndjeshmëri të sinqerta atdhedashurie, hoxhën që burgosej pse lexonte Skënderbeun e Naimit, njeriun që madje ia dërgoi me postë këtë vepër pashait në Stamboll...; autorin e vargjeve përmes të cilave na e bënte me dije se: ta dojë njeriu gjuhën, kombin, traditat dhe figurat e veta më madhore është punë qytetarie. Për të qenë më i bindshëm në qëndrimet e tij, ai sjell shembuj nga Libri i shenjtë i Islamit – Kur’ani; sjell dashurinë që kish profeti Muhamed për kulturën, kombin, zakonet, traditat dhe gjuhën e vetë arabe, që sigurisht na e kujton se të njëjtën dashuri duhet ta kemi edhe ne kundrejt trashëgimisë sonë – gjuhës, historisë, kombit dhe heronjve tanë.

Ja disa vargje të Hafëz ali Korcës:

...i madh Pejgamber – Nur i gjithësisë

Unë jam Arab – thosh – faqe njerëzisë.

Nder të math e njëjte kombësin’ e vet.

Që këtë e thotë dhe Kur'ani vetë.

Nasjonalist them – Pejgamberët ishin

se librat – në gjuhët e veta i kishin.

Imam Vehbi Ismaili, ndërkaq, njëri prej apostujve të mendimit të lirë shqiptar, njeriu që përktheu arabisht për nevojat e shqiptarëve të Egjyptit tregimet e Ernest Koliqit, imami që festonte festat fetare të shqiptarëve të të katër besimeve, miku i madh i poetit dhe shkrimtarit erudit Fan S. Nolit, shkodrani që emigroi në SHIBA dhe i shërbeu atje një jetë të tërë Zotit dhe Atdheut, duke mbjellur pareshtur frymën e patriotizmit dhe tolerancës ndërfetare te shqiptarët, duke bashkëpunuar ngushtë me gjithkë për një Shqipëri laike, për një Shqipëri lule në kopshtin e madh të mëmës së saj të natyrshme – Evropës, kudo që shkonte, thoshte se *fetë shqiptare kanë bashkëpunuar dhe bashkëpunojnë për të mirën kombëtare, se ata që mundohen të përçajnë shqiptarët duke përdorur fetë si mjet për varfërimin e shpirtit të tyre... nuk duan t'na shohin të bashkuar...*

Besoj se ngjashëm si dy personalitetet e mësipërme mendojnë gati gjithë shqiptarët, pa dallim bindjesh fetare. Këtë e dëshmon dhe ky auditor përplot personalitete të jetës shkencore, kulturore e fetare të cilët janë këtu për të thënë fjalën e tyre shkencore në favor të nevojës së ruajtjes së kujtimit për festat e dikurshme, për t'i dhënë kurajo organizatorit të *Karnevaleve ilire* të Bozofcës, që të vazhdojë me traditën, sepse: një komb që harron të shkuarën e merr në qafë edhe të ardhmen e tij.

(Kjo fjalë hyrëse u mbajt në tryezën shkencore kushtuar Karnaveleve ilire)

DR. IZAIM MUR TEZANI

SEMANTIKA MITOLOGJIKE E FIGURËS SË ARAPIT TË ZI NË KARNAVALET ILIRE TË MALËSISË SË SHARRIT TË TETOVËS

1. Statusi dhe roli i figurës së Arapit të Zi në kontekst të karnavalit në fjalë, por edhe më gjerë

Në brendinë e karnavaleve ilire të malësisë së Sharrit që çdo vit organizohen dhe mbahen në f. Bozovcë të Tetovës kemi një numër të madh të elementeve që mund të jenë pjesë përbërëse e hulumtimit të ndryshme me përmasa shkencore. Të kësaj natyre janë edhe dy punimet e mia paraprake në të cilat janë dhënë ca veçori më elementare, apo më sipërfaqësore me të cilat karakterizohet ky aktivitet karnavalesk.¹ Si rrjedhojë, në punimin në vazhdim do të fokusohem vetëm në një segment më specifik të tij, përkatësisht në interpretimin teorik të kuptimisë së një figure tejet të rëndësishme të këtij karnavali, siç është ajo e Arapit të Zi.

Në vija të përgjithshme, figurat e protagonistëve të karnavalit të Bozovcës mund t'i ndajmë në tri grupe. Në grupin e parë të protagonistëve të këtij karnavali bëjnë pjesë figura të cilësuar si antropomorfe, apo protagonistë të botës femërore që nuk janë të maskuar, sidomos në pjesën e përparme të fytyrës. Më konkretisht, bëhet fjalë për dy vajzat e reja, nusen e re dhe plakën që janë pjesë

¹ Punimi i parë me titull *Karnavali i Bozovcës (Sprovë për të depërtuar në hermeneutikën e tij)* është botuar paraprakisht në një version më të shkurtuar në revistën Gjurmime albanologjike – Folklor dhe etnologji, nr. 43/2013, Instituti Albanologjik, Prishtinë, 2014; Punimi i njëjtë, por me një version më të zgjeruar është botuar në librin tim me titull *Refleksione etnokulturore*, Shkup, 2014; Punimi i dytë me titull *Karnavali i Bozovcës (Midis zhdukjes dhe institucionalizimit të tij)*, është botuar në revistën *Scupi. Vëll. IX – 2015*, Sfidat e trashëgimisë kulturore në Maqedoni (konferencë shkencore, 30.09.2014), Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore e Kulturore të Shqiptarëve, Shkup, 2015.

përbërëse e karnavalistëve të Bozovcës. Ky grup edhe pse nuk posedon maska në fytyrë, megjithatë rolin e të gjitha këtyre femrave e luajnë meshkujt. Meqenëse këta meshkuj, apo djem të rinj vishen si femra, nënkuptohet me veshjet tipike popullore të kësaj ane, kemi të bëjmë me dukurinë e njohur si *transvestizëm*. Kjo nuk është e tëra, pasi meshkujt në cilësinë e femrave, imitojnë edhe veprimet e femrave, andaj kemi të bëjmë edhe me dukurinë e *inversionit gjinor* duke pasur parasysh faktin konkret se meshkujt në rolin e femrave shërbehen me dajre dhe nën ritmin e tyre këndojnë edhe këngë femrash me tematikë dasmash, apo synetisë, varësisht nga nevojat e familjeve në oborrin e së cilave futeshin gjatë ekzekutimit të ritualit në fjalë. Në të vërtetë, nëse familja kishte fëmijë që ishte në prag të synetisë këndoheshin këngë të kësaj natyre, por nëse familja kishte ndonjë djalë që ishte në prag të fejesës, apo martesës këndoheshin këngë me përmbajtje të tillë.

Fig. 1

Meshkujt në rolin e femrave në karnavalet ilire në f. Bozovcë

Në grupin e dytë dhe njëherit më të madh të protagonistëve të karnavalit në fjalë kemi figurat teriomorfe, pasi fytyra e tyre është e mbuluar me maska të kafshëve të ndryshme, si ajo e cjapit, e demit (qeve), kafka e kalit e kështu me radhë. Përndryshe, “maskini teriomorf, apo thënë më konkretisht – maska, paraqet objektin më të madh sakral që është paraqitur qysh në pikturën paleolite të

shpellave. Në shpellën *Le Trois Freres* u zbulua njeriu – dem, me lëkurë të hedhur në trup dhe me një instrument në duar, të ngjashëm me kavallin i cili shoqëron një kope të buajve. Si zakonisht thuhet se me këto maska të para, me figurën e kafshës, njeriu ka tentuar t'i përshtatet botës shtazore dhe duke u shërbyer me përvojën e gjuetisë, në mënyrë të pahetueshme, të depërtonte në sferat e tyre, apo me imitim të kafshës ta përthithte fuqinë e saj në trupin e vet” (Bihalji–Merin, 1971: 7). Për njeriun me botëkuptim të lashtë, i tërë Kozmosi ka qenë i hyjnzuar, kurse kafsha ka paraqitur një nga trajtat e hierofanisë kozmike. Është besuar se në kafshë ka depërtuar fryma hyjnore, andaj sipas kësaj logjike, edhe hyjnitë në botën mitike të njeriut, shumë herë marrin trajtën e një kafshe (Murtezani, 2014: 30–31).

Fig. 2
Protagonistë me maska teriomorfë

Në grupin e tretë do të kishim inkluadruar figurën e Arapit të Zi, në njëfarë mënyre si të vetmuar, pasi është edhe më specifike duke pasur parasysh faktin se figura e tillë është disi më e veçantë dhe nuk korrespondon me dy llojet e figurave të protagonistëve paraprakë. Në të vërtetë, figura e Arapit të Zi nuk mund të përfsihet në grupin e protagonistëve me maska teriomorfe, pasi nuk bart ndonjë maskë konkrete në fytyrë, por vetëm fytyrën e ka të lyer me ngjyrë të zezë, apo me blozë. Megjithatë, ky element, përkatësisht ngjyra e

zezë e bën figurën e Arapit të Zi si të gjysmëmaskuar. Po ashtu, figura e Arapit të Zi nuk mund të identifikohet as me grupin e protagonistëve me prapavijë antropomorfe, pasi nuk kemi transformim të gjinisë së tij nga ajo mashkullore në atë femërore, ashtu siç ndodh me protagonistët e grupit të parë. Nga ana tjetër, nuk mund të themi se figura e Arapit të Zi nuk përmban edhe elemente antropomorfe, pasi kemi të bëjmë vetëm me lyerje të fytyrës njerëzore me ngjyrë të zezë. Në rastin konkret, figura e Arapit të Zi mbetet një figurë disi e veçantë, apo hibride që posedon elemente edhe të grupit të parë të protagonistëve, por edhe të grupit të dytë të protagonistëve, por duke mos u identifikuar plotësisht me asnjërin grup të protagonistëve të tillë. Si rrjedhojë, do të ishte e logjikshme që kjo figurë të përfshihet në një grup të veçantë të protagonistëve.

Në të vërtetë, figura e Arapit të Zi, pa praninë e së cilës as që mund të paramendohet ekzekutimi i karnavalit në fjalë, nuk është e vetmuar, pasi ajo numëron deri në gjashtë prototipa të kësaj natyre. Pra, nga gjithsejt 30–40 protagonistë sa numëronte karnavali, gjashtë prej tyre ndërlidheshin me figurat e arapëve të zinj. Të tilla figura me fytyra të ljera me blozë, apo me ngjyrë të zezë janë ajo e kryeplakut të karnavalit të hypur mbi kalë ose gomar, pastaj dy truprojat e tij që i qëndrojnë anembanë, ai që e tërheq kalin, apo gomarin e kryeplakut dhe dy kujdestarët, apo vëzhguesit që përkujdesen për të ofruar të dhëna paraprake rreth sigurisë së rrugëtimit të karnavalistëve, pasi ndodh që të grabitet ndonjë karnavaliste e gjinisë femërore (djem të maskuar si femra) me qëllim që elementi komik të dalë në shesh dhe në këtë mënyrë të argëtohen më mirë të pranishmit. Pra, të gjithë këta gjashtë karnavalistë në numër kanë fytyra të ljera me thëngjill dhe mund të identifikohen lirshëm me figurën e Arapit të Zi edhe pse vendasit nuk preferojnë përdorimin e këtij termi, por figurat në fjalë i

identifikojnë me romët². Me siguri se ky përcaktim etnik është i mëvonshëm, pasi përcaktimi i mëhershëm me siguri se ka qenë i karakterit mitologjik duke i ndërlidhur këto figura me fuqitë demoniake me ngjyrë të zezë. Tanimë është i njohur fakti se figura e Arapit të Zi është një përfaqësues më tipik i fuqive mbinaryrore ktonike me ngjyrë të zezë, madje tejet frekuentuese, jo vetëm te shqiptarët, por edhe te popujt tjerë të rajonit mesdhetar.

Fig. 3

(Në prapavijë, figura e Arapit të Zi)

Kjo figurë, përkatësisht ajo e Arapit të Zi ngërthen në vetvete edhe rekuizita tjera, siç është shkopi që mbahet në duar, pastaj veshja e përmbysur, sidomos me gëzofë lëkurash të kafshëve të ndryshme e kështu me radhë. E gjithë kjo i shndërron këto figura në qenie lemeritëse dhe dramatike duke mundësuar njëherit një lloj komunikimi tejet specifik dhe joshës me audiencën e pranishme në këtë manifestim.

Figura e Arapit të Zi ka mbijetuar jo vetëm në karnavalin në fjalë, por ajo ka qenë e pranishme edhe në rituale dhe praktika tjera të traditës sonë popullore. Ndoshta një përshkrim më tipik të kësaj figure, përkatësisht të Arapit të Zi jep studiuesi strugan dr. Bexhet

² Të dhëna të siguruara nga Neshat Mehmedi, arsimtar në shkollën fillore të f. Bozovcë të Tetovës, por njëherit edhe kryeorganizator i manifestimit tanimë tradicional të njohur si *karnavalet ilire të malësisë së Sharrit* që mbahet në f. Bozovcë të Tetovës.

Asani duke bërë fjalë për një ritual që praktikohet në pjesën e disa fshatrave të Strugës, përkatësisht me rastin e dasmës së vogël (synetit) dhe dasmës së madhe (martesës). Në të vërtetë, edhe pse figura në fjalë për të cilën jep shënime dr. Bexhet Asani nuk quhet Arapi i Zi, por xhamalli (xhamballi), apo lugati, megjithatë kemi të bëjmë me një figurë analoge që lehtësisht mund të identifikohet edhe me Arapin e Zi. Gjithnjë sipas këtyre të dhënave, figura në fjalë maskohet në këtë mënyrë: vesh gunë të vjetër, herë–herë edhe të grisur, përvesh krahët gjer në bërryl, pantallona të përveshura apo të grisura gjer te gjunjët etj. Në kokë vinte sheshir i cili vende–vende ishte i grisur, ndërsa në fytyrë nxihej me thëngjill, vinte mustaqe dhe njekër, ndërsa mbi gunë varte zinxhirë, katinarë (dry) e këmborë të llojeve të ndryshme, kurorë me qepë e vargje me specat të thata. Mbante bastun dhe shpatë. Më tej Bexhet Hasani duke përshkruar aktivitetin e këtij protagonistit shton: edhe pse në të kaluarën dasmat, kryesisht bëheshin gjatë stinës së vjeshtës dhe stinës së dimrit, kur temperaturat ishin mjaft të ulëta, xhamalli në shi e në dëborë ecte këmbëzbathur. Gjatë shëtitjes së synetliut nëpër rrugicat e fshatit, si dhe nga momenti i nisjes së krushqve për ta marrë nusen në fshat ose te ndonjë fshat fqinj apo për ta shëtitur synetliun, tërë kohën lugati do të bëjë lojëra të ndryshme. U lëshohet fëmijëve t'i trembë, trembë ndonjë kalimtar të rastit që takon gjatë rrugës, i turret dhe i matet “t'i bie” me shpatë. Dasmorët dëshmitarë thonë se ndonjërit udhëtar ose edhe ndonjë dasmori i binte të fikët (sipas Asanit, 2010: 643). Pra, figura në fjalë mund të identifikohet edhe me lugatin, por me këtë rast asnjëherë nuk duhet t'i shmangemi faktit se kemi të bëjmë me imitimin e ndonjë fuqie demoniake me ngjyrë të zezë, ashtu siç janë të gjitha hyjnitë ktonike të kësaj natyre, në rastin tonë edhe figura e Arapit të Zi.

Kjo figurë, apo Arapi i Zi është pjesë përbërëse edhe e lojërave të ndryshme me karakter dramatik. Kështu një lojë tipike e cila është ekzekutuar në shumicën e rasteve, në rajonin e Dervanit të Shkupit, sidomos në ambiente të mbyllura, apo atëherë kur dhoma e mysafirëve ishte e mbushur përplot me njerëz, ishte ajo e pagëzuar

si *loja e Arapit*. Kjo ishte një lojë individuale dhe ekzekutohej vetëm nga një person i cili kishte aftësi dhe shkathtësi të duhura për këtë aktivitet. Ky person, në raste të caktuara, mund të ishte edhe i gjymtë dhe kjo e metë e tij edhe më tepër ia shtonte gëzimin dhe ahengun lojës në fjalë, por njëherit shtonte edhe lemerinë te të pranishmit pasi figura në fjalë ishte tejet rrëmqethëse dhe trishtuese. Kryeprotagonisti i kësaj loje, paraprakisht duhej të maskohej mirë, andaj e lyente fytyrën me thëngjillin e gacave të shuara të zjarrit, kurse në gojë vendoste qepë të bardhë me qëllim që goja e hapur me qepë të bardhë të ishte krejtësisht në baza antipode me ngjyrën e zezë të fytyrës. Pjesa e sipërme e trupit, pra prej belit e përpjetë ishte e lakuriqësuar, kurse në pjesën e poshtme të trupit visheshin si zakonisht pantollane, por ato të kthyera mbrapshtë. Ky kryeprotagonist i lojës, apo siç quhej Arapi i Zi, pasi paraprakisht ishte i siguruar se ishte i maskuar mirë, futej me shpejtësi marramendëse në dhomën e mbushur përplot me njerëz. Në çastin kur futej në dhomë e mbante të hapur draprin në dorë dhe fillonte të lozte valle në mes të dhomës. Ritmet e valles së tij përcilleshin nga tingujt e defit që i binte dikush nga të pranishmit. Ai duke luajtur valle me draprin në dorë ua shtinte lemerinë të pranishmëve, pasi shumë herë u afrohej atyre, sidomos atyre që frikësoheshin më shumë dhe nuk dinin fshehtësinë e lojës dhe simulonte se kinse donte t'ua presë kokën. Në të vërtetë, ai nuk ua priste kokën, por i lyente vetëm me thëngjill, pasi duart i kishte të përlyera me blozë (më gjerësisht, Murtezani, 2012: 176). Kjo lojë në fjalë, në fshatrat e Dervenit të Shkupit, nuk ekzekutohej vetëm nga gjinia mashkullore, por edhe nga ajo femërore. Në të vërtetë gjatë dasmave në kohën kur ahengu shkonte drejt kulminacionit, në ndejat e botës femërore, organizoheshin lojëra të quajtura *manxhajak* kur ndonjë pjesëtare e gjinisë femërore luante rolin e Arapit të Zi, nënkuptohet në njëdisin e grave të tubuara gjatë solemnitetit të dasmës. Edhe në fshatin Kalishtë të Gostivarit me rastin e kremtimit të Ditës së Verës ekzekutohej një ritual që ndërli dhej me dy protagonistë, përkatësisht plakun dhe nusen e re. Në të vërtetë, dy persona të

gjinisë mashkullore, maskoheshin dhe luanin rolin e protagonistëve në fjalë. Vargani i pjesëmarrësve në këtë kremte popullore, nën shoqërimin e plakut dhe nuses së re, i përcjellur nën tingujt e daulles dhe curlave përshkonte të gjitha shtëpitë dhe rrugicat e fshatit duke krijuar një atmosferë tejet të hareshme. Plaku i hypur në gomar gjatë tërë rrugës që bënte nëpër rrugicat e fshatit mendonte se kinse do ta merrte nusen e re e cila ecte në këmbë pranë tij, madje e mbronte atë nga atakimet eventuale duke qenë i bindur se ajo i takonte vetëm atij. Megjithatë, në fund të ceremonialit, zbulohet identiteti i vërtetë i nuses, përkatësisht gjinia mashkullore e saj dhe me këtë shuhet edhe shpresa e plakut se do të merrte nuse të re. Kjo nënkupton faktin se nusja e re që identifikohet me verën dhe plaku që identifikohet me dimrin asnjëherë nuk mund të jenë bashkë, pasi e përjashtojnë njëri tjetrin. Në kontekst të temës sonë trajtuese është me rëndësi të ceket maskimi i djalit që luan rolin e plakut. Ai maskohet me ngjyrë të zezë, përkatësisht lyhej me hirin e gacave të djegura, kurse në kokë vendoste një kapelë të njohur si sheshir. Në duar mbante një shkop, kurse në kokë lidhte disa gërrsheta duke marr kështu pamjen e një prifti, apo të një njeriu të shëmtuar. Pra, nga e gjithë kjo mund të vërehet se plaku në rastin konkret mund të identifikohet edhe me figurën e Arapit të Zi, apo me Kaosin me të cilin edhe krahasohet periudha e dimrit, nënkuptohet gjithnjë sipas logjikës pagane. Duhet cekur se të gjitha këto fragmente të paraqitura më sipër dhe që mund ndërlidhen me figurën e Arapit të Zi nuk janë edhe të vetmet, pasi me siguri se ka edhe shumë lojëra tjera të kësaj natyre që nuk janë të njohura për ne e që me siguri se janë ekzekutuar në të kaluarën edhe nëpër shumë vise tjera të banuara me shqiptarë.

Figura e Arapit të Zi ka arritur të depërtojë edhe në artin letrar, përkatësisht në poezinë popullore dhe prozën popullore. Kështu, në një këngë kreshnike, figura e Arapit paraqitet me tipare destruktive, ashtu siç është edhe në esencë figura e tij në aspektin mitologjik. P. sh.: *Na ka ra ai Harap Zullumqari, / zullum t'madh n'Krajli qi paska qitë: / t'm për t'm-o ka ni dash të pjekun, / tip për t'm-o ka*

ni voz raki, / tim për tim—o ka ni çikë me fjetë, / tanë ku jan—o edhe djemt ma t'mirt, / tanë nër shpata Arapi qi po i lshon (AKKSH, 2008: 471). Ndonjëherë, figura e Arapit të Zi përfiton edhe attribute të një demoni me tri koka që do të thotë se merr tipare të kuçedrës, si p. sh.: *Eje, Zoti e vra:ft, ej, Harap Zullum-çarin! / E, po, m'i ka, he, tri: krena m'ni krye, / E a ve:sh kaurri n'çelik—e e n'puncir;* (ELR, V, 1977: 110). Në raste të caktuara, figura e Arapit mishërohet me atë të Bajlozit të Zi, si: *O, lum e lum, o zot, i lumi zot! / E koka kanë ky bajlozi i zi, / e kalon, more, krejt Detin e Zi, / o, qi po del, po n'hudut t'Jutbinës* (KK, II, 1991: 3). Figura e Arapit të Zi po ashtu është e pranishme edhe në kuadër të përrallave, sidomos të atyre të karakterit fantast. Në disa përmbajtje të kësaj natyre, Arapi i Zi të përkujton “xhindin e unazës te *Një mijë e një netët*. Përfytyrohet si një Arap që banon në gurin e çmuar të një unaze, e cila ndodhet nën gjuhën e mbretit të gjarpërinjve. Ai që e zotëron unazën duhet të fërkojë gurin, që prej andej të dalë Arapi, i cili i plotëson heroit çdo dëshirë” (Qazimi, 2008: 24). Në disa variante të përrallave shqiptare, Arapi paraqet figurën e transformuar të të Bukurës së Dheut. P. sh.: *Ai arapi s'ish arap, po ish e Bukur e Dheut. Si vanë mbënda, vate arapi në konak tjetrë, e bëri kafën edhe nxori lëkurën e zezë edhe u bë si e Bukur e Dheut që ish* (FSH, 1, 1963: 296). Arapi sipas përmbajtjes së disa përrallave tjera jeton nën tokë. Në një përrallë të tillë, në rastin kur një nënë e shkul preshin nga toka, çuditërisht nga vrima e preshit të shkukur del Arapi, si vijon: *Edhe plaka na gjen një presh. E shkuli preshin, i doli një arap* (FSH, 4, 1966: 350). Më vonë, do të shohim se Arapi është i ndërlikur edhe me pasurinë. Meqenëse, në përrallën e njëjtë, e ëma ishte shumë e varfës, Arapi i propozon që t'ia sjellte njëren bijë si nuse, pasi si kundërshpërblim do t'i jepte flori: *Vete plaka, merr çupën e madhe e e shpuri te arapi. Mori sahanin me flori, korba* (FSH, 4, 1966: 350). Nga kjo mund të konkludohet se Arapi është i ndërlikur me botën nëntokësore dhe pasurinë (floririn) që buron nga pjesa e poshtme e tokës. Nënkuptohe se në këtë përrallë, Arapi është figurë negative,

pasi paraprakisht i mbyl dy motrat e para që ia jep nëna e varfër në këmbim të pasurisë, kurse e treta arrin që ta mbyl Arapin në saj të ndihmësit mitik – qenit të vogël.

Nga e gjithë kjo mund të konkludohet se figura e Arapit të Zi është tejet e pranishme në traditën tonë popullore dhe si zakonisht ndërlidhet me fytyrën e tij me ngjyrë të zezë që pastaj reflektohet edhe në funksionin e tij, kryesisht me natyrë destruktive, apo që identifikohet me fuqitë e Kaosit që në vazhdimësi, sipas logjikës mitike, i kanosen Kozmosit, përkatësisht ndonjë fillimi të ri, qoftë ai i natyrës kalendarike, apo antropologjike, përkatësisht biologjike.

2. Prapavija kuptimësore mitologjike e figurës së Arapit të Zi në karnavalet ilire të malësisë së Sharrit, por edhe më gjerë

Figura e Arapit të Zi është një figurë tejet e përhapur, madje jo vetëm te shqiptarët, por edhe më gjerë. Ajo është një figurë paraprakisht mitologjike, por më vonë përfiton edhe attribute historike, sidomos me rastin e realizimit të kontakteve me popuj që i takonin racës së zezë. Sidoqoftë, kjo figurë paraprakisht ndërlidhet gjithsesi me një figurë primordiale kryesisht të karakterit mitologjik, më konkretisht me ndonjë figurë hyjnore, apo demoniake që i referohet veçanërisht botës nëntokësore.

Në ndihmë të konstatimit të mësipërm vjen mitologjia e popujve të lashtë të cilët arritën që ta ruajnë këtë begati narrative, nënkuptohet në saj të shkrimit dhe kulturës që zhvilluan në vatrat e tyre të jetesës. Pjesë përbërëse e kësaj mitologjie janë mes tjerash edhe perënditë me fytyrë të zezë që gjithsesi se nuk janë edhe të pakta. Kështu te misirët e lashtë, me ngjyrë të zezë kanë qenë hyjnitë më të rëndësishëm si Ozirisi, Izida, por edhe disa hyjni tjera, te të cilat ngjyra e zezë nuk ka qenë edhe aq e theksuar. Edhe te babilonasit e lashtë janë të njohura hyjnitë dhe demonët me ngjyrë të zezë, por me numër më të vogël krahasuar me misirët. Edhe te indoarianët e lashtë përmenden shumë hyjni me ngjyrë të zezë. Madje në Vedat e

njohura indiane përmenden dendur qenie lemeritëse dhe të errëta kundër të cilave lufton dhe fiton hyu indias i dritës Indra, mbrojtës i arianëve. Edhe te persianët përmenden demonë me ngjyrë të zezë. Edhe te grekët e lashtë, si fqinj të parë të paraardhësve tanë – ilirëve, kanë ekzistuar shumë hyjni me ngjyrë të zezë që kanë qenë të ndërlidhur kryesisht me botën e vdekjes, apo botën e poshtme (nëntokësore). Hyjni, apo perëndi të kësaj natyre, në mitologjinë e lashtë greke, paraqiten ëndrra dhe vdekja, përkatësisht Hipnosi dhe Thanatosi. Ky i fundit në gjuhën greke kishte edhe kuptimin e natës së zezë. Që të dy janë vëllezër bineq me ç'rast vdekja krahasohet me ëndrrën – ëndërr në varr, por edhe anasjelltas, pasi gjumi konsiderohet si vëllai i vdekjes. Adi është emri i botës së poshtme. Erebi dhe Tartari janë emra të lokaliteteve të botës së poshtme. Tartari paraqet pjesën më të ulët të botës nëntokësore ku janë degdisur Titanët dhe demonët tjerë të cilët i janë kundërvënë Zeusit. Aheronti, Stiksi, Kokiti dhe Flegeronti janë lumenjtë e njohur të botës nëntokësore, pronari i të cilëve është Hadi, përkatësisht Plutoni që sundon me shpirtrat e të vdekurve. Persefoni është bashkëshortja e tij, hyjnesha dhe mbretëresha e botës nëntokësore, përkatësisht vajza e Dhemetrës – hyjneshës më të madhe ktonike në Greqinë e Lashtë, apo Nëna – Tokë ku është lokalizuar bota e poshtme. Kerberi, i përfytyruar si qen me tri koka, është roja e botës së poshtme. Karoni ishte lundërtari i cili me lundrën e vet i bart të vdekurit nëpërmjet lumit të harresës Aheront. Erinitë janë hyjnesha të hakmarrjes dhe vdekjes që qëndrojnë në botën e poshtme. Pra, të gjithë këto hyjni dhe fuqi demoniake janë me ngjyrë të zezë dhe i përkasin botës së poshtme. Ka edhe shumë hyjni tjerë të kësaj natyre si Hekata – një ndër hyjneshat më të fuqishme të botës nëntokësore që sundonte mbi hijet, shpirtrat dhe demonët e këqinj. Me shpirtrat e të vdekurve, ajo shkonte në kryqëzimin e rrugëve dhe pranë varreve. Të një natyre të tillë ishin edhe fuqitë demoniake si moirat, titanët, gjigantët, kentaurët, Hidra, Gorgona, Meduza, si dhe shumë të tjera. Edhe Dionisi paraqitet me epitete që e përcaktojnë si perëndi me ngjyrë të zezë,

Afërdita po ashtu paraqitet me fustane të zeza si Izida e kështu me radhë. Edhe te romakët, gjermanët e lashtë, keltët e kështu me radhë ekzistojnë fuqi të mbinatyrshme me ngjyrë të zezë. Në vija të përgjithshme, të gjithë këto perëndi dhe hyjni, apo edhe fuqi demoniake me ngjyrë të zezë ndërlidhen me botën nëntokësore, përkatësisht botën e të vdekurve (sipas, FM, 1988; Kun, 2000).

Në kontekst të karnavaleve ilire të Malësisë së Sharrit, por edhe ritualeve tjera të dasmës, figurat që ndërlidhen me arapë të zinj i referohen po ashtu botës nëntokësore, përkatësisht entiteve me prapavijë ktonike. Duhet cekur se pikërisht figurat që identifikohen me arapët e zinj, madje paraqesin figurat kyçe të karnavalit në fjalë. Kjo ka të bëjë me kryeplakun e karnavalit i cili është edhe udhëheqës i karnavalistëve, pasi nën urdhërat e tij zhvillohet i tërë aktiviteti. Po ashtu rol të rëndësishëm kanë edhe dy shoqëruesit e tij të cilët përkujdesen për kryeplakun duke i ndejtur pranë dhe duke e mbrojtur atë kinse nga ndonjë sulm eventual. Edhe dy arapët tjerë të karnavalit që ecin të ndarë para karnavalistëve janë tejet vigjilentë duke vëzhguar rrugën në çdo cep të saj, pasi përkujdesen që kortezhi i karnavalistëve të vazhdoj rrugën pa ndonjë befasi eventuale, veçmas që ndërlidhet me ndonjë sulm të rrufeshëm, sidomos për të grabitur ndonjë protagoniste kinse të gjinisë femërore. Kjo edhe mund të ndodhte në ritualin në fjalë, andaj ishte i domosdoshëm mobilizimi i tillë, sidomos i protagonistëve me ngjyrë të zezë. Në kontekst të kësaj duhet thënë se në aspektin mitologjik figura e Arapit të Zi dallohet me fuqinë e madhe fizike që ngërthen në vetvete, madje ajo është edhe tejet e dhunshme në drejtim të jetësimit të vullnetit, apo synimit të vet. Duke u identifikuar me fuqitë e Kaosit, figura e Arapit të Zi, por edhe të gjitha qeniet tjera demoniake ktonike, karakterizohen jo vetëm me energji të madhe fizike (simbol i dhunës), por edhe me energji të madhe seksuale, andaj në disa vargje popullore, por edhe në përmbajtjen e mitologjive të ndryshme kërkohen vajza të reja me qëllim që të shuhet epshti i tyre instiktual. P. sh.: *Kur ka dal-e një harap pej detit, / t'math qedere na i ka bamun mretit: / haraç*

*t'randë, more na i ka vu mretit, / mejdanxhi-e na i ka lypë dov-
letit, / desh të pjekun e bukë me i dhanë, / ka i çikë n'nat ati me ja
çua, / ka i djalë n'dit-e kryet me ja shkurtua* (AKKSH, 2008: 491).

Fig. 4

Arap i Zi në veprim gjatë ritualit të karnavalit

Në bazë të shembujve të apostrofuar më lartë mund të konkludohet se figura e Arapit të Zi del në skenë në ritualet që shënojnë kalim, apo tranzicion në një periudhë të re kohore, qoftë në planin kalendarik, qoftë në atë antropologjik, apo biologjik³. Në të vërtetë, karnalet ilire të Bozovcës organizohen pikërisht në Ditën e Verës,

³ Duhet theksuar se karnalet ilire të malësisë së Sharrit të Tetovës, ashtu siç janë pagëzuar sot, më parë, sipas banorëve të fshatit, janë identifikuar me të kremten e *Vasilicave*. Pa marr parasysh termin me të cilin shënohet ky manifestim, një gjë është e sigurtë se kemi të bëjmë me një festë, ritual, apo praktikë zakonore me të cilën shënohet kalimi nga një periudhë kohore në një periudhë tjetër kohore, sidomos nga periudha dimërore në atë verore. Karnavali i Bozovcës, i tillë, ka mbetur edhe sot, pasi praktikohet afër intervalit kohor të festës pagane të Ditës së Verës (14 mars). Ndërkaq, nuk përjashtohet mundësia që në një të kaluar më të largët, ky manifestim të kishte qenë i ndërlidhur edhe me ndonjë datë tjetër, sidomos të solsticit dimëror, përkatësisht me festën pagane të Buzmit kur dielli merr rrugën për në verë, apo kur fillon dita të rritet nga pak përderisa bëhet e barabartë me natën. Kjo ndodh, afërsisht me të kremten e Ditës së Verës, apo sipas kalendarit të sotëm – më 21 mars. Sido që të jetë, të dy intervalet kohore të ekzekutimit të tij, shënojnë një rit të mirëfilltë të kalimit nga një periudhë në një periudhë tjetër kohore, madje jorastësisht këto dy periudha kohore shënojnë edhe fillimin e një viti të ri kalendarik.

apo në kohën e kalimit nga periudha dimërore në atë verore duke pasur parasysh faktin se njeriu me bindje pagane ka njohur vetëm dy stinë të vitit, përkatësisht dimrin dhe verën. Me këtë rast, vera si zakonisht ka qenë e identifikuar me Kozmosin, apo pjellorinë e tokës, vejetacionin, botën bimore, sidomos me kulturat e drithërave që ishin tejet të rëndësishme për ekzistencën e njeriut të lashtë. Ndërkaq, dimri identifikohet me shterpësinë, përkatësisht jopjellorinë, vdekjen, pasivitetin, apo me Kaosin. Në ditën kur dimri arrijnë në fazën e tij të fundit, përkatësisht në ditën më kritike, atëherë besohet se dalin nga bota nëntokësore fuqitë demoniake me ngjyrë të zezë dhe i kanosen fillimit të një periudhe të re kohore, përkatësisht asaj të verës. Këta karnavalistë me ngjyrë të zezë, apo arapë të zinj paraqesin mishërim të fuqive ktonike, apo nëntokësore që mëtojnë të ruajnë gjendjen e Kaosit, përkatësisht periudhën e dimrit duke iu kundërvënë rendit të Kozmosit, apo periudhës së verës, por në fund lëshojnë pe, apo heqin dorë pasi bota njerëzore i respekton ata, madje edhe i gostit me gjësende të ndryshme ushqimore, ashtu siç ndodh edhe me përmbajtjen e karnavaleve ilire të malësisë së Sharrit. Pra, në një mënyrë më të sintetizuar rezulton se Kaosi i identifikuar nëpërmjet ngjyrës së zezë mishëron asgjënë, përkatësisht pësjtjellimin dhe jorendin, apo errësirën e fillimit. E zeza në të gjitha religjionet qëndron para krijimit. Sipas përmbajtjes së Biblës, para se të paraqitet drita, toka ishte e shkretë dhe e zbrazët, errësira shtrihej mbi humnerat e pafundshme. Në mitologjinë greke, Kaosi paraqiste gjendjen fillestare që i paraprin pastaj Kozmosit, apo krijimit (Chevalier; Gheerbrant, 1987: 78). Në një libër të tij, studiuesi i njohur i mitit, Meletinski thekson se “shndërrimi i kaosit në kozmos manifestohet si kalim prej errësirës kah drita, prej ujit kah toka, prej zbrazëtirës kah materia, prej patrajtësisë kah trajtësia, prej rrënimin kah krijimi (Meletinski, 2002: 250). Pra, ngjyra e zezë që karakterizon fytyrën e Arapit në karnavalin në fjalë me siguri se i referohet Kaosit që identifikohet me periudhën e dimrit. Dihet se dimri mishëron vdekjen, apo venitjen e natyrës, por është më se i nevojshëm pasi mundëson

arritjen e periudhës verore kur shpërthen energjia krijuese e tokës. Andaj, ngjyra e zezë, përveç që ndërlidhet me imazhin e Kaosit, apo vdekjes, pasatj tokës, varrit, udhëtimeve gjatë natës të mistikëve, ajo është është e ndërlidhur edhe me premtimin e një jete të re, ashtu siç përmban nata premtimin e agimit, po ashtu edhe dimri përmban atë të verës. Në të vërtetë, logjika e njeriut pagan e veneron jetën sipas një ritmi ciklik gjatë të cilit në vazhdimësi zhvillohet beteja mes Kaosit (rrënimit) dhe Kozmosit (krijimit), andaj është e nevojshme që edhe ai të marr pjesë në këtë betejë, nënkuptohet duke kryer aktivitete rituale dhe magjike me qëllim që të respektoj perënditë për të cilat mendonte se kishin në dorë fatin e tij.

Fig. 5.

Shtëpiakët duke u dhënë peshqesh karnavalistëve

Si rrjedhojë e një logjike të tillë, edhe karnavalistët që mishërojnë shpirtrat e të vdekurve, apo qeniet demoniake nëntokësore gostiteshin me gjësende të ndryshme ushqimore nga ana e botës njerëzore. Gjithsesi se ky akt i bën të lumtur fuqitë hyjnore me ngjyrë të zezë të cilat pastaj kthehen në botën nëntokësore dhe fillojnë të ndikojnë në mugullimin e farërave bujqësore, por edhe në zhvillimin më efikas të botës bimore nga e cila varet ekzistenca biologjike njerëzore. Në funksion të një logjike të tillë është edhe fragmenti i përrallës së mësipërme kur nga vrima e preshit të shkukur del figura e arapit. Kjo ndërlidhet me faktin se bota bimore,

sipas bindjes pagane, ia dedikon zhvillimin e saj përkujdesjes që vjen nga bota nëntokësore, apo nga hyjnite me ngjyrë të zezë, por pse jo edhe nga të vdekurit, përkatësisht shpirtrat e tyre. Sipas botëkuptimit mitik, “të vdekurit i tërheq veçmas misteri i lindjes së sërishme dhe pjellorisë së pakufishme. Ngjashëm me farën e mbjellë në bërthamën e tokës, të vdekurit presin kthimin në jetë në një trajtë krejtësisht të re. Për këtë shkak, ata (të vdekurit) u afrohen të gjallëve, veçanërisht në çastet kur tensioni i fuqisë jetësore të bashkësisë njerëzore është në kulminacion (festat e pjellorisë)” (Elijade, 2011: 411). Shpirtrat e të vdekurve i tërheq ajo që “fillon”, ajo që “krijohet”: viti i ri kalendarik (si çdo fillim, ai paraqet përsëritjen e krijimit). Madje sipas disa etnologëve, të gjitha figurat e karnavalistëve mishërojnë shpirtrat e të vdekurve që dalin mbi tokë pikërisht në kohën kur kryqëzohen Kaosi (dimri) dhe Kozmosi (vera), apo në çastin kur thënë figurativisht puqen “vdekja” dhe “lindja”. Pra, e zeza është edhe ngjyra e tokës. Edhe Hipokrati thekson se shpirtërat e të vdekurve shpejtojnë rritjen dhe mugullimin e farës, kurse autori i librit *Geoponica* thotë se erërat (apo shpirtërat e të vdekurve) u japin shpirt bimëve dhe gjithçka që ekziston. Në Arabi, fjetet e fundit të kallinjve i korr pronari i arës i cili pastaj i vendos në varr dhe i mbulon me dhe duke u lutur që farërat të mbijnë pas vdekjes (Elijade, 2011: 412–413).

Nënkuptohet se me këtë rast kufiri mes shpirtrave të të vdekurve dhe fuqive ktonike është tejte i brishtë, pasi ngjyra e zezë e tyre sikur sintetizon kuptimësinë e asaj që është përtej botës sonë, apo që i përket një bote tjetër, siç është bota nëntokësore. Kjo botë kishte si zakonisht edhe hyjnitë e veta, kurse në mitologjinë greke, Hadi ishte perëndi supreme e botës nëntokësore të cilit për shkak të fytyrës së tij të zezë i flijoheshin madje edhe kafshë me ngjyrë të zezë me ç’rast koka e kafshës duhej patjetër të kthehej kah toka. Flijimi bëhej vetëm gjatë orëve të natës që përputhet plotësisht me logjikën që i referohet perëndisë me ngjyrë të zezë. Edhe në përmbajtjen e një përralle shqiptare janë ruajtur gjurmë të kësaj natyre. Në këtë frymë, heroi i përrallës që ishte katandisur në botën

e poshtme, apo nëntokësore, porositet që nëse dëshironte të kishte sukses për të dalur mbi tokë duhej, sipas një sugjerimi hyjnor, ta kapte dashin e bardhë, pasi nëse e kapte dashin me ngjyrë të zezë do të mbetej aty edhe ku ishte, apo në botën nëntokësore: *vetëm ki mënt e qëllo mirë mos zesh dashin e zi, se atëherë do të mbetesh këtu edhe je i humbur pa fjalë* (FSH, 1, 1963: 149). Pra, heroi i përrallës do të arrinte drejt suksesit të tij poqese i shmangej ngjyrës së zezë dhe ndërli dhej me ngjyrën e bardhë.

Në aspektin psikanalitik, apo thënë më mirë: “në rrugën e zhvillimit të individualizimit, Jungu e konsideron të zezën si anë të errët të individualitetit, apo një nga etapat e para që duhet të mposhtet. *E bardha* paraqet të kundërtën, përkatësisht përfundimin e zhvillimit në drejtim të përkryerjes individuale. Jungu me këtë i afrohet botëkuptimit të alkemistëve sipas të cilëve e zeza paraqet fillim të ndryshimit të madh. E zeza është faza fillestare e evolucionit progresiv, ose anasjelltas, stadi përfundimtar i evolucionit regresiv (Chevalier; Gheerbrant, 1987: 76).

Nga e gjithë kjo rezulton se njeriu me bindje pagane është i prirë që gjërat rreth tij t'i veneroj sipas konceptit të një kundërvënieje dyshe. Sipas kësaj logjike, ne – në cilësinë e njerëzve të zakonshëm jetojmë në këtë botë – botën e bardhë – botën e dritës, andaj jemi të tillë, përkatësisht të bardhë. Përveç nesh, ka edhe të tjerë – njerëz të ndryshëm (të huaj) të cilët vijnë nga një botë tjetër. Ata janë të zinj që në mënyrë analoge nënkupton se kanë prejardhje nga bota e zezë që është e kundërt me botën tonë. Ajo botë ndodhet atje diku, apo poshtë, nën botën tonë dhe identifikohet me një lloj të botës nëntokësore, apo botën e errësirës dhe botën e vdekjes. Sipas këtij konceptimi, këta njerëz janë të kundërt me ne: janë të këqinj, të papastër, të pakuptueshëm, por gjithashtu edhe të fuqishëm dhe njëherit të aftë në një kuptim mistik–negativ. Në raport me njeriun e bardhë, këta njerëz përcaktohen edhe si jonjerëz, andaj përfsihien, apo kategorizohen në sferën e të vdekurve, të demonëve ose të perëndive. Kjo kundërvënie dyshe, në vija të përgjithshme, prodhon këto koncepte logjike: njerëz të bardhë –

botë e bardhë – kjo botë – lartë – jetë – njerëz të pastër, kurse anasjelltas kemi: njerëz të zinj – botë e zezë – ajo botë – poshtë – keq – e papastër – jonjerëz. Në këtë kontekst, njeriu i bardhë dhe i zi paraqesin një çift që funksionon në bazë të elementeve të kundërta. Me siguri se në mjediset ku jeton raca e bardhë njerëzore, si bazë reale funksionon njeriu i bardhë, andaj është e logjikshme që njeriu i zi këtu të paraqitet në rolin kundërvënës, përkatësisht të përfitojë attribute mitike. Nënkuptohej se në mjediset e racave tjera, këtë rol kundërvënës e bart pikërisht njeriu i bardhë si antipod i njeriut të zi. Megjithatë, këto qenie me ngjyrë të zezë jetojnë në botën nëntokësore, andaj bimët janë nën përkujdesjen e tyre dhe e gjithë kjo bën që ato të çmohen dhe të respektohen nga bota njerëzore, përkatësisht të vendoset një lloj komunikimi i ndërsjellë mes botës hyjnore dhe asaj njerëzore, nënkuptohej nëpërmjet ritualit që mëton vendosjen e një harmonie të llojit të vet.

Bibliografia dhe shkurtesat:

- AKKSH (2008): *Antologji e kangëve kreshnike shqiptare*. Përgatiti: Anton Nikë Berisha. ShB “Faik Konica”. Prishtinë.
- Asani, Bexhet (2010): Lojërat dramatike të xhamallit në trevën e Strugës. *Aktet*. Revistë shkencore e Institutit Alb–Shkenca. Vëll. III, nr. 4, 2009. Tiranë – Prishtinë – Shkup.
- Bihalji–Merin, O (1971): *Maske sveta*. Beograd–Ljubljana.
- Chevalier; Gheerbrant (1987): *Rječnik simbola*. Nakladni Zavod MH. Zagreb.
- Elijade, Mirča (2011): *Rasprava o istoriji religija*. Akademska knjiga. Novi Sad.
- ELR (1977): *Epika legjendare e Rugovës. V. Këngë kreshnike dhe balada. Lahutari Haxhi Meta–Nilaj*. Përgatitur nga Zymer Ujkan Neziri. Instituti Albanologjik i Prishtinës. Prishtinë.
- FM (1988): *Fjalor i mitologjisë*. Hartuar nga Todi Dhomi. “Rilindja”. Prishtinë.

- FSH, 1 (1963): *Folklor shqiptar, I. Proza popullore. Vëllimi i parë*. Redaksia: Z. Sako (Red. përgjegjës), Z. Kodra, F. Ndocaj, K. Harito, J. Panajoti. Instituti i Folklorit. Tiranë.
- KK, II (1991): *Këngë kreshnike. II*. Përgatitur nga Rustem Berisha, Sadri Feti, Adem Zejnullahu. Instituti Albanologjik i Prishtinës. Prishtinë.
- Kun, A. N (2000): *Mite dhe legjenda të Greqisë së Lashtë*. "Horizont". Tiranë.
- Meletinski, M. E. (2002): *Poetika na mitot*. Tabernakul. Skopje.
- Murtezani, Izaim (2012): Kah hermeneutika e disa lojërave popullore me prapavijë teatrore. *Varetete folklorike*. Shkup.
- Murtezani, Izaim (2014): Karnavali i Bozovcës (Sprovë për të depërtuar në hermeneutikën e tij). *Refleksione etnokulturore*. Shkup.
- Qazimi, Azem (2008): *Fjalor i mitologjisë dhe demonologjisë shqiptare. Të krenmtë, rite e simbole*. Plejad. Tiranë.

KARNAVALET ILIRE NË MALËSINË E TETOVËS – DËSHMI E EKZISTENCËS TË ELEMENTIT SHQIPTAR QË NË LASHTËSI

Ashtu sikurse shkenca e arkeologjisë e cila provon ekzistencën e moshën dhe vjetërsisë së një populli nën tokë, ky evenimenti i sotëm konsiderohet si një pjesë e kësaj shkence ekzakte që faktin moshën, vlerat, vjetërsinë e ekzistencës tonë në mbitokë. Kar-na-valet përveç pranisë së lashtë të elementit tonë këtu si autokton, shprehin edhe praktikën e përditshme jetësore, traditën e stadin e saj emancipues e kulturor. Kushtimisht kjo praktikë është dëshmia më e mirë dhe argumentuese për origjinën e një populli dhe nivelin kulturor të tij

Kjo praktikë e popullit tonë e shndërruar në manifestim është dukuri e plotë e përhapur pothuajse në të gjitha trevat shqiptare. Kjo do të thotë, së pari, është një rrënjë e ngulur thellësisht në tokë si substaciale që përbën fakt. Rrënja shkon më tej në vjetërsi deri në kohët pagane që i përkasin fillesës së njerëzimit dhe fillesës së krijimit të vetëdijes kolektive. Pra nuk i përket as kohës së qytetërimit egjiptian, as atij grek, por shumë më heret përtej këtyre civilizimeve. Së dyti, është se aktivitete të tilla janë dëshmi kokëfortë e elementit të konsoliduar kulturor, dhe që domosdo është pronë e privilegj për popujt e lashtë dhe të civilizuar.

Kjo lashtësi e kjo kulturë e e vjetër praktikohet në jetën praktike të popullit tonë, në përditshmërinë e jetës së tij, në organizimet e ndryshme gëzimesh, hidhërimesh, ritesh. Në dasma, psh, veç praktikimeve të tjera vend të rëndësishëm karnavalet, loja e burrave, grave, plakave, pleqve, vajzave e djemëve, imitimi e përsiatja e çdo gjëje që njeriu bën në jetën e tij, që ndjen e e përjeton në përditshmërinë e tij. Kanë qenë të përcaktuara e janë edhe sot e

kësaj dite mjeshttrat apo mjeshttrat që kanë luajtur e luajnë role të ndryshme që pasqyrojnë jetën, pasqyrojnë gëzimet, brengat, prokupacionet, që shprehin autenticitetin e kompleksit njerëzor dhe pastaj përcjellin mesazhe jete, shprese dhe optimizmi, dhe çka është më e rëndësishmja ndërtojnë konstitucionin e vet shpirtëror e mbajnë gjallë identitetin e vet.

Psh, në krahinën e Lumës nuk mund të kuptohen dasmat pa karnavalet, pa lojën plot talent e finesë të njerëzve që i njohin mirë dhe i luanin dhe i luajnë edhe sot e kësaj dite me shumë pasion. Burrat e djemtë në lojën e tyre si bie fjala “Dhampiri me lugatin”, apo paraqitja përmes lojës mjeshtrore të vajzave, grave dhe plakave që kryejnë gjithfarë rolesh, prej shtrigës e deri te dimiskija (ora apo zana). Rrotullimi i tepsisë në sofrën e bukës është ritmi ynë, ritmi i jetës, i këngës, i ninullës në kaptillin e djepit, dmth, është ripërtëritja e jetës. Jo më kot kjo praktikë është e përhapsë në gjithë hapësirën shqiptare.

Vlen shumë fakti se në këto loja—karnavale gërshetohen deri në përsosmëri, imitimi, aktrimi, elementet koreografike, vallja, muzika, ritmi, loja instrumentale etj. Vetëm një popull I vjetër I ka prone vlera të tilla. Disa popuj që nuk i kanë i stisin për të vendosë një çikë autoritet lashtësie. Të gjitha këto organizohen me mjetet që njeriut i duhen përditë për të përballuar jetën, kali, qeni, delja, lëkura e deles, këmbora, shkopi i bariut etj.

Karnavale organizohen edhe në qytete e treva të tjera, por me dhimbje e themi se këto praktika si në qytetin e Korçës apo Shkodrës janë plagosur seriozisht prej ndikimeve që nuk janë shqiptare, por janë të huazuara prej popujve të tjerë ballkanikë e më tej. Praktikimi i tyre kanë ndryshim me karnavalet ilire, sepse ndërsa në vendmanimet urbane karnavalet kanë të bëjnë me trajtime e funksione kritikuese për dukuritë e përditshme që vihen re në jetën sociale, politike, kulturore etj, në karnavalet ilire kemi të bëjnë me identitetin re qenien tonë, vlerat e përjetimet jetësore, përpjekjet

për të ndërtuar jetën që nga fillesa. Këtu qëndron ndryshimi i madh, por edhe rëndësia e madhe që kanë.

E veçanta e oranzimit të karnavaleve në Malësinë e Tetovës qëndron në një fakt tepër domethënës e të veçantë që përkon në atë se ato nuk kanë kurrëfarë ndikimi prej karnavaleve nga vendet dhe treva të tjera edhe në vendin tonë, ndikime të cilat e zbehin seriozisht rolin dhe qëllimin e tyre, por për më tepër humbasin identitetin që përbën thelbin e autoktonisë së shqiptarëve.

Me qëllimin dhe kujdesin për të qenë sa më shumë original dhe objektiv për t'i qëndruar korrekt edhe faktit shkencor kemi ngritur lart kujdesin e seriozitetin e këtij aktiviteti kombëtar. Për nga mënyra se si organizohen këtu karnavalet, para nesh dhe të gjithëve, sillet një copëz Ilirie me të gjitha dimensionet e saj, mënyrën se si jetohet dhe se si ndërtohet konstitucioni shpirtëror kolektiv. Secili prej nesh përjeton një jetë të asaj kohe, një praktikë e psikologji të veçantë që vetëm populli ynë e ka.

Ruajtja e karnavaleve ilire nga ndotja apo ndikimi i praktikave të tjera ruan origjinalitetin dhe identitetin tonë. Realisht sot në këtë epokë agresioni social e kulturor nga të gjitha drejtimet është esenca dhe rëndësia e kësaj veprimtarie të përvitshme në Buzovcë të Malësisë së Tetovës. Rezistenca përballë këtij agresioni është atdhetari e patriotizëm, është reagim për të qenë si të tillë, gen i pastër ilir me tiparet dhe të veçantat, specifikat dhe reflektimet që nga origjina dhe lashtësia.

Jo më kot ne jemi këtu, pikërisht në këtë vend. Mali i Sharrit ka luajtur rol tepër të madh të integriteteve kulturore brenda nesh, brenda shqiptarëve por edhe me të tjerët. Kryqëzimet e rrugëve e karvaneve kanë qenë të shumtë në këtë trevë. Por ku ka kryqëzime e udhëqarkullime njerëzish, bagëtish e njetesh, ka sendërtuar edhe kontakte civilizimesh e kulturash. Shumë rrugëkalime e lëvizje karvanesh nëpër to, shumë shtegtime njerëzish e bagëtish që

kolonin këtu për në Tetovë, Shkup, Fushën e Pollogut, Selanik, Turqi e gjetkë, kanë integruar njerëzit e kulturat.

Vargmali i Sharrit, prej Nerodimes e deri në Korab, është pika e referimit për qenien dhe ekzistencën tonë si komb, përbën shtyllën kurrizore që ngërthen e mban në unitet homogjenitetin tonë pellazgo-ilir. Po u ndërpre vazhdimësie a qenies tonë në këtë pjesë palcore, rreket të humbasë edhe kompaktësia e shtrijës së hapësirës shqiptare si territor e si jetesë. Jo më kot akademiku thellësisht antishqiptar Vasa Çubriloqi në elaboratin e tij famëkeq i kushtonte rëndësi të posaçme shpopullimit të kësaj treve me të gjitha njetet e format dhe popullimin me kolonë sllavë me synimin e qartë dhe të orjentuar strategjik afatgjatë që të krijojnë vendbanime të konsoliduara dhe nëpërmjet këtij akti të shfarosin çdo gjurmë pellazgoilire, dmt, shqiptare. Ai dhe pasyesit e tij deri në ditët e sotme, kanë parasysh dhe të qartë këtë rëndësi kruciale të qitjes fare të shqiptarëve, ndaj dhe kërkojnënjërisht edhe sot e gjithë ditën, me këmbëngulje dhe isistim, që institucionalisht të zhdukin pikërisht këto gjurmë të lashta parahomerike e pagane që dëshmojnë vjetërsinë tonë, praninë shumëshekullore të elementit ilir e më tej pellazg, jetesën e rolin determinant të shqiptarëve para të gjithëve në Ballkan e më tej. Të nderuar pjesëmarrës në këtë festival të karnavaleve ilire,

Dita e sotme le të jetë një këmbanë që duhet të bjerë në veshët (deri tani gati të shurdhët) të institutive tona shkencore, sidomos Akademisë së Shkencave në Tiranë, institutive studimore të kulturës shqiptare, të Ministrive të Kultures në Tiranë, Shkup e Prishtinë, për t'i kushtuar sa më shume rëndësi këtij manifestimi. Populli shqiptar në këto troje nuk duhet të mbesë kurrë jetim. Vetëm kur kujdesi e vëmendja e vazhdueshme për të do të jetë institucionale, do të shpalosen vlerat e njëmendëta gjithëkombëtare.

Ne po shpresojmë.

Gjatë Tribunalës shkencore “Karnevalet Ilire” në Bozovcë 13 mars, 2016

PROF. DR. BESIM MUHADRI

KARNAVALET ILIRE TË BOZOVÇËS GJURMË LASHTËSIE DHE PAGANIZMI

Siç dihet karnavalet e kanë origjinën në lashtësi. Në kohën e antikitetit grek është i njohur kremtimi i ditëve dionizake, që bëheshin për nder të Dionisit, manifestim i cili përveç natyrës fetare kishte edhe karakter kulturor dhe shoqëror, festë e cila u huazua nga romakët, të cilët ia dedikuan hyjnisë Saturn. Gjatë manifestimeve të kësaj feste përmysej rregulli social, ku edhe sklleverit fitonin lirinë dhe “barazinë” shoqërore, duke u argëtuar së bashku me të tjerët. Ndërpriteshin të gjitha punët dhe veprimtaritë e tjera, ndërsa banorët ftoheshin të merrnin pjesë në festë, me ç’rast luheshin komedi, organizoheshin lojëra, vallëzohej e këndoheshin këngë.

Më pas, kjo traditë festimesh nuk u ndal, por erdhi dhe u transmetua ndër shekuj, deri në ditët tona, natyrisht duke pësuar modifikime dhe ndikime, sidomos fetare, me madhësinë e kremtimeve mbarëpopullore, si në Venecia e Viarexhio në Itali, Rio de Janeiro në Brazil. Manifestime të tilla kemi edhe në Shqipëri, si në Korçë, në Shkodër e gjetiu.

Kjo festë e konotacioneve pagane, me elemente të shquara lashtësie, në fund të javës së dytë marsit kremtohet edhe në një fshat të vogël piktoresk në thellësi të Malësisë së Sharrit të Tetovës, që quhet Bozovcë, manifestim i cili quhet “Karnavalet ilire” dhe që në këtë lokalitet banorët vazhdojnë ta ruajnë si traditë të lashtë dhe autoktone. Të veshur me gëzofë dhe lëkurë prej deleje, por të maskuar edhe me gjëra të tjera, karnavalistët në këtë ditë shpërfaqin rite pagane, me ç’rast tek të pranishmit lënë mbresa të paharruara dhe të kujtojnë të kaluarën e lashtë dhe elementet pagane të saj. Ritet që shpërfaqen gjatë këtij manifestimi, kanë simbolikën e tyre

të veçantë dhe paraqesin interes edhe për studiues të fushës së etnologjisë dhe të kulturës e të trashëgimisë kulturore në përgjithësi. Sipas banorëve të kësaj zone, kjo lojë, do të thotë karnavalet, për herë të parë ka filluar të mbahet para 70–80 viteve në Veshavë, që është një fshat afër Bozovcës dhe atë e kishte improvizuar Rakipi i Harunit, ndërsa në Bozovcë Beteshi i Demës. Për një kohë të gjatë këto manifestime nuk ishin mbajtur, por ato u riaktivizuan viteve të fundit, me ndihmën e profesorit të shquar të kësaj ane, tash të ndjerë, Fadil Sulejmani dhe për t'u vazhduar dhe përgatitur me shumë pasion nga intelektualit dhe mësuesi i përkushtuar i këtij fshati, Neshat Mehmeti dhe bashkëfshatarë të tjerë. Shikuar në përgjithësi, qoftë për nga veshja, mënyra e veshjes, këngët etj., “Karnavalet ilire” të Bozovcës janë manifestime autoktone të përcjella dhe të ruajtura me mjaft kujdes ndër shekuj.

Manifestimi “Karnavalet ilire të Bozovcës” fillon në oborrin e shkollës së fshatit, për të vazhduar më pas rrugëve të fshatit dhe duke u ndalë derë më derë të çdo shtëpie, ku karnavalitët përcillen gjatë gjithë kohës nga fëmijët e fshatit dhe priten nga familjarët, quke u qerasur me gjëra ushqimore, kryesisht autoktone dhe të prodhimeve të fshatit.

Gjatë ditës, karnavalistët, përmes këngëve të synetit, të kurbetit etj, të përcjella edhe me zile, kumbona e defe, shpërfaqin disa nga vlerat tradicionale të këtij lokaliteti, që karakterizohet për mikpritje, bujari, por edhe për aspekte të tjera që janë karakteristika të malësorëve shqiptarë në përgjithësi e të atyre të Malësisë së Sharrit, në veçanti. Përmes këngëve të kurbetit, shpaloset malli dhe dhembja për më të dashurit të cilët në të shumtën e kohës mungojnë dhe nuk kanë mundësi të marrin pjesë në gëzime e as në hidhërimë.

Po ashtu karnavalistët këndojnë këngë të fejesës, të beqarisë e të martesës. Përmes këtyre këngëve ata bëjnë humor, thumbojnë protagonistët, që janë karakteristike e karnavaleve.

Veshmbathjet e karnavalistëve janë kryesisht të punuara prej leshi dhe nga lëkura e kafshëve. Po ashtu përdorët edhe briiri i kafshëve, koka e kuajve, dhive dhe bishti, me anë të të cilëve improvizohet kali dhe loja me të.

Sipas banorëve të kësaj ane, arsyen e përdorimit të kokave dhe brirëve të kafshëve, të cilat i gjen aty—këtu të varur në mure apo çardakë të shtëpive të Bozovcës, bëhen në shenjë respekti, sepse nga bagëtia banorët e kësaj ane, por edhe familjet shqiptare kanë mbijetuar. Ritet e shfaqura gjatë karnavaleve nuk bien ndesh me asnjë fe dhe nuk përmbajnë asnjë element të riteve fetare, por as nuk ndjellin ndonjë urrejtje ndërnacionale. Thjesht, ato janë kulturore dhe pagane

Sipas përshkrimit të karnavaleve që organizohen në Bozovcë të Tetovës, shihet se ato janë të ngjashme, ndonëse jo në ato përmasa, por që karakterizohen me të njëjtat elemente me të gjitha karnavalet e tjera që organizohen në qendra të njohura shqiptare, si në Korçë, Shkodër, Tiranë apo gjetiu, por edhe në vende të tjera, si në aspektin e kohës së mbajtjes Ashtu edhe në aspektin e të konceptuarit, të veshjeve, riteve, por edhe të mesazheve dhe të simbolikës që ato ngërthejnë brenda vetes dhe që përçojnë te të tjerët. Dhe nëse karnavalet festohen në muajin shkurt, por edhe në mars edhe në Korçë, Shkodër, Tiranë, Durrës (aspekti kohor), kjo ndodh edhe në Bozovcë.

Ato në Bozovcë mbahen të dielën e dytë të muajit mars, nwse ndryshimi wshtw vetëm nw ditwn e mbajtjes, ajo megjithatë është brenda kufirit të mbajtjes së këtij lloj manifestimi e që ka të bëjë me përfundimin e stinës së dimrit dhe të fillimit të stinës së pranverës. Dhe nëse ato edhe tek popujt e tjerë, prandaj edhe tek korçarët, shkodranët etj., ato konsiderohen si festë popullore me origjinë pagane, një tretman dhe koncept të tillë e kanë edhe në Bozovcë (aspekti konceptual i përcaktimit).

Pra, siç shihet festa e karnavaleve festohet në muajin shkurt, përka-tësisht në mars⁴, që simbolizon mbarimin e dimrit dhe ripërtëritjen e natyrës dhe ardhjen e pranverës, akt që ndodh pas kaosit të gjatë e të mundimshëm (dimrit). Më një fjalë kemi shprehjen e simbolikës së kapërcimit nga kaosi–mundimi, në rregullin dhe normalitetin natyral dhe social⁵. Ajo në thelb ka simbolikën e daljes nga izolimi i gjatë dhe i mundimshëm dimëror, që nënkupton dhënien e lamtumirës të ftohtit dhe rreziqeve të sjella nga të ftohtit, dëbora, ngricat, akulli, vërshimet etj. Në një kohë kur mungonin kushtet elementare të jetesës dhe njerëzit jetonin dhe banonin në kushte primitive e të mjera sociale dhe ekonomike. Prandaj, përmes këngëve, valleve, lojërave të ndryshme, por elementeve të tjera të cilat paraqiten gjatë këtij manifestimi, kemi shprehjen e kulminacionit të festës, ku të gjithë së bashku përjetojnë humorin, gëzimin dhe lumturinë kolektive. Këtu po ashtu kemi edhe shpërfaqjen e simbolikës së ndeshjes në mes të mirës dhe të keqes; shpërfaqjen e të bukurës dhe të optimizmit për jetë etj. Me një fjalë, karnavalet, përpos të tjerash, duhet kuptuar edhe si një rilindje e të mirës, pas përballjes me të keqen dhe mundjes së saj. Ato janë quajtur me të drejtë si “Festa e rilindjes së diellit” për shkak të mbajtjes së tyre në përfundim të stinës së dimrit dhe të ardhjes së pranverës, kur rrezet e ngrohta të diellit fillojnë të ngrohin tokën dhe të shkrijnë borën dhe akullin, si dhe të krijojnë kushte për evoluim të natyrës dhe të bimësisë që është edhe burim jetese.

Gjatë festës së karnavaleve nga banorët e atij lokalitet ku ato mbahen do të përjetohej një atmosferë gazmore, harmonie shoqërore, e cila konkretizohet përmes lojërave argëtuese, satirës, këngëve humoristike dhe ritualeve të tjera.

⁴ Në disa qendra, sidomos Korçë, Shkodër, festa fillon ditën e martë të dhjetëditëshit të parë të shkurtit dhe përfundon në dhjetëditëshit të parë të muajit mars, ndërsa në Bozovcë kjo mbahet zakonisht të dielën e dhjetëditëshit të parë të muajit mars..

⁵ Prof. Dr. Lutfi Alia, Festa e karnavaleve, *Zemra shqiptare*, 02.02.2016.

Për shkak të lidhjes së njeriut dhe fatit të tij, si dhe të zhvillimit të ciklit të dinamizmit mitik, të shprehur me shumë fantazi, karnavalet marrin dimensione metafizike, duke iu dhënë kështu ritualeve një karakter paradoksal. Përdorimi i pjesëmarrësve në ritet e karnaveleve, i kostumeve jo të zakonshme, siç janë veshjet në mënyrë “të shëmtuar” (veshje imagjinare e tipit të shtrigës apo shtriganit), bëhet me qëllim të trembjes apo të largimit të shpirtrave të këqij, në mënyrë që ata të mos paraqesin rrezikshmëri për kolektivin. Këtë kuptim ka edhe mbulimi i fytyrës me maska, sepse sipas besëtytnive këto veprime bëhen për shkak të efekteve magjike që në një farë forme mendohet se kanë fuqi mbrojtëse.

Po ashtu edhe veshja në mënyrë komike siç janë ato me lëkura kafshësh, me fytyra të mbuluara me maskë tejet të shëmtuar, pastaj britmat dhe këngët satirike, të cilat vazhdimisht shoqërohen me tringëllimat e zileve, besohet se shërbenin që do t'i trembnin dhe t'i largonin të këqijat e shoqërisë që e kishin pllakosur vendin.

Meqenëse karnavalet zhvilloheshin dhe vazhdojnë të zhvillohen edhe tani para fillimit të mbjelljeve pranverore si dhe të rikthimit të bagëtive nga merat, ku i kishin dërguar për dimërim, ato njëkohësisht shprehnin dhe fekonditetin e tokës dhe ripërtëritjen e natyrës. Me këtë malësorët besonin se do të vinte një vit i mbarë dhe me bollëk prodhimtarie.

Shikuar në përgjithësi, karnavalet, si ato që zhvillohen në qendra të ndryshme, por edhe këto të Bozovcës, të cilat nga vendësit quhen edhe ilire, si të tilla, janë me të vërtetë rite me elemente të shquara lashtësie dhe paganizmi. Meqenëse paraqesin interes, qoftë në kujtimin dhe ruajtjen e traditave të lashta të krahinave të caktuara etnografike, apo edhe kombëtare dhe duhet mbështetur nga institucionet kulturore të shtetit.

(Autori është profesor i letërsisë në Fakultetin Filologjik të Universitet Publik “Fehmi Agani” të Gjakovës)

ISMET LECAJ

KRAHASIME ETNOGRAFIKE LIDHUR ME KARNAVALET ILIRE TË BOZOVCËS

Karnavalet ilire të mbajtura në formë manifestimi këtu në Bozovcë, tregojnë qartë se janë artifakte të dokumentuara që kanë gjalluar këtu ndër shekuj dhe kanë mbijetuar deri në ditët tona. Këtu kur isha vjet së bashku me shokët e mi nga Opoja dhe në mesin e shumë mysafirëve, vëreja se ne ishim një urë lidhëse në mes Shqipërisë dhe Iliridës motër. Pra, si një mesatare e të gjithëve, thënë edhe në mënyrë metaforike, me duar të shtrira horizontalisht për t'i përgdhelur te dyja këto krahina shqipëfolëse. Vjet vëreja se çdo gjë ishte në sherbim të së bukurës, që lëviz nga lashtësia ilire drejt të së sotmes si mesazh se për ta ruajtur identitetin tonë kulturor, duhet prekur prushin e ndezur që nga rrënja, aty ku përvëlton pellazgjia e mija vitve para krishtërimit. Këtë pemë të mbjellë nga të parët tanë duhet ta gëzojmë ne e jo të tjerët që duan t'i asgjësojnë të tillat rrënjë e pastaj çdo gjë të përfundojë në favor të tyre. Duhet falenderuar Neshat Mehmedin që pas një pauze 28 vjeçare ta ringjallë këtë manifestim, pikërisht më 2009, ndërsa profesori i nderuar i kësaj ane zoti Fadil Sulejmani të jetë përkrahës dhe mbështetës numër një i këtij arsimit aktivist dhe shumë të vyeshtëm në shumë linja të identitetit kombëtar. Profesori Fadil njëherit ka sugjeruar që këto rite të lashta të ruhen e të përjetësohen vit pas viti si relikte shumë të çmueshme. Kjo porosi sublimë tani po shfaqet si një filiz, që ka marrë hov përpjetë së bashku me plot sytha tjerë, që ndoshta do t'i bashkangjiten më vonë këtij manifestimi.

Ritmi e zhurma me kambana së bashku me vallëzimet ilire na vinë si jehonë nga të çarat e shekujve se pellazgjia ishte patos kulturor ballkanik e më gjerë që kur u vu këmba e njeriut mbi këto troje.

Këto adete e zakone të vjetra së bashku me shumë shkrime lineare nëpër pllaka të varrezave ilire të gjetura anekend Sheiptarisë e jashtë saj, ku kanë jetuar e jetojnë edhe sot ata, dëshmojnë katërcipisht për një identitet tonin kulturor që flinte nën dheun e kësaj toke e që akoma fle, por që duhet të përpushtet pandërprerë ai shur nga dora profesionale e etnologëve tanë. Çdo gjë që bëhet për Ditën e Verës përmes ritualeve të ndryshme në këto troje, gjejnë afëri paralele me popujt e lashtë të botës. Edhe në Japoni për këtë festë ndezin zjarre të mëdha, që pastaj të ecët këmbëzbathur mbi të nga të gjitha grupmoshat si shenjë për ta luftuar fatkobin e tyre gjatë stinëve në vijim dhe për të sjellë bereqet e pjellori në mesin e anëtarëve të familjeve të tyre. Këto veprime bëhen anekend botës e mos të flasin për fiset indogjene në Amerikën Latine, të cilat rite i kanë ruajtur në detaje. Pamjet e bukura që pamë vjet na mbushnin zemrën e shpirtin plot emocione dhe mua personalisht më vërviten në fëmijërinë time të viteve pesëdhjeta e gjashtëdhjeta e ndoshta edhe më vonë deri në vitet tetëdhjeta kur organizoheshin rituale të ngjashme edhe në fshatin tim Brezne dhe në fshatrat tjera të Opojës për t'i festuar **Plagëzat** mu në kulm të dimrit duke lypur kollomoq të zier me një tepsi nga shtëpia në shtëpi dhe duke uruar të zonjat e atyre shtëpive me fjalë të mira e me urime tjera miradie. Plaka e zgjuar lugat nga ngrirja e saj diku në bjeshkë e mashtruar nga moti i mirë i dimrit, maskohet në kokë dhe me një gëzof të madh deri në fund të këmbëve çfarë shohim të tillët në këtë manifestim, fuftohej herë në të djathtë e herë në të majtë duke u shkërryer nëpër borë dhe duke bërë lloj-lloj gjestesh humoristike e kërcënuese ndaj fëmijëve që e ndiqnin pas dhe të cilët e ngacmonin fizikisht, ose me fjalë. Ajo shkonte nga një shtëpi në tjetrën duke i frikësuar fëmijët që mos të dalin jashtë ata kundër pleqërisë së saj. Kuptohet rolin e një gruaje plakë e luante njëri nga burrat e mëhallës, dikush më i djallëzuar dhe më i merituar për humor që fuste tmerr e trishtim. Plaku i atjeshëm në dallim nga **Dodolët** e Bozovcës në duar mbante çekiq e patkua si shenjë këto se fëmijëve të tillë nënçmues do t'ua thumbojë gojën, ose edhe diçka tjetër. Kuptohet edhe ajo

plakë e maskuar rreth gëzofit barte këmbora të mëdha oqiçi, që në atë kohë kishte me bollëks sepse secila familje e madhe kishte mbi 200 copa dele.**Dodolë** te ne quhen njerëzit e maskuar kështu çfarë i pamë vjet e i shohim edhe sot këtu. Ata shpesh vepronin edhe jashtë manifestimeve të tilla e sidomos kur organizoheshin dasmat gjatë stinës së vjeshtës. Ata visheshin me rroba femrash e tjetri, partneri i saj, luante rolin e burrit të plakës së maskuar. Dodoli burrë ashtu zhelemel, me vete bartte edhe një strajcë me hi, për ta përdorur të tillin kundër fëmijëve, që e ndiqnin prapa. Shpesh me të shoqen krahpërkrah ai kalonte nga një burrë tek tjetri për të arritur efektin e humorit në mesin e dasmorëve. Por t'i kthehemi riteve të **Plagëzës** se çfarë këngësh këndoheshin kundër saj:

“ La Selim gji u mplak,

Gji pi shkojka shoka zhag;

Gji pi shkojka shoka zhag,

Gji pi rredhin jargët varg!” e tj.

Do të thotë vajzat e dinin se cili është në rol të plakës dhe e ngacmonin atë me emrin origjinal, e cila plakë doli para kohe në bjeshkë si e mashtruar nga dielli i ngrohtë dimëror dhe u gurëzua bashkë me tufën e deleve atje se nënçmoi stinën e ftohtë dhe temperaturat e ulta në vijim. Rite tjera që i bashkangjiten këtij manifestimi kam hasur edhe në fshatin Zhur të Prizrenit, pikërisht në mëhallën e hoxhallarëve (sopajve), të cilët me gjestet e tyre begatonin atmosferën e gazmendeve familjare. Kështu kur dasmorët sillnin lodraxhinjtë në shtëpi, një grup tjetër organizohej me hunj kundër të tjerëve ashtu të gëzuar e të kënaqur dhe saora të ndërrojë çdo gjë sepse linin përshtypjen se e kanë për seriozisht për një betejë në mes dy grupeve.

Dodolia do të organizohej vonë—vonë në Opojë dhe në Vërri që të silltet shiu në stinën e gjatë përcëlluese që mo s t'u thahen të lashtat e mbjella. Ata edhe thurnin tekste nga shtëpia në shtëpi duke

kërkuar shpërblim për një organizim të tillë të lashtë: “Shi–shi dodoli, çitna Zot ni pikë shi!

Qitna Zopt ni pikë shi,

Që t’na rriten kollomoqtë e ri!”;

“ Shi–shi dodoli,

Çitna Zot ni pikë shi,

Ni pikë shi, ni pikë ramet,

Që të kemi bereqet!”

Duke shkuar shpi më shpi e duke mbledhur shpërblimet në tepsi, si: tlyen, sheqer, vaj , miell e vezë, shkohej në një vend të caktuar, ku organizohej e ashtuquajtura **Buka**. Këto dromca etnografike janë si vazhdimësi e festave të ndryshme të motmotit, që u bashkangjiten ritualeve të këtushme në Karnavalet ilire të Bozovcës, pasi vetëm Guri i Zi është një kufi natyral në mes të këtyre dy trevave shqipfolëse dhe nuk ka n’këmbë nga këtu mbi katër orë rrugë deri te ne në Opojë. Mos të harrojmë se rite të tilla gjejmë edhe në pjesën tjetër të komunës së Dragashit, ku jetojnë goranët, por që gjuha e tyre bie në degën e gjuhëve sllave. Veshja e valltarëve të këtushëm më ka tërhequr vjet për të parë unë nuancat dalluese me ato të Opojës edhe pse mbi 90 për qind janë të njëjta. Këtu shamia e vajzave që bartin në kokë quhet **Shermete** e te ne **Shamia me theke** e verdhë e më rrallë edhe e bardhë; **Jelevu i femrave** , që është i njëjtë me tonin, **Këmisha e mirë**, që te ne quhet **Këmisha e veremit** ose **Këmisha e pyrynxykut**; **Strouka**, që të ne quhet **Bofqe**, ose në krahina tjera **Skutaqe**. Këtu ajo shkon me vija vertikale gjer te fundi I këmbëve, kurse te ne është përmbi gjunj e te plakat deri nën gjunj. Vajzat te ne i kishin bofqet të bardha dhe me vija të ndryshme varësisht nga yrrneku e plakat më shumë i preferonin të leshta e të pambukta me ngjyrë të kuqe; Shamia e burrave , që vihet rreth kokës këtu quhet **Shermete** e te ne vetëm **Shami**, por që pleqtë e pëlqenin ngjyrën e kaftë; Koporani këtu quhet **Lurka** e diku

edhe **Xhurdi**; Këtu gjysma e trupës demonstruese ishin me tesha të leshta, që te ne barteshin gjatë ditëve të zakonata gjatë stinëve të ftohta e gati edhe verës, të ngjyera nga lëngu i verit. Mintoni I leshtë këtu quhet **Kapseze** e te ne vetëm **Minton**. Ajo që zbukuron këtë trup me lashtësi ilire janë gëzofat e mëdhenj të lashtë, që edhe te ne quhen ashtu dhe qepeshin nga katër lëkurë delesh aty në fshat me një lloj briri të spillosur si gjilpërë nga special rrobaqepsa të vyer. Ai edhe te ne kishte krah të shkurtër dhe shpesh përdorej për mbuloje gjatë dimrit, apo për t'i ruajtur arat nga dëmtarët e të lashtave gjatë vjeshtës, sidomos misrin. Edhe te barinjte tanë dominonin **Ferexhat e leshta**, ose **Pelerinat** të thurura nga leshti i dhenve, ose i dhive. Këmborat rreth brezit përmbi gëzofa janë ritmi dhe takti i lashtësisë njësoj si te ne gjatë manifestimeve të tilla. Këtu përdoren maska në fytyrë nga tërë trupa demonstruese, të cilat janë nga lëkura e qengjit, e lopës apo e viçit e te ne vetëm një bez, i vizatuar me figura të frikshme qitej para fytyrës, kuptohet me të çela në sy. Disa anëtarë në këtë trup vërejtja se ishin të ngjyer me blazë që edhe sjellin humorin dhe derdhjen e tërë mllëfit dimëror, apo ndoshta kështu veprojnë mos të hetohen nga të tjerët se kush ishin ata që kërkonin shtëpi më shtëpi e lypin. Te ne haptas dilnin të rinjtë pa u maskuar dhe bënë ritualin e njohur të lypjes. Çdo gjë zhgrehej në humor e kënaqësi si lumturi momentale kur e tërë trupa vallëzonte e bënte gjeste të ndryshme. Këtu luhen edhe valle dyshe duke u kapur krah për krah e duke ndërruar krahët, valle këto që barazohen me ato të arbëreshëve të Italisë së Jugut diku në Sicili, të bartura qysh para pesë qind vjetësh nga trojet tona. Sepse, pellazgu ynë kacafytej me kushtet e vështira natyrore nga përplot peripeti sociale e shoqërore e së fundit edhe nga armiq të shumtë që rrethonin trojet tona të mëdha brenda disa detrave. Edhe këtu si në Opojë e bëjnë defilimin shtëpi më shtëpi, por këtu duke kënduar tekste tjera në krahasim me tonat: **“Bilbili në lamë, bilbili në lamë, ene Agush ages nuse po i zomë; Nuse do t'i zomë ene kah do djali, do t'ia marrim nusen ene t'Gostivarit”** Këtu si te ne rolin e femrave e luajnë burrat e maskuar, e te ne në realitet vetë vajzat

këndonin nëpër mëhallë. Këtu një grua plakë me dy të reja dhe një coucë e më i vjetri hipur mbi gomar a kalë me kërlik në dorë. Edhe te ne rreshtoheshin sipas moshës deri te më i vogli.

Shkundja e kambanave anekënd fshatit lë përshtypjen në një lajtmotiv që mund të krahasohet me një klithmë të humbur ndër shekuj e që mund të quhet si mesazh për të gjitha institucionet përkatëse të qendrave kulturore, si në Shkup. Prishtinë e Tiranë se këta iniciatorë duhen përkrahur duke zgjeruar ata aktivitetin e tyre edhe në qendra tjera të Malësisë së Sharrit siç ishin edhe më herët duke i mëkuar me zbulime tjera nga njerëzit adekuatë sepse këto karnavale sipas organizatorit, vonë-vonë janë mbajtur edhe në Reçicë, Nova Sellë, Orlan Gjermë, Veshallë etj. Vërtet Malësia e Sharrit i mbante gjallë këto rite si tradicionale edhe në kohërat më të vështira falë terrenit të ashpër malor dhe të pakalueshëm dhe falë vullnetit të tyre ilirë për të ruajtur të vjetrën edhe atëherë kur luftohej për jetë ose vdekje kur të huajit donin të asgjësonin çdo gjë që ishte shqiptare. E sipas Neshat Mehmetit kemi informacione se në këto rite e adete merrnin pjesë edhe vetë hoxhallarët siç ishte hoxhë Ramadani, i cili në saktësi tregonte datat e mbajtjes së manifestimeve të tilla në këto anë. Mbi të gjitha karnavalet paraqesin vlera interesante tipike të karakterit tanë kombëtar dhe të familjeve tona shumëanëtarëshe mbi 30-40 e ndoshta edhe më shumë. Këto tregojnë se si ruhet dinjiteti familjar, respekti për të moshuarit e sidomos për të zotin e shtëpisë dhe një element dominant të ilirëve-grabitjen e femrave që imitohej edhe te ne në Opojë gjatë ceremonialit të dasmave a gazmendeve tjera familjare. Vërehet bashkëpunimi i grupit si homogjen dhe sakrifica e tij për nderin familjar për të tejkaluar krizat gjithnjë duke gjuajtur hi ndaj të tjerëve dhe nën ritmin e defave të grave përzier me vargjet për kurbetin dhe lirika tjera sociale. Edhe në Opojë edhe këtu në Bozovcë shihen brirët e deshve, ose të qeve nëpër hyrje të shtëpive; koka e kalit këtu e te ne bishti i ndonjë bagëtie përdorej nëpër dasma për të fishkulluar fëmijët për të qenë ata më të hareshëm në orët e pastajme. U përmendën vjet artistët popullorë që imitonin a

luanin në këto rituale, si, Rakipi i Harunit në Veshallë e në Bozovcë Bekteshi i Demës. Edhe te ne kishte njerëz të veçantë që maskoheshin e dhe e kënaqnin masën popullore siç ishte në Brezne Deston Guzhda, i cili vonë mbahej n'mend si Axha Ton me këmishën e gjatë deri në fund të këmbëve si fustanellë dhe përreth me kambana edhe në jetën e përditshme ashtu hipur mbi gomar. Kushedi ndoshta për analogji të rolit të shpeshhtë të dodolit nëpër dasma. Njëherit ky njeri gazmor edhe ishte luftëtarë i devotshëm në Betejën e Llopushnikut kundër serbëve më 1912, ku armiku la mbi 2000 të vrarë sipas Shaban Brahës. Bozovca këtu edhe sot i ngjan një ujëvare rë kohës që i jep ujë të ëmbël një oqeani të njelmët të harruar për t'ia qetësuar valët e lotëve të stërgjyrevë tanë se diçka po del mbi sipërfaqe nga lashtësia e paganizmit nën ritmin e kambanave së bashku me të gjitha gjallesat, pikërisht Ditën e Verës më 15 Mars e shkundja e kambanave vallë është zhurmë për të larguar fatkobin e ditëve në vijim, apo shkundullinë shpirtërore si një orkestrinë etnografike?!

*DR. SC. HAMDİ MEDIU-DUSHI – ETNOLOG, SEKTORI PËR
VEPRIMTARI PUBLIKE – SEKSIONI PËR KULTURË NË
KOMUNËN E TETOVËS*

KARNAVALET ILIRE–MANIFESTIM ME VLERË AUTENTIKE

“Karnavalet Ilire” është një ndër manifestimet më autentike dhe më kuptimplote në ruajtjen, zhvillimin dhe afirmimin e traditës së jashtëzakonshme të riteve dhe dokeve popullore, të cilat kanë rrënjë të thella mijavjeçare në këto anë të Malësisë së Sharrit. Këto karnavale në formën më kreative shpalojnë para nesh gjithë ikono-grafinë e kremtës së ringjalljes së natyrës që në këto anë merr përmasa të një betejë mes shpirtrave të lig, forcave misterioze dhe dëshirës së njeriut për të ngadhënjyer mbi to.

Në fakt, kjo betejë mijavjeçare mes të keqës dhe të mirës, mes njeriut dhe forcave të panjohura që janë kundër tij, është një kundërvënie me shumë vullnet e njerëzve për të tejkaluar ngujimin dhe moslëvizjen që stimulohet nga bota e së keqes, së cilës i del përballë vulli dhe hovi i jetës në kufijtë që vendosin dinri dhe stina e pranverës me fuqinë e saj ringjallëse.

Gjithë kjo përcillet me rite dhe veshje të stërlashta, të cilat për çdo vit ndodhin në këtë kalim stinësh, në këtë kufi rizgjimi të njeriut dhe kundërvënie që merr krah nga dëshira e jetës, vullnetit për të tejkaluar nripin që ofron e keqja si kategori estetike dhe të mirës, gjallërisë, gëzimit që poashtu në këto rite mijavjeçare përfaqësohet si kategori estetike.

Festa e karnavaleve festohet si zakonishtë në muajin mars, kur akoma është koha e dimrit dhe në thelb simbolizon daljen nga kjo stinë. Tradicionalisht popullata me manifestimet e karnavaleve

manifeston gëzimet, argëtimet dhe humorin, që shënon dhe kulmin e festës.

Në aspektin përmbajtësor dhe shpirtëror, karnavalet përfaqesojnë një festë, që simbolizon mbarimin e dimrit dhe ardhjen e pranverës.

Gjatë karnavaleve, besohej se veshja në menyre komike me lëkura kafshësh, fytyra e mbuluar me maskën e shëmtuar, britmat dhe këngët satirike, të shoqëruara me tringëllimat e kombanave, shërbenin për t'i trembur dhe larguar të këqijat nga jeta e banorëve të këtyre anëve.

Karnavalet janë festuar edhe në shumë qytete të tjera, si dhe në shumë fshatra të malësisë, por këto evenimente janë fshirë nga kujtesa.

Gjatë ditëve të kësaj feste, djemtë visheshin me lëkura bagëtishë, lëkurë dashi, shpesh me një kolorit të ngjyrave të errëta, e mbulonin fytyrën me maska lëkure, mbi kokë vinin brinj çjapi ose dashi, ndërsa në duar mbanin kumbonat dhe zilet e bagëtive, që i tringëllinin papushim.

Kështu të maskuar, të rinjt shetisnin në grupe nëpër rrugët e fshatit, me ritmin e këngëve dhe duke i tundur ritmikisht dhe me forcë këmbanat, në mënyrë që tingëllimat e tyre të degjoheshin sa më shumë, për të trembur shpirtin e keq, të largonin të keqen nga vetja, nga familja, nga të afërmit dhe nga miqtë.

Kjo atmosferë feste plot humor, plotësohet dhe me kostumet “qesharake”, me lyerje të fytyrës me një kolorit të erët, për të fshehur fytyrën.

Karnavalet janë e vetmja festë popullore, ku në pikpamje estetike është e pranishme e shëmtuara, kurse nga ana tjetër, e ka pjesë integrale të mirën, e mban të fshehur nën petkat e shëmtuara, madje lufton vetveten për të triumfuar e mira dhe e bukura. Karnavalet, janë një vazhdimësi e trashigimisë kulturore që edhe në ditët e sotme manifestohen në disa vende të ndryshme. Karnavalet

janë festua pa ndërprerje ndër shekuj. Një nga ata është edhe **“Karnavalet Ilire”** i malësisë së Sharrit, gjegjësisht karnavali i fshatit Bozofcë.

Karnavalet ilire, nismëtar i të cilave është rinija e fshatit Bozofcë me në krye zoti Neshat Mehmedi, kurse i ndjeri profesor Fadil Sulejmani fuqishëm e perkrahu këtë iniciativë të të rinjëve, dhe në vitin 2011, i pagëzoj **“Karnavalet Ilire”**(Sqarim: **Plan projekti i Karnavaleve Ilire në dhjetor të 2011 miratohet në këshillin e Komunës, për herë të parë me këtë emër për vitin 2012**), të cilët në formën më autentike prezantojnë një manifestim thellësisht original me të gjitha elementet e moçme që i japin shkelqim dhe kreativitet të jashtëzakonshëm.

Këto karnavale tregojnë për lashtësinë e jetës së këtyre vendbanimeve, për gjithë atë ikonografi të shumanshme të riteve që akoma sot e kësaj dite janë të pranishme në fshatrat e Malësisë së Sharrit.

Kjo festë tashmë është tradicionale dhe tubon njerëz nga vendbanimet të ndryshme shqiptare dhe më gjerë, duke treguar në këtë mënyrë atrakcionin e vet dhe duke reflektuar thellësisht shpirtin e lashtë të ekzistencës së vendbanimeve dhe njerëzve të këtyre anëve.

Karnavalet ilire, janë reflektimi më i denjë i trashëgimisë shpirtërore, që vjen edhe në këtë kohë, për të na treguar se beteja e njeriut me forcat e egra dhe të kqija, në këtë rast si kategori estetike, është e përhershme dhe në esencë përmban një dramë të vërtetë mbijetese dhe ngadhënjimi.

Ky manifestim tashmë ka gjetur mbështetjen edhe të komunës së Tetovës, që iu jep atyre mundësinë e kultivimit institucional. Karnavalet pasqyrojnë padyshim vlerat e lashta dhe një trashëgimi të shumëanshme kulturore që mund të shtrihet edhe në dimensione tjera të afërimit, e që në radhë të parë nënkupton turzmin kulturor.

*DR. NEXHAT ÇOÇAJ – ETNOLOG, DREJTOR NË NJËSINË
RAJONALE TË ARSIMIT NË PRIZREN*

VESHJET DHE SIMBOLIKA E KARNAVALEVE NË BOZOVÇË

Hyrje

Karnavalet si festë popullore me origjinë pagane, të cilat në të kaluarën historike kanë qenë ndër organizimet më madhështore, që qëndronin në krye të festave të motmotit ose festave kalendarike. Kjo festë, apo këto lojëra nga studiuesit tanë nuk zuri vendin e merituar në studimet e tyre, por u ndalën më shumë festat kalendarike, që në fakt karnavalet në vetvete përbëjnë pjesë të shumë festat e motmotit ose kalendarike.

Që në kohën kur njeriu primitiv nuk ishte në gjendje t'i shpjegonte fenomenet dhe dukuritë natyrore, shumë prej këtyre fenomeneve për të mos thënë të gjithave, si ujit, zjarrit, qiellit, erës, drurit ua veshi cilësitë e botës njerëzore, duke i shoqëruar edhe me elementet magjike dhe që të gjitha këto veprime bëheshin përmes një varg ceremonive të cilat lidheshin me jetën e përditshme dhe zhvillimin ekonomik të kohës.

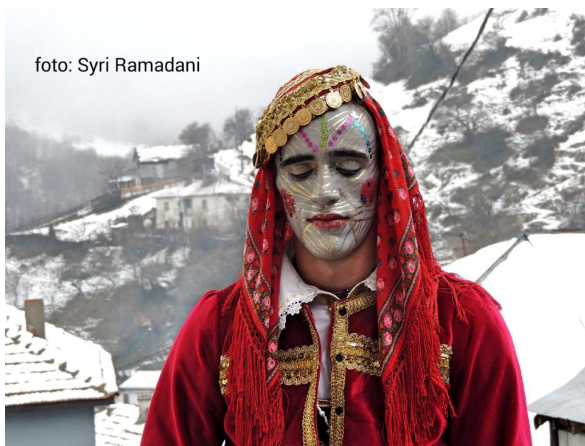
Ceremonitë e kohës dhe zhvillimi i ekonomik ishin të lidhura kryesisht me jetën blegtorale dhe atë bujqësore. Ceremonitë e tilla në të kaluarën zhvilloheshin kryesisht pas kohës së përtrijës së fuqisë së diellit, që do të thotë nga fundi i dhjetorit e deri në mars. Ceremonitë festive lidheshin me këtë periudhë, në të kaluarën sepse ishte kjo koha kur po bëheshin parapërgatitjet për mbjellje, për kthimin e bagëtive nga dimërimet. Mirëpo në anën tjetër këto ceremoni me kalimin e kohës dhe me zhvillimin e shoqërisë njerëzore e humbën kuptimin e tyre të parë dhe përfunduan në disa zakone të mbështjella me petkun fetar, por pavarësisht ndikimeve

fetare në masë të madhe u ruajtën shekuj me radhë, shumë elemente të pagane me karakter bujqësor e blegtoral.

Karnavalet ilire, janë kryefestat të motmotit, që në vete ngërthejnë elemente të disa festave të motmotit, duke filluar nga festa e kolen-drave e deri te festa e verës. Në mungesë të të dhënave të shkruara për këtë festë ilire, duhet referuar shkrimitarëve të vjetër të para erës sonë, që me shumë hollësi shkruajnë se si ilirët ishin shumë të përkushtuar në organizimin e lojërave të shumta. Elementi i zjarrit, është element pagan, që më vonë u përvetësua nga krishterimin dhe u bë simbol i krishtlindjeve dhe nisi të quhet si buzmi, kërcua etj., por që në fakt është element pagan, për çka edhe përdoret edhe sot në lojërat e karnevealeve ilire, ku strajca që mbajnë karnavalistët të mbushur me hi, është pjesë e këtij riti.

Gjurmët e karnaveleve janë të hershme, por me kalimin e kohës ato u pësuan ndryshime dhe u transformuan, sa në shekullin e fundit kanë ngelur vetëm si kujtesë historike, duke u zbehur si në aspektin e organizimit ashtu edhe në masivizimin popullor. Gjurmët e kësaj feste popullore ndihen edhe sot në disa pjesë të hapësirës shqiptare, por jo shumë si organizime të tilla siç bëhen në Korçë, në Shkodër e Tetovë, por nëpër dasma.

foto: Syri Ramadani

1. Simbolika e karnavaleve ilire në Bozovcë

Tradita e karnavaleve në Bozovcë si gjithkund në trojet shqiptare u trashëgua gjatë rrugëtimit nëpër shekuj, por ndërkohë pësoi modifikime dhe ndikime, sidomos fetare, ndërsa ne thelb mbeti festë argëtuese, që ka arritur deri në ditët tona me madhështinë e krentimeve mbarëpopullore. Ashtu si në Korçë e në Shkodër edhe në Malësinë e Sharrit të Tetovës, këto organizime në vete e ngërthejnë mbi të gjitha motivin social e humanitar. Elementi i bamirësisë, që është element i trashëguar nga të parët e shoqëron gjithë manifestimin, sepse në fund të gjitha gjërat që mbliidhen u shpërndahen atyre që janë në gjendje më të rëndë ekonomike, apo edhe vet organizimi i drekës së përbashkët me gjithë fshatin e ka po të njëjtin mesazh.

Karnavalet e Bozovces meritojnë një vëmendje më të madhe nga studiuesit, sepse ky organizim i ngjanë luleve të rralla që çelin në stinën e dimrit e që lajmërojnë përfundimin e kësaj stine dhe ardhjen e pranverës, përkatësisht përkohë me qëllimin dhe dëshirën që sa më parë të largohet stina e dimrit dhe të mbretëroj pranvera me gjithë begatinë e vet.

Pos qëllimit human dhe nxitës për harmoninë në mes familjeve, përkatësisht banorëve të atij mjedisi ku zhvillohen ato, duhet të theksojmë se njëftë simbolike është edhe mënyra e nisjes së karnavalistëve, vendi ku hyjnë nëpër shtëpi dhe mënyra e komunikimit me njerëzit e shtëpive.

Sipas të dhënave të shkruara, por edhe sipas kujtesës etnografike të mbledhura nga të moshuarit e fshatrave të Malësisë së Sharrit të Tetovës, karnavalistët në ditën e organizimit të karnavaleve niseshin ose nga burimi i fshatit, i cili mund të ishte në qendër të fshatit, në krye të fshatit, apo në një vend të caktuar, ku në të kaluarën mbaheshin takimet e banorëve jo vetëm për t'i trajtuar hallet dhe problemet sociale, përkatësisht për t'i dalë në ndihmë atyre familjeve skamnore, që e kishin gjendjen e rëndë ekonomike. Në

vende të tilla në të kaluarën bëheshin edhe pajtimet e familjeve të hasmëruara, por bëhej edhe mobilizimi për luftë për ta mbrojtur vendin, fshatin dhe fisin nga sulmet e mundshme. Andaj, pikërisht nga këto vende, që kishte domethënie për banorët e atij mjedisi, niseshin kanrevalistët, ani pse sot ndoshta ky vend mund të jetë një diçka tjetër, si shkollë, shtëpi e kulturës etj, objekte të ngjashme, por gjithsesi vendi i nisjes së manifestimit ka pasur simbolikën e gjallërimit të jetës së atyre banorëve.

Në anën tjetër, sipas traditës së lashtë pagane, nëse një vendbanim, që nuk kishte një vend të tillë, atëherë karnavalistët niseshin secili nga shtëpia e tyre dhe bashkoheshin gjatë rrugës, por kjo mënyrë e organizimit ka qenë shumë më pak e përhapur në trojet shqiptare, sepse ishin të pakta vendbanimet, që nuk e kishin nga një vend “me shenjë” për banorët.

Në Malësinë e Sharrit festa e karnavaleve festohet (**Vërejtje, sipas Prof. Dr. Fadil Sulejmanit, karnavalet Ilire janë mbajtur në Malësinë e Sharrit nga dita e parë e fillimit të zgjatjes së kohës – ditës nga dita e parë, e dita e parë është nëse se gaboje 25 dhjetori, Pra i gëzohen zgjatjes së ditës pra nga fundi i muajit dhjetor e deri në katërmëdhjet marsë me kalendarin e vjetër ose më së voni deri më njëzet e një mars kalendarin e ri.**) në fund të muajit shkurt, apo në fillim të marsit me simbolikën për daljen nga izolimi dimëror, dhe fillimin e përgatitjeve për pranverën që simbolizon ringjalljen e punës për bujqësi dhe për blegtori. Në anën tjetër zhurma që bëhet me anë të kumonave dhe gjërave tjera simbolizon përzënien e të gjitha të ligave që kanë mundur të jenë fshehur nëpër lamë, gardhe të shtëpive etj.

Në fshatrat e Malësisë së Sharrit të Tetovës, sikurse edhe në krahinat tjera të Veriut të Shqipërisë në grupin e karnavalistëve nuk prezantojnë femrat, po në rolin e femrës vishen djemtë: në rolin e plakës vishet mashkul (vetëm një plakë), në rolin e nuses vishet djalë (këtu vishen një deri në dy djem të ri si nuse), në rolin e vajzave përsëri vishen djemtë (dy deri në katër vajza), përkatësisht të

gjitha veshjet e femrave varen nga numri i pergjithem i grupit karnavaleste. Sipas të dhënave në fshat(**sipas të dhënave faktografike – fotografisë në katundin Bozovcë**); , në karnavalet e vitit 1976 janë veshur tri nuse (**jo nuse të gjinisë femrore, por djemte**), katër vajza dhe një plakë (**katër vaza jo të gjinis femrore, por katër djem në rolin e vajzave**), përderisa numri i pergjithshëm i grupit ka qenë mbi tridhjetë veta.⁶ Kjo mënyrë e organizimit është dëshmia më e mirë se në një të kaluar të largët pjesë përbërëse e këtij organaizimi ishin edhe bota femrore, ndërsa me kalimin e kohës, konkretisht pas ndërhyrjeve fetrae roli i femrës në këto organizime nisi të zbehet, por jo edhe të largohet tërësisht nga këto organizime.

Dikur në të kaluarën një natë më parë ndizeshin zjarre dhe nga ai zjarr pastaj mbusheshin strajcat me hi dhe spërkateshin oborret – lamët e shtëpive me simbolikën, që të digjen të gjitha të ligat, që kanë mundur të fshihen gjatë dimrit në ato vende. “Rituali i ndezjes të zjarreve në netët e kësaj feste simbolizon pikërisht ardhjen e ndriçimit dhe te ngrohtësisë pranverore.”⁷ Për shkak të kësaj simbolike strajcat e mbushura me hi, nuk varen në samar të kalit, që zakonisht i shoqëron e në shumë raste edhe i prinë karnavalistët, por i bartin vetë karnavalistët.

Me këtë rast duhet theksuar se kolonës së karnavalsitëve zakonisht i prinë një kalë, i cili është i ushtruar, apo i mësuar me zhurmën që e bëjnë karnelavistët me anë të kumonave (zileve), që i lidhin përmes belit. Sipas besimeve dhe besëtytnive, sa më e madhe që është zhurma me kumona, aq më të mëdha janë gjasat që “të trazohen” të ligat nëpër shtëpitë e fshatrave.

(Sipas traditës në Malësin e Sharrit gjithënjë përpara ecin gjinia femrore; Vajzat, plaka, nusët dhe Plaku dhe të tjerët), nëse mashkulli është hipur në kal, apo kalin e tërheq për dore Sipas traditës kali

⁶ Të shihet Nazif Dokle, Jehona homerike në Kukës, Tiranë, 1999, fq. 38-39, ku shihet se ngjashëm karnavalet janë organizuar edhe në Lumë dhe në Gore të Kukësit.

⁷ Lutfi Alia, Festa e karnavaleve, publikuar në “Zemra shqiptare” më 2 shkurt 2016.

është i parë që prinë hyrjen nëpër shtëpi, sepse për kalin është besuar se i hetohen shtrigat, lugetërit, dreqnit, e pse jo besohet se kali i heton edhe “pakushet” (sehiret), që bëheshin nga njerëzit e ligj dhe më pas i fshihnin nëpër oborre, shtëpi të atyre që donin t’u bënë keq. Dhe karnavalistët në të kaluarën sa herë që kanë marrë rrugë, është praktikuar që kali të futet i parë në dyer të oborrit. Ka ekzistuar besimi se kali, ka pasur aftësi, që të hetojë të ligat dhe nuk ka pranuar të hyjë në atë shtëpi. Prandaj, varësisht nga qëndrimi i kalit ka mundur të zgjas edhe ceremonia, përkatësisht loja dhe angazhimi i karnavalistëve. Nëse kali ka kundërshtuar të futet në një oborr, aty është besuar se ka “të bame” dhe në atë shtëpi karnavalistët janë vonuar më shumë. Ka shëtitur në çdo cep të shtëpisë me qëllim të largimit të të gjitha të ligave. Qëndrimi i kalit ka shërbyer edhe për familjarët, që pas këtij organizimi të kujdesen dhe të gjejnë mënyra të çlirimit nga “pakushet”, apo edhe nga veprimet e shtrigave e të lugetërve. Ndërsa në ato familje ku kali ka hyrë me dëshirë, ndalesat kanë qenë më të shkurtra, por gjithsesi nuk kanë munguar këngët dhe lojërat humoristike edhe në ato shtëpi.

Si gjithkund në trojet shqiptare ku organizohen karnavalet edhe në fshatrat e Malësisë së Sharrit, ritualet pagane, dominojnë edhe pse hasen edhe elemente fetare, por në përgjithësi në epiqendër kanë komiken, humorin, bisedat, këngët dhe vallet satirike. Humori dhe kënga janë nga më të ndryshmet dhe i dedikohen kryesisht familjeve. Kështu nëse një familje në atë vit ka planifikuar që të ketë dasmë, në lamë karnavalistët këndojnë këngë dasme, dhe përqeshet përmes këngës i zoti i shtëpisë e pse jo edhe e zonja e shtëpisë, ose ka raste edhe prindi i djalit që do të martohet. E nëse një familje ka dikë në kurbet, këndohen këngë kurbeti, ndërsa për familjet që merren me blegtori këndohen këngë blegtorale e kështu me radhë. Pas përfundimit të këngëve, një apo tre karnavalistë mbushin nga një grusht me hi dhe e shpërndajnë nëpër lamë, duke simbolizuar djegien e të ligave, që kanë mundur të jenë të pranishme në atë shtëpi.

Sipas traditës nuk duhet që të mbetet pa hyrë në lamë të asnjë familje dhe familjarët në fund të “shfaqjes” i dhurojnë karnavalistëve gjëra ushqimore, të cilat shpërndahen për bamirësi.

2. Veshja simbolike e karnavalistëve

Në aspektin etnografik, veshja është pjesa më e fuqishme e manifestimeve kulturore, dhe pa u thelluar shumë në përmbajtjen e saj, që në shikim të parë mund të kuptohet se për çfarë periudhe kohore bëhet fjalë përmes asaj ceremonie, apo manifestimi. Veshjet e karnavalistëve, qofshin të veshjeve të burrave, apo të grave janë veshje që simbolizojnë jetën blegtorale dhe bujqësore, përkatësisht veprimtarinë me të cilën janë marrë në të kaluarën populli shqiptar.

Veshjet që përdoren në karnavale, nuk janë veshje të përditshme që e prezantojnë realitetin, kohën dhe mjedisin, kur organizohet ky manifestim, por është një gërshetim në mes të veshjeve të kohës dhe të veshjeve që i takojnë të kaluarës së largët. Në përgjithësi veshjet e karnavaleve janë autentike ku mbizotëron lëkura e kafshëve e në veçanti e deleve dhe dhive, por nuk mungojnë edhe pjesë të lëkurave të kafshëve të trasha si të lopëve e buajve.

Mbi të gjitha në veshjet e karnavalistëve mbizotëron ngjyra e bardhë, përkatësisht veshjet që janë krijuar prej lëkurës së deleve, për faktin se ilirët merreshin kryesisht me kultivimin e deleve dhe dhive dhe se 50 % e blegtorisë i takonin deleve dhe dhive, ndërsa përqindja tjetër kafshëve tjera shtëpiake.⁸ Prandaj, është e natyrshme që lëkura e deleve të jetë edhe pjesa kryesore e veshjeve të karnavalistëve, që në vete ngërthen veprimtarinë e dikurshme popullsisë shqiptare. Në përplotësim të veshjes me lëkurën e deleve janë edhe zilet (kumonat), të cilat lidhen për brez dhe me to lëviz. Edhe lëkura e deleve edhe zilet kanë karakter blegtoral, ndërsa zhurma e tyre bëhet me qëllim të trazimit të gjërave të liga që kanë

⁸ Aleksandër Stijević, Ilirët- Historia, jeta, kultura, simbolet e kultit, “Rilindja”, Prishtinë, 1990, fq. 161.

zënë vend në ambientet familjare gjatë stinës së vitit dhe sipas besimeve kanë ndikuar në shëndetin e anëtarëve të familjes, por edhe në shëndetin e kafshëve shtëpiake.

Veshjet popullore në të kaluarën kanë pasur kurdoherë karakter historik, domethënë kanë ndryshuar nga një periudhë në një periudhë tjetër,⁹ ndërsa veshjet e karnavaleve janë një gërshetim i veshjeve në mes veshjeve të punës, të blegtorëve e pse jo në këto veshja ka edhe elemente të veshjeve festive. Dhe i gjithë ky gërshetim bëhet për të ardhur në shprehje sa më shumë dukja e jashtme e personave që vishen në mënyrë më të çuditshme nga veshjet e përditshme. Edhe Mark Tirta, në studimin e tij “Etnologjia e shqiptarëve” ka theksuar se veshjet bëheshin sipas momenteve e veçorive, që diktoheshin nga situata, atmosfera apo ceremonitë familjare.¹⁰ Në përgjithësi në kulturën shqiptare, kostumet e karnavaleve janë atipike, nuk janë veshje gruaje, as veshje mashkulli, as imitime të të dyjave, por janë veshje imagjinare e tipit të shtrigës apo shtriganit, të lugatit, të cilat veshje janë të shprehura me elemente të më shëmtuara si të djallit me brirë. Ky gërshetim i veshjes bëhet me qëllim shpirtat e ligë të frikësohen, por në anën tjetër sipas besimeve dhe besëtytnive njerëzit që janë të prirë të u bëjnë keq qoftë njerëzve, apo kafshëve ata frikësohen vetëm ta pamjet e këqija ose të frikshme.

Siç kanë vërejtur edhe studiuesit tjerë, që kanë shkruar për karnavalet, natyrën e kësaj feste, populli ynë e shpreh me shumë fantazi, me rite dinamike e plot humor, që evokojnë konfuzionin mes dy stinëve përmes të cilave nisën të shfaqen edhe disa elemente mistike. Elementet mistike, kryesisht shfaqeshin përmes veshjes së karnavalistëve duke emituar disa nga figurat mistike. Por për të qenë sa më bindëse figurat mistike ato pos veshjeve komike, kanë në vete edhe maskat, jo thjeshtë për të mos ia parë fytyrën banorët karnavalistit, por për të qenë sa më të frikshëm.

⁹ Adromaqi Gjergji, Veshjet shqiptare në shekuj, ASHSH- IKP, Tiranë, 1988, fq. 11.

¹⁰ Mark Tirta, Etnologjia e shqiptarëve, “Geer” Tiranë, 2003, fq. 500-502.

Veshja e një karnivalisti në fillim të le përshtypjen e një bariu të përkushtuar për bagëtinë, por kur thellohemi në shumë në analizën e detajeve të veshjeve, kuptohet qarta se nuk bëhet fjalë për një bari, por për një person që ka marrë përsipër mbrojtjet e bagëtive nga të gjitha të ligat. Me anë të veshjes së karnavalistit, ai ia futë frikën edhe bagëtive, sepse në të kaluarën është besuar se shpirtrat e ligë mund të fshihen edhe në trupat e bagëtive dhe aty mund të qëndrojnë për t'u futur më lehtë në shtëpitë e njerëzve. Kjo ndodhë për faktin se në të kaluarën populli ynë kishte besim dhe

konsideratë shumë të lartë për bagëtinë deri në atë masa sa ato kur ktheheshin nga kullosat, njerëzit qofshin gratë, apo burrat ngriheshin në këmbë për t'i nderuar. Në anën tjetër pikërisht për këto arsye njerëzit e ligj, që janë marrë me veprime të liga kundër njerëzve dhe bagëtive, i kanë shfrytëzuar pikërisht bagëtinë, që t'i fusin në shtëpi “hajmalitë” dhe gjërat tjera të liga, me qëllim të bërjes keq të njerëzve. Dhe për t'u mbrojtur prej këtyre gjërave, gjithsesi veshja ka luajtur rolin e vet, siç theksuam që t'ua fuste frikën edhe kafshëve dhe ato ose të ikin, ose të “dridhen” nga frika dhe t'u hiqet të ligat nga trupi i tyre.

Përmes elementeve të veshjeve të karnavalistëve “sheshazi shihet ndërlidhja e besimit popullor me natyrën, me të cilën ishin të lidhura gjërësisht si në punë ashtu edhe në besimin e fenomeneve të

saj...”¹¹ Në përgjithësi në kuadër të veshjeve të karnavalistëve ngërtheheshin veprimet dhe dëshirat për lutje deri në flijim, me qëllim të plleshmërisë së tokës, të njerëzve dhe të bagëtisë. Andaj jo thjeshtë veshjet kishin vetëm funksion të mbulimit të trupit, por kishin edhe funksion informativ. Sipas kësaj, që theksuam më sipër në të kaluarën të gjithë karnavalistët visheshin sipas imagjinatës së tyre dhe asnjëri nuk vishej njëjtë, sepse qëllimi ishte që ngjallja e frikës të ishte sa më e efektshme dhe sa më bindëse.

Në veshjet e karnavalistëve, një vend të rëndësishëm zë edhe **asimetria** në veshje, pra veshja e një personi, qoftë ai i veshur si grua a burrë, një kujdes të veçantë i kushton elementit të asimetrisë. Është besuar se përmes këtij elementi sado pak mund t’ua tërheqë vëmendjen shpirtligëvë që të lëvizin nga vendi dhe më pas është më lehtë largimi i tyre. Sipas besimeve shpirtrat e lig në momentin kur ata lëvizin, u humbët fuqia e tyre dhe mundësitë për t’u bërë keq njerëzve, kafshëve dhe tokës janë më të vogla a dhe detyrohet që të largohet nga vendi ku ka qëndruar “qoftëlargu”. Nëse analizohen mirë veshjet, nuk janë njëjtë në të dy anët, dhe sa herë që janë të njëjta i shtohet qëllimisht një diçka më shumë njërën anë me qëllim që të dominojë asimetria në këto veshje, që ka edhe funksionin e mbrojtjes nga syri i keq, meqë shikimi i syrit të keq orientohet pikërisht te këto ndryshime.

Pa dashur të thellohem në përshkrimin e pjesëve të veshjeve, që siç theksuam të burrave dhe të grave, sepse është i njëjti funksion dhe i njëjti qëllim i tyre, duhet theksuar se veshjet e karnavaleve në vete ngërthejnë edhe elementet fantastike, të cilat në fakt kanë munguar në veshjet e përditshme. Elementet fantastike, që kanë kryer funksionin informativ dhe nxitës të reagimit të fenomeneve, apo edhe të shpirtrave të ligj, janë njëta të evidente. Kështu ndodhë që shumë herë në kuadër të veshjes së jashtë në një kënd të saj të jetë

¹¹ Ukë Xhemaj, Rite motmoti dhe besime të tjera mitologjike – argare në Kosovë, publikuar, Gjurmime albanologjike, folklor dhe etnologji, nr. 18, IAP, Prishtinë, 1988, fq. 7.

edhe një imitim i një kafshe tjetër, pra të ndryshojë pamja e jashtme, qoftë të ndryshojë ngjyra, apo edhe mënyra e qepjes së dhe forma e qepjes. Kemi shumë herë që me anë të veshjes të emitohet një qengj, edh, në mes të veshjes, në kënd etj., që në vete ngërthen aspektin e plleshmërisë.

Pos veshjeve karakteristike të karnavaleve janë edhe maskat të punuara prej lëkurës së kafshëve. Në lidhje me maskat, kanë bërë fjalë disa studiues siç janë Kolë Gurashi, Filip Ndoca, Gjush Sheldija etj., të cilët mendojnë se maskat e përgatitura nga lëkura e kafshëve kanë për qëllim që të duken sa më të frikshme. Pamja sa me frikshme e personave që vishet për karnavale bëhet me qëllim të besimeve dhe besëtytnive, se me anë të kësaj veshje specifike trazohen dhe largohen shpirtat e ligj, që janë “stacionuar” në ndonjë shtëpi, apo në ambientet ku punojnë dhe lëvizin njerëzit në jetën e përditshme. Maskat mund të punohet nga lëkurat e kafshëve shtëpiake dhe nga të kafshëve të egra, vetëm e vetëm që të arrihet qëllimi kryesor i përdorimit të tyre për të futur frikën. Ndër lëkurat më të shpeshta që përdoren për maska mund të jenë lëkura e lopëve e në veçanti ato që kanë ngjyra sa më të errëta e që i ngjanë kafshëve të egra si ujkut, ariut etj, të cilat në fakt simbolizojnë frikën për kafshët dhe për njerëzit.

Pjesëmarrësit në ritet e karnavaleve, përdorin maskat që i shoqërojnë veshjet e kanevalistëve me qëllim që të duken sa më “të shëmtuar”, me qëllime që ta trembin “shpirtin e keq”, ta largojnë djallin, shtrigën, që të mos bëhen të rrezikshëm për kolektivin. Mbulimi i fytyrës me maska, ka kuptim apotropaik, ku pamja mbinatyrore, e përçudnuar e maskës, nuk përdoret për të fshehur fytyrën e pjesëmarrësve në karnavale, por sepse sipas besëtytnive ka efekte magjike, pasi largon shpirtin e keq – djallin – lugatin – shtrigën – shtriganin, pra ka fuqi mbrojtëse për njerëzit, kafshët dhe për tokën, që është në prag të ringjalljes. Në këtë mënyrë pos maskave nga lëkurat e ndryshme, ka raste kur në mars të madhe përdoren edhe brirët e kafshëve mbi maskë, apo edhe të lidhura për

maskë, me qëllim që panja e jashtme e karnavalistëve të jetë sa më e frikshme. Sipas besimeve sa më i frikshëm që të dukej karnalisti, efekti çlirues nga të ligat është më i madh dhe shtohet besimi i njerëzve, për punë si dhe besohet se gjatë atij viti nuk do të mungonte edhe prodhimi i tërësishëm blegtoral dhe bujqësor e pse jo edhe shtimi i popullsisë.

Gjatë karnavaleve, besohet se veshja në mënyrë komike me lëkura kafshësh, fytyra e mbuluar me maska të shëmtuar, britmat dhe këngët satirike, të shoqëruara me tringëllimat e zileve, shërbenin t'i trembnin dhe t'i largonin të këqijat e shoqërisë. Prandaj, për këtë arsye veshjet janë një element shumë i rëndësishëm në realizimin e karnevelave, përkatësisht në shprehjen dhe shfaqjen e kulturës shpirtërore, të trashëguar me dhjetëra shekuj. Jo rastësisht veshjet janë “jorgan” i botës së brendshme, por varësisht prej panjes së veshjes është besuar se është varur edhe realizimi i qëllimeve të karnavaleve.

Në kohë të shkuara, karnavalet festoheshin në shumë hapësira shqiptare, por ato njiheshin me emra të ndryshëm. Emërtimet e ndryshme të kësaj feste popullore erdhën për shkak të rrethanave historike, që ne nuk do të ndalemi të flasim për këtë fenomen, sepse gjithkund ku kremtohen këto festa popullore në veshjet e tyre dominon veshja me lëkura bagëtish. Lëkura e bagëtive ishte simboli kryesor i karnavaleve dhe i jep kuptimin dhe ndjedinë e lashtësisë së kësaj feste.

3. Funksioni blegtoral e bujqësor i karnavaleve

Nga thellësitë e shekujve, festa e karnavaleve ka arritur deri në ditët tona e pastër e thjeshtë, e shoqëruar me humor popullor, që ka për qëllim vënien në pah të harmonisë së njerëzve të atij mjedisi dhe gatishmërinë për ta ndihmuar njëri tjetrin. Në një farë mënyre vet vizita e karnavalistëve në lamë të secilës shtëpi ka për qëllim “skanimin” e gjendjes së familjeve, dhe të kuptohet se kush duhet

të ndihmohet, përkatësisht cila familje ka ushqim të njaftueshëm për njerëzit, për kafshët dhe cila jo. Cila familje ka nevojë për ndihmë e cila jo, janë elemente blegtorale, që i ndihmojnë familjes jo thjeshtë për tejkalimin e përkohshëm të një krize, por vazhdimin e jetës. Fenomenet natyrore, ishin një faktor i rëndësishëm që ndikonin në zhvillimin e bujqësisë dhe të blegtorisë, për çka në ritet e karnavaleve ekzistonin besimet se me anë të riteve të shumta, mund të ndikohen në përmirësimin e kushteve natyrore për zhvillimin e bujqësisë.

Në masë të madhe, për zhvillimin e blegtorisë kanë ndikuar edhe sëmundjet e shumta të kafshëve, që në masë të madhe e kanë dëmtuar tufën e bagëtive dhe besimet për shërimin e bagëtive kanë qenë shumë të fuqishme. Një nga përpjekjet për shërimin e sëmundjeve të kafshëve kanë qenë të shprehura edhe përmes karnavaleve, përkatësisht përmes hedhjes së hirit nëpër oborr, me qëllim që të digjen të gjitha të ligat, që mund t'i shkaktojnë sëmundje bagëtive.

Zhvillimi i pjesës kryesore të ceremonisë së karnavaleve në lamë, ka të bëjë me elementin bujqësor e blegtoral. Në këtë mënyrë karnavalet në Bozovcë janë të trashëguara nga e kaluara e largët, që dikur i bëheshin himnizime për bujqësinë dhe blegtorinë, që ishte veprimtaria e vetme me të cilën merreshin banorët e trojeve tona. Me anë të këtyre degëve mbahej familja në sigurimin e ushqimit dhe të veshmbathjeve. Andaj, këto ishin arsyet kryesore pse pjesa qendrore e karnavaleve mbaheshin pikërisht në lamë, që në fakt edhe sot është sinonim i zhvillimit ekonomik.

Sipas Stipçeviqit delet dhe dhitë ishin simbol i jetës ekonomike të ilirëve¹² prandaj edhe organizimi i karnavaleve ka karakter blegtoral dhe bujqësor. Lëma si vend theksuam edhe më sipër kanevalistët këndojnë e kërcëjnë në lëmë, i rrahin fortë zilet (kumonat), që të

¹² Aleksandër Stipçeviq, Ilirët – historia jeta, kultura, simbolet e kultit, “Rilindja”, Prishtinë 1990, fq. 161.

trazohen nga ajo pjesë e shtëpisë të gjithë të ligat dhe të mos kenë vend e as hapësirë shpirtat e lig që t'i bëjnë keq njerëzve dhe bagëtisë e pse jo edhe tokës, sepse zakonisht në lëmë, apo në qoshe të saj të jenë hambarët dhe veglat e punës, ku konsiderohej vend ideal vendosja dhe fshehja e hajmalive, apo e të ligave, që i bënin për ato qëllime.

Se ritet për zhvillimin e blegtorisë dhe të bujqësisë kanë qenë të shprehura përmes festave të karnavaleve, që në të kaluarën janë ëorganizuar në shumë njësi krahinore të trojeve shqiptare, dëshmojnë edhe fragmentet e kësaj feste, që me kalimin e kohës, përkatësisht me ndikimet fetare u transformuan në festa fetare, por këto festa pavarësisht ndikimit të madh fetar, nuk i humbën të gjitha a elementet pagane, por iu dhanë epitete të festave fetare. Ndër festat më të njohura, që besohet se u transformuan nga fetat e karnavaleve janë festat e motmotit si “Kthimi i motit marë”¹³ “Buka e lamit e të lidhunit e pemvet”¹⁴ në festën e verës e në shumë festa tjera. Të gjitha këto festa, që në traditën tonë janë të njohura si festat e motmotit ose festat kalendarike, janë të transformuara shumë rite dhe elemente të festës së karnavaleve. Madje elementet blegtorale janë pothuaj se të njëjta, edhe pse festat janë me emra të ndryshëm.

Me këtë rast me qëllim të forcimit të bindjeve se karnavalet ishin festa të lashta ilire, të cilat u transformuan në festa kalenderike e më vonë edhe në festa fetare si festa e këshëndellave, dita e Sulltan Nevruzit etj.

Festa “Buka e lamit e të lidhunit e pemvet” dhe festa e “Kthimi i motit marë” kryesisht janë festa blegtorale, ku banorët luten që bujqësia dhe blegtoria të kenë një vit të mbarë me prodhime bujqësore dhe me shtim të blegtorisë.

¹³ Ukë Xhemaj, Po aty fq. 8.

¹⁴ At Donat Kurti, O.F.M., Zakone e doke shqiptare, Botime Françeskane, Shkodër, 2010, fq. 215.

Kali, që është në krye të karnavalistëve zakonisht është kalë i bardh, në të cilin janë të varura hejbet, në të cilat do të vendosen dhuratat, përkatësisht ushqimet që i japin banorët karnavalistëve. Por, kali në karnavale është përdorur edhe si hetues i të ligave, ngase besimet kanë ekzistuar se kali ka aftësi paralajmëruese të rreziqeve dhe të ligave të shumta. Kryesisht kali ka qenë i bardhë, por që është element i hetimit të të ligave dhe paralajmërues i ngjarjeve që mund të ndodhin. Kali në festat e karnavale përdoret si kafshë kulti, jo thjeshtë si kafshë shtëpiake. Se ka qenë kali kafshë kulti edhe tek ilirët dëshimohet në librin e StiPçeviqit.

Elementet bujqësore dhe blegtorale janë të pranishme në karnavalet që organizohen në Bozovcë, dhe prania e këtyre elemente është dëshmia amë e mirë se kjo festë në të kaluarën ka qenë e përhapur shumë dhe pavarësisht ndikimeve fetare ka arritur t'i mbijetojë kohës. Festa e karnavaleve, gjatë historisë disa herë është ndërprerë së organizuari për shumë arsye, por në radhë të parë ndikim të madh kanë ushtruar rrethanat politike dhe aspekti fetar.

Mbi të gjitha festa e karnavaleve është e shoqëruar me elemente blegtorale dhe bujqësore, sepse nëse prodhimet e këtyre dy degëve të ekonomisë familjare janë të shëndetshme, është besuar se të shëndetshëm do të rriten edhe njerëzit. Fillimi i pranverës, koha e organizimit përkon me ringjalljen e natyrës apo kthimin e motit dhe fillimin e përgatitjeve për mbjelljet e reja.

4. Transformimi i karnavale në lojëra humoristike nëpër dasma

Dëshmia më e mirë se karnavalet, në të kaluarën mbaheshin në gjithë hapësirën shqiptare janë edhe lojërat humoristike, që zhvillohen në ritet e dasmës. Këto romanca pjesë të karnavaleve luhen në gjithë hapësirën shqiptare ku më shumë e ku më pak si në Shkodër, në Korçë, në Kurvelesh, në Has , në Karadak dhe gjithandej. Këto lojëra varësisht prej krahinave quhen me emra të

ndryshëm si “loja e magjallit” “loja gjamallit”, “loja e gogolit” “Lojra e valle humoristike” etj., por që në esencë janë pjesë të lojërave të karnavaleve.

Interpretimet i rolave në lojërat humoristike në dasma, është mjaftë i përafërt me rolet e karnavalistëve, dhe mund të ndryshojnë në nuanca të vogla, varësisht nga krahinat. Në veçanti ndryshimet mund të ndryshojnë maskat, që i përdorin personazhet në ceremonitë e dasmave, por qëllimi është po ai i karnavaleve, argëtimi i njerëzve si dhe vënia në shënjestër e fenomeneve negative, ose përqeshja e veprimeve me qëllime përfitimit etj. Në shumë njësi krahinore këto lojëra janë të shumë të përhapura dhe janë pjesët më të preferuara argëtuese të dasmorëve. Madje, këto lojëra janë të ndara në dy pjesë: në lojërat që organizohen për femrat që zakonisht bota femërore vishet me veshje të maskuara, ku personazhet janë gjithmonë tek, pra mund të jenë një plak dhe një plakë, por që çdo herë shoqërohet edhe me një vajzë të vogël. Ndërkaq te burrat që janë dy djem të ri vishen njëri si grua dhe tjetri si plakë të shoqëruar me një djalë të vogël. Në të gjitha krahinat etnografike ku lojërat humoristike janë të pranishme vihen në lojë dukuritë negative të shoqërisë e në veçanti, luftohen fenomenet që e lëndojnë jetën e banorëve. Në fshatrat e Malësisë së Sharrit, lojërat humoristike zakonisht përcillen me këngë, ku këngët janë shumë të ngjashme me këngët humroistike që këndohen në karnavale.

Në shumë krahina, plaka është e veshur në rolin e shtrigës, ndërsa plakun në rolin e shtriganit, ndërsa fëmija i tyre prezantohet në rolin e lugatit, sepse edhe ai është i veshur me një veshje karakteristike dhe i shoqëruar me maskë. Veshja e këtyre personazheve në lojërat popullore, që organizohen me rastin e ceremonive të dasmave është shumë e ngjashme me veshjen e karnavalistëve, përkatësisht veshja e grave me atë të grave të karnavaleve, ku imitimi i këtyre është nga burrat, por që luajnë rolin e grave në dasma dhe në karnavale.

Në kuadër lojërave humoristike, bëjnë pjesë edhe shumë valle të cilat interpretohen në ceremoni gazmore e në veçanti nëpër dasma. Vallet në përgjithësi luhen të shoqëruara me tekste të këngëve, që i venë në thumb fenomenet shoqërore, përkatësisht bëhet përshkrimi qesharak i disa dukurive. Vallet humoristike si Vallja e Todës, vallja e Kapo Beut, janë valle humoristike përmes të cilave vihet në pah qëndrimi kritik i banorëve devollj ndaj dukurive negative të shoqërisë.¹⁵

Lojërat humoristike, të shoqëruara me këngë janë të përhapura edhe në shumë njësi krahinore, dhe motivet e këngëve janë pothuaj se identike me këngët e karnavaleve dhe të lojërave popullore. Në të dy rastet këngët prezantojnë ndasitë, vetitë e dëmshme të shoqërisë e në veçanti përqeshën njerëzit kopracë.

Transformimi nga lojërat e karnavaleve në lojëra humoristike në ceremonitë familjare kanë ndodhur për dy arsye: për shkak të kalimit të riteve pagane, që ishin shumë të përhapura nga ilirët pothuaj në gjithë territorin ku jetonin, në rite fetare. Në këtë mënyrë shumë nga ritet pagane, që ishin pjesë e karnavaleve, që kanë qenë të përhapura kudo ndër shqiptarë, edhe sot ruhen si fragmente të riteve fetare e në veçanti të besimit katolik/ Dhe së dyti, këto rite pagane janë transformuar në rite të dasmave për faktin se popullin tonë që nga ilirët e deri në fund të shekullit XX e kanë pushtuar shumë pushtues, të cilët pos pushtimit të trojeve kanë ushtruar dhunë edhe në mos lejinin e organizimit të festave të lashta. Kështu në masë të madhe i kanë ndaluar organizimet publike, që organizoheshin në nivel fshati, apo në nivel regjione, pse jo edhe në grup të krahinave, që ishin afër me njëra tjetrën. Organizimet e tilla kulturore, siç janë karnavalet ilire, ishin organizime shumë dimensionale, të cilat zhvilloheshin për disa ditë rresht dhe në kuadër të këtyre festave kishte edhe gara të shumta,

¹⁵ Hysen Koçillari, Trashëgimia shpirtërore e Devollit, Tiranë, 2014, fq. 509.

që ndikonin në ngritjen dhe forcimin e vetëdijes për luftë në mbrojtje të atdheut.

Dhe për ta ruajtur këto festa, përkatësisht lojërat e këtyre festave karakterin popullor, ato kaluan në kuadër të dasmave, që edhe sot në shumë njësi krahinore klljanë të pranishme disa nga gjurmët e lojërave të hershme siç janë lojërat dhe vallet humoristike, vrapimet e ndryshme të kuajve dhe me këmbë, që gjithsesi në të kaluarën ishin pjesë e organizimeve të karnavaleve ilire.

Përfundim

Siç theksuam më sipër festa e karnavaleve nuk ka ndonjë datë të caktuar, e cila datë do të jetë e pandryshuar nga viti në vit, sepse gjatë rrugëtimit nëpër shekuj shumë nga pjesët e kësaj festeve janë huazuar nga festat fetare dhe nga festat e motmotit, për çka edhe festa e karnavaleve në kuadër të tyre ka shumë elemente të shumë festave, e që ndryshe mund të përfundoj se karnavalet janë ama e festave të motmotit.

Në aspektin historik dhe fetar, karnavalet përfaqësojnë një festë, që simbolizon mbarimin e dimrit, ripërtëritjen e natyrës (pranvera), që vjen pas kaosit (dimrit), shpreh

kapërcimin nga kaosi—mundimi, në rregullin dhe normalitetin natyral dhe social.¹⁶ Dhe në këtë mënyrë kaarnevalistët të maskuar, djemtë shëtisnin në grupe nëpër rrugët e fshatit, me ritmin e këngëve humoristike dhe duke i tundur ritmikisht dhe me forcë kumbonat e zilet, në mënyrë që tingëllinat e tyre të dëgjoheshin sa më shumë, për të trembur shpirtin e keq, të largonin luginat nga vetia, nga familja, nga të afërmit dhe nga miqtë.

Me këtë shënim, besoj se kam arritur që sado pak të prek disa nga çështjet për këtë festë pagane, e cila kërkon një përkushtim më të

¹⁶ Lutfi Alia, *Festa e karnavaleve*, publikuar në “Zemra shqiptare” më 2 shkurt 2016.

madh nga studiuesit, sepse shumë nga traditat dhe ritet e ceremonive familjare dhe të riteve të motmotit kanë pikërisht prejardhjen nga kjo festë e lashtë ilire.

NESHAT MEHMEDI

KARNAVALET ILIRE NË MALËSINË E SHARRIT – RIORGANIZIMI, RREGULLAT, VESHMBATHJA DHE VEPRIMTARIA DITORE

Uniteti jonë mbarëkombëtar shfaqet nëpërmjet gjuhës, kulturës, traditave, zakoneve, gjithnjë duke i pasuruar në vazhdimësi, ama gjithnjë duke u mbështetur dhe kujdesur për rrënjët, sepse pa rrënjë s'mund të zhvillohet e as s'mund të mbijetojë as nje binë, pra me tharrjen e rrënjëve trugu shkatërrohet, me shkatërrimin e trugut s'mund të qëndrojnë degët, e pa degët s'ka as gjethë e as frute, pra do të thotë zhdukje apo asimilim. Pra as një popull pa identitet nuk mund të jetojë, armiqtë tanë sot, si asnjëherë më parë janë hedhur në veprim për shkombëtarizimin tonë, na mohojnë kulturën, traditat, historinë, heronjtë, po kurrë s'do ta arrijnë këtë falë rinisë, nxënësve e studenteve, mësuesëve e profesorëve, instituteve e institucioneve tona. Këta të gjithë kontribuojnë bashkarisht për të çuar përpara kulturën tonë të vjetër e për t'i dhënë jetë e gjallëri popullit tonë artdashës e të lashtë.

Karnavalet Ilire në katundet e Malësisë së Sharrit të komunës së Tetovës dhe më gjërë, janë festuar pa ndërprerje ndër shekuj: në Bozovcë, Veshallë, Brodec, Vejcë, Sellcë, Shipkovicë, Lisec, Gajre, Pallçisht, Novosellë ..., pra rreth e përqarkë Malit Sharr janë manifestuar karnavalet, por me emra të ndryshëm: Plakëzat në rrethinën e Opojës e deri në fshatrat e Vrnit. Këtë e kanë vërtetuar pleqtë, atyre u kanë treguar të parët e tyre e këta sot po na i tregojnë neve. Falë stërgjyshërve, gjyshërve, prindërve, rinisë kjo traditë mijëravjeçare është përcjellur deri në ditët tona.

Këto karnavale më së voni janë manifestuar në katundin Bozovcë dhe Veshallë. Në katundin Veshallë janë ndërprerë në vitin 1978, ndërsa në Bozovcë janë ndërprerë në vitin 1980.

Riorganizimi i Karnavaleve Ilire

Ky lloj manifestimi u riorganizua pas njëzet e tetë vitesh ndërprejeje, në shkurt të vitit 2009, si vazhdimësi e traditave që u përcollën brez pas brezi ndër dekada e shekuj nga të parët tanë; nga stërgjyshërit, gjyshërit e prindërit. U riorganizuan me iniciativë të vetë mësuesve, studentëve, nxënësve dhe rinisë e Bashkësisë lokale të katundit Bozovcë dhe i ftuar i vetëm mysafir gjatë mbajtjes së manifestimit ka qenë Prof.Dr Fadil Sulejmani (sepse ai është shpërngulur nga Bozovca, por ishte i lidhur aq shumë me vendlindjen si thonji me mishin, apo gjaku me zemrën).

Ftesën ia kemi bërë nëpërmjet telefonit, na uroi, përgëzoi shumë për këtë iniciativë dhe kontribut të veçantë që po bëjmë për riorganizimin e karnavaleve, po ashtu na falenderoi shumë për ftesën. Ai na kërkoi që sipas mundësive t'i shtyjmë karnavalet për në javën e parë të muajt shkurt, se ishte shumë i zënë me punë. Ne pranuan, sepse kishte dëshirë të madhe të jet; i pranishëm gjatë manifestimit. Pra, Prof. Dr Fadil Sulejmani na përkrahu dhe mbështeti vazhdimisht sa ishte gjallë ose lirisht mund të themi se profesori ishte përkrahësi dhe mbështetësi më i madh i Karnavaleve Ilire deri sa ishte gjallë.

Ne kemi kërkuar ndihmë nga Amet Kamberi për të na dhënë sqarime për manifestimin kulturor Karnavalet. Ka ardhur te shkolla dhe na ka sqaruar se në grup duhen njëzetë, tridhjetë e deri në katërdhjetë; e më shumë vetë – anëtarë, mund të bëhen deri në pesëmbëdhjetë. Pastaj na sqaroi në grup duhet një plak dhe një plakë, duhen dy – tre ose katër cauca (vajza) , duhen dy apo tre nuse, kombëtarët me veshje kombëtare.

Menjëherë filluam të veprojmë në organizim; gjetëm karnavalistët – nëntëmbëdhjetë anëtarë, të gjithë pranuan me dëshirë. Secilit i caktuam rolin që do të ketë dhe çfarë do të bëhet. Kishim vështirësi në gjetjen e gëzofave, ferexheve dhe maskave. Këtu na ndihmuan shumë katundarët e ndihmë të veçantë na ka dhënë Izedin Bakiu i cili na dhuroi tre gëzofa dhe bashkë me Mushedin Mehmedin e sidomos profesorët Vllaznim Kamberi, Ilir Memeti dhe Xhezmi Mehmedi ndihmuan për rregullimin e maskave dhe përgatitjen e karnavalistëve.

Ky manifestim u mirëprit shumë mirë nga katundarët e Bozovcës. Karnavalistët shkonin shtëpi në shtëpi, këndonin e vallëzonin të gjithë. Këndonin djemtë që i kanë të fejuar, fëmijët që i kanë në gurbet. Kryefamiljarët u jepnin dhurata nga ma të ndryshmet e mbi të gjitha ishin uratat që dilnin nga kryefamiljarët; Bëfshi hajër, ju lumshin këmbët, na kënaqët zemrat..., katundi gjallëron...

Për fat të mirë në grabitje të vajzës merrnin pjesë edhe katundarë shumë të moshuar, për të kujtuar të kaluarën e tyre në vitet e rinisë. Të gjithë uronin, pa marrë parasysh moshën apo gjininë.

Në vitin 2010 vjen TV ART me gazetarin Muharem Idrizi dhe manifestimi tradicional "Karnavalet" regjistrohet në kamerën e tij. Për këtë manifestim kulturor tradicional ka folur mbështetësi dhe përkrahësi më i madh Prof. Dr. Fadil Sulejmani, Plaku – Udhëheqësi i karnavalistëve Driton Mehmedi dhe Neshat Mehmedi (organizator).

Karnavalet në vitin 2011 u financuan dhe u mbajtën përherë të parë në histori nën patronazhin e komunës së Tetovës dhe në prani të përfaqësuesëve të saj. Prof. Dr. Fadil Sulejmani në këtë manifestim karnavalet e malësisë së Sharrit të Tetovës i pagëzoi "Karnavalet Ilire".

Me mjetet e lëshuara vendosëm të blejmë lëkura për maska, kësula – plisa, mish qengji, të përgatitim flija, bakërdarë, qumsht të dhene për kos, djathë...

(Planprojektin e karnavaleve Ilire për vitin 2012 e përgatiti Prof. Albert Qazimi, rregullisht deri në vitin 2015) . Në shenjë respekti dhe mirënjohje, (pa dijen e Prof.Dr. Fadil Sulejmanit) vendosëm ta shkruajmë në planprojekt që person përgjegjës bashkë me Neshat Mehmedin të jetë edhe Prof. Dr Fadil Sulejmani.

Viti 2012 do të jetë historik, sepse përherë të parë planprojekti i **“Karnavaleve Ilire”** i pagëzuar në vitin 2011 nga Prof. Dr. Fadil Sulejmani, miratohet në Këshillin e Komunës të Tetovës. Pjesëmarrës në këtë manifestim të moçëm e me vlera mbarëkombëtare ishin edhe përfaqësues nga Komuna e Tetovës, kryetari i këshillit të komunës, nga korpusi Amerikan dhe mysafirë nga katundi Veshallë, Brodec, Shipkovicë. Grupit të karnavalistëve të Bozovcës, me ftesën tonë iu bashkangjitën përherë të parë në histori edhe karnavalistë nga katundet Veshallë dhe Brodec.

Improvizimi i kalit dhe pjesëmarrësit në Karणाalet ilire para vitit 1980

Kanë përdorur edhe brinjë e deshëve, cjapeve dhe demave, por kanë përdorur edhe kokën e kuajve, grivet dhe bishtin e tyre, për me improvizuar kalin dhe lojën me kalë. Beteshi i Demës në Bozovcë dhe Haruni i Rakipit në Veshallë para shtatëdhjetë apo tetëdhjetë vitesh kanë improvizuar kalin, ndërsa Neshati i Miles – Bajramit nga Bozovca e ka bërë më herët këtë lojë me kalë para nëtëdhjetëvitesh e me shumë për manifestimin tradicional Karणाalet Ilire.

Kallëzoi Shaqir Halit Mehmedi (Metali Sulejmani, Sefer Zeqiri): E maj men Memetin e Bakis, Danushin, Sefën, Shefkin Beteshin e Demës vërsnajki i jem a kanë, e ishte shaumë merakli, nja dy ditë përpara e përgatite kalin; “murrte një dru pi brenes (bredhit) të thatë afro dy metër të gjatë, në fund të drurit – sohës ia lidhte bishtin e kalit të ngordhur, përpara drunit ia gjozhdonte një drasë të shkurt xhashtëdhajët (gjashtëdhjetë) centimetra të gjatë, bash majrë s’më

kujtohet ama pak si shpat (pjertas), te druni ku nxhitet çafa (ngjitet qafa) me shpajnën ia vinte një dru të shkurt katërdhjetë centimetra, ndërsa te vajthet ma të gjatë pesdhjetë centimetra në formë të trekëndëshit (kur tia vëndojnë çarçafin të duket ma i gjërë te ky druri apo te drasa ia vëndonte grivet e bardha të kalit, por të ngjyrosura me kanë te kuqe bashkë me bishtin dhe gjrivet e ballit. Bishtin ia kanë ngjyrosur fundin, grivet gjysmat, ndërsa kokë i kanë vëndu ashtin e kokës së kalit të ngordhur, por të mbështjellur me pëllhur të bardhë bashkë me qafën. Në kraje – kokë i kanë vënë frengun të stoliur me tufa të ngjyrave të ndryshme. Tufa i kanë vëndu në ballë edhe në grive në të dy anët, dominuse ishin tufat kuq e zi. Tufat kanë qenë të madhësive të ndryshme po shumë të heshme – të bukura.

Sohën në fund e mba një njeri që është më shtat (trup) shkurtur, por i fortë. Por gjithënjë me qëndrim përkulur. Sipër ia vënë një çarçaf që t'ia mbuloj tërë trupin e kalit e të personit që është mbrapa ama të qepur nga bishti e deri ne fund te këmbet, po ashtu qepet edhe perpara nga gjoksi i kalit e poshtë. Aty ku hip njeriu e presin në dy vende çarçafin për me i fut këmbët binxhiu e të mos i duken. Njeriu që hip mbi kal duhet të jet shumë i zgjuar e humorist, sepse luan e këcen njejtë sikur të luan kali, por i bërtet me fjalë përgëdhelëse e me urata të lloj – llojshme sikur kali të jet i gjallë; hajt gjali i babës, baba të ka alltan, luaj e të lumshin këmët, kërce sa mashumë e mos ma nxi fytyrën, ty je djali i babës. Baba ta paat hajërin... edhe pse në dorë e mban kamxhikun shumë rrall i bie kalit e më shumë e përgëdhel duke ia lëmuar qafën e kokën Topanxhiu (lodraxhiu dhe cucat (vajzat) i bien dajres – defit. Ashtu si bie lodra dhe defat ashtu luan binxhiu me kalin. Kjo lojë ka qen shumë e popallarizuar edhe gjatë dasmave, këtë e ka bërë Resija i Limës, ka ardhur në Bozovcë që të marrin nuse me kal të improvizuar, përpos kuajve të tjerë, ky ka qen në krye të krushqive.

Beshir Zeqiri tregoi se është bërë karnavalist në vitin 1955, shumë i ri– tremëdhjetvjeçar (tregoi më 11 shkurt 2016)

1. Shebir Zeqir Zeqiri
2. Rexhep Ismail Rushani
3. Rizah Memet Shabani
4. Samin Jemin Abazi
5. Xhemali Isauf Halili
6. Jahi Ramadan Mustafa ?

Metali Sulejmani nga katundi Bozovcë thotë: karnavalistë qe jemi bërë në vitin 1965 janë:

1. Metali Kadir Sulejmani caucë
2. H. T
3. Rexhep Ismail Rushani (nga familja e hoxhë Ramadanit)
4. Ladin Bajram Kameri
5. Avdilbaki Memet Bakija (rolin e plakut)
6. Bajram Isauf Xhezairi
7. Miqerem Dalif Destani
8. Sehadin Sabit Mehmedi
9. Latif Hebil Shabani
10. Xhemail Kamer Sinani e te tjere
11. Abidin Memet Bakija nuse

Para nesh janë bërë shumë, e mbaj mend Ramadanin e Skenerit, Bajramin e Lilës,

2. Në vitin 1967 anëtarët që janë bërë karnavalistë (tregoi Nexhmedin Ismail Rushani):

1. Nexhmedin Ismail Sejfullahu caucë
2. Sefer Shefki Memishi
3. J J Z
4. Nevzat Zirap Vejseli
5. Rexhep Sadri rexhepi
6. Amet Tasim Abdullahu

7. Hisni Feim Merxhani
8. Hetem Jakup Halili
9. Halil Shem Fazlija

3. Tregoi Ajet Fuat Sejfullahu: Unë jam bërë gjashtë vite karnavalist, vetëm atëherë kur kam qenë ushtar nuk jam ba. Për herë të parë jam bërë në vitin 1969.

1. Ajet Fuat Rushani
2. Rexhep Sadri Rexhepi
3. Qamil Nezir Fazlija
4. Sherif Kariman Bajrami
5. Destan Dalif Destani
6. Tefik Ismail Ismaili
7. Zelfi Bajram Behadini plakë
8. Shafi Mamuti
9. Musli Memet Mehmedi caucë

4. Nadir Kamberi te shkolla më 11 shkurt 2016 tregoi për vitin 1974.

1. Hami Nezir Fazlija
2. Nadir Selim Kamberi
3. Izeti Fizes
4. Rexhep Sadri rexhepi
5. Hajdin Rakip Rakipi
6. Amet Zaim Kamberi
7. Islam Zaim Kamberi
8. Nahit Imer Ibrahim
9. Rufat jakup Halili
10. Pajazit Nezir Rasimi
11. Bajram Jakup Ziberi
12. Servet Imer Halili
13. Sadik Abedin Memeti

14. Fedai Amet Shabani
15. Dina Galip Veseli
16. Ejup Enver Halili
17. Nervet Misim Sinani
18. Mahi Enver Halili

Tregoi Llutfi Sulejmani në shkurt të 2016. Jemi bërë karnavalistë në vitin 1970.

1.	Llutfi Refik Sulejmani	
2.	Qamil Nezir Rasimi	caucë
3.	Shaban Isen	
4.	Rexhep Sadri Rexhepi	
5.	Emurllah Kadir Selmani	Plak
6.	Ajet Fuat Sejfullahu	
7.	Zulfiqar Hebil Shabani	

Tregoi Nahit Abazi. Unë jam bërë karnavalist dhe kam qenë plaku në vitin 1972

Tregoi Amet Kamberi jemi bërë karnavalistë për të parën herë në vitin 1974, ndoshta edhe më herët, po s'më kujtauhet.

Cauca:

1. Amet Zaim Kamberi
2. M. M. M.
3. Nervet Misim Misimi
4. Rasim Enver Halili

Nuse:

1. Demirali Shahin Tefiki
2. Shukri Muharem Ramadani
3. Musli Midi Fejzullahu

Plaka:

1. Hami Nezir Fazlija

Plaku ;

1. Emurlla Kadir Sulejmani

Kombëtarët;

2. Z. Sh
3. Rufat Qemal Selami
4. Islam Zaim Kamberi
5. Hisni Feim Merxhani e të tjerë. Këto janë bërë në vitin **1980 me 03 janar e premte.**

Ladin Kamberi e tregoi: jam bë karnavalist shumë herët; me Metalin, Abidinin Bakija nuse, Qerimin, Ademin.

Shabani i Hisenit tregoi, unë jam ba karnavalist shumëherë.

Tregoi Xheudet Abazi 03 Mars 2016, (po të pranishëm ishin Kareman Azem Beqiri, Beshir Zeqiri, Vasi Rustem Kamberi): karnavalistë janë bërë Sefedin Ilaz Bajrami, nuse Beshir Zeqiri.

Xheudeti vazhdon;

1. Ramizi filës,
2. Nezir Rasim Fazlija,
3. Memet Sabit Memeti e të tjerë.

Tregoi Kareman Azem Beqiri 03 Mars 2016 se karnavalist janë bërë

1. La Rifë.
2. La bal,
3. La Harun,
4. La Din,
5. La Feta e shumë tjerë.

Tregoi Hasan Idriz Misimi 04 Mars 2016 se karnavalista janë bërë Dina i Metalisë, R.D.A., Ramadani Sulës, Ramizi Filës, Bajrami Lilës. A ma të moçëm e maj men Mirtën e Muratit, e ajo kohë i ka shaumë vet, jam kanë shaumë i vole shtatë – tetë vet. Po i ka ma shaum se 140 xhi kam naje se janë ba. (a kanë pa soj, a motër e ka pas nanën e Azemit Beqirit)

Tregoi Naser Ilaz (Lazës) Ilazi, më 16 Mars, 2016. Karnavaliust janë bërë në vitin 1979:

1. Naser Ilaz Ilazi
2. Musli Memet Memeti
3. Musli Midi Fejzullahu
4. Zendel Fehari Shabani
5. Hami Nezir Fazlija
6. Kamer Xhemail Sinani
7. Ibrahim Shahin Tefiki
8. Shaban Shefqet Abazi

Izet Isauf Halili tregoi të mërkurën 23 mars 2016 te kafeneja Bozovca se edhe ai ka qenë karnavalist në vitin por edhe Nadija i Shefkiut.

Tregoi Hisni Feim Merxhani unë jam bërë karnavalist shumë i ri, merre me men jam kanë në grup me Haqimin e Ismailit, e ma në fun jam bë në vitin 1980. Ska met kollaj njer xhi sa bë karnavalist në at kohë.

Tregoi Rufat Qemal Selami, edhe unë jam ba shaumë here.

Tregoi Xhepa i Hebilit (Rexhep Hebil Rexhepi) jam bë karnavalistë në vitin 1958, jam kanë ushtar, gjatë kohës së pushimit nodha në shpaj e për fat të majrë mu dha munsoja me u bë. Unë xhi i maj men me mu janë kanë:

1. Rexhep Hebil Rexhepi
2. Halili (i Lazës) Halili
3. Nexha (i Sadris) Rexhepi
4. Bislimi (i Abazit) Halili

Karnavalistë në Veshallë janë bërë :

1. Rakipi i Harunit Për Rakipin më ka treguar nëna.
2. Lushi i Berzatit
3. Resija i Limës

4. Abazi i Beteshit (për të tre tjerët tregoi Zenllaica nga Veshalla, te Doktorin merrte infuzion)

Muhameti I Resis (Muhamet Resi Jashari) më 13/Mars/2015

Pasdrke ishte mysafirë në familjen time, edhe pse jemi familjarë nga nëna ime dhe babai i tij , po ashtu ai shoqëronte Fejzi Selmanin nga Bresana e Opojës. Këtu mysafirë ishin Abaz Çengën dhe Idriz Qusajn nga Pllajniku.

Gjatë bisedës për karnavalet Ilire tregoi Muhameti se deri në vitin 1979 (një mijë e nëntëqind e shtatëdhjetë e nëntë karnavalet janë bërë edhe në Veshallë. Pjesëmarrës kanë qenë: Avdili i Hekremit, Ismaili i Ziberit, Halili i Zeqirit, Bedriu Ziberit, Remziu Shefketit e të tjerë.

Avdili i Hekremit paska ndodhur në spital kur djemtë e Veshallës kanë organizuar karnavalet. E këta karnavalistët paskan shkuar siç e kanë adet derë më derë, po edhe në shtëpinë e Avdilit, në lëmën e tij këndojnë këngë, por nëna e Avdilit kur i shikon shokët e Avdilit dhe mungesën e djalit të vet, (sepse Avdili ishte bere karnavalist herave tjera) ia nis së qari. Atëherë njëri nga karnavalistët ka qenë edhe këngëtar Ismaili i Ziberit, aty për aty e thurë një këngë dhe ia këndojnë djalit për me i qetësuar shpirtin e trazuar nënës së Avdilit:

Mos kaj nana e Avdil agës,
mos kaj me lot
Se vajnë Avdili pi bollnicës
Sikur dita sot

Atëherë nëna e Avdilit nga qejfi, pse ia kënduan djalit nxjerrë 100 marka gjermane në shenjë respekti dhe ua dhuron karnavalistëve.

Reshit Haqif Reshiti tregoi se në katundin Veshallë karnavalistët kanë qenë:

1.	Jumnia i Nazmisë	
2.	Berzati i Licës	Caucë
3.	Ismajli i Ziberit	
4.	Bedriu i Ziberit	
5.	Dalipi i Shaqirit	Nause
6.	Avdili i Hekremit	
7.	Ramadani i Seranit	
8.	Nahili i Imerit	
9.	Bedrija i Halitit	

Arifi i Ziberit nga Veshalla tregoi se karnavalistë kanë qenë:

1. Xhemaili i Tefikit
2. Nuhiu i Lezës

Mësuesi Abdurezak Haziri tregoi se në Shipkovicë karnavalet janë bërë deri në vitet 1960/ 62 e përpara dhe për këtë i ka treguar nëna e tij.

Rregullat e karnavalistëve dhe përgatitja e tyre

Karnavalistë janë bërë jo të gjithë njerëzit që kanë pasur dëshirë, por janë zgjedhur nga kryesia e grupit organizator, vetëm atëherë kur ka pasur shumë të interesuar për tu bërë karnavalistë, janë detyruar që të bëjnë përzgjedhje nga dy apo tre në lagje. Gjithnjë përparësia u është dhënë atyre që kanë qenë më në moshë dhe jo problematik, por të sjellshëm e të edukuar ndaj katundarëve në jetën e përditëshme, ndërsa më të rinjtë i kanë bërë nuse dhe cuca (vajza). Sepse numri i anëtarëve ka qenë i kufizuar njëzet, tridhjetë e më së shumti deri në katërdhjetë.

Anëtarëve të rinj u janë treguar rregullat gjatë shëtitjes nëpër katund;

- Reptësisht u ndalohet të gjithë anëtarëve të përdorin fjalë ofenduese ndaj katundarëve

- Rastësisht nëse dikush na ofendon me qëllim apo pa qëllim. Ne duhet të tregojmë tolerancë dhe maturi, pra të mos bien në të njejtin nivel me to.
- Reptësisht ndalohet të futet anëtari i karnavalistëve në shtëpinë e asaj familje që kanë ngatërresa familjare.
- Që të mos bie në sy ndaj të tjerëve ky gjest, tre apo katër karnavalistë duhet ta shoqërojnë shokun e tyre në rrugë jashtë shtëpisë.
- Reptësisht ju ndalohet të gjithë anëtarëve të futen te ajo familje që kundërshton
- Ndalohet reptësisht humori me invalidët, të sëmurët, pleqtë, plakut, vajzat, nusët dhe fëmijët ku do qofshin ata në rrugë apo në lëmenjtë e tyre.
- Mysafirët duhet të respektohen qofshin me gra apo qofshin vetëm.
- Në rastë se sulmohet ai që e grabit vajzën, ai që s'ka bisedë me atë njeri i ndalohet reptësisht sulmi ndaj tij.
- Qëllimisht s'duhet të harrohet as një shtëpi e katundarëve apo për interesa personale të dikujt. Pra të gjithë duhet të trajtohen njëllë.
- Në lëmën e secilës shtëpi duhet të këndohet e të vallëzohet.
- Reptësisht i ndalohet anëtarit të karnavalit të marrë pjesë në sulmin që është sulmuar personi që ka ngatërresa
- Karnavalistët duhet të tregojnë durim për të pritur të zotin apo zonjën e shtëpisë për të dhënë dhuratën (pra s'bën të dalin pa e marrë dhuratën, sepse e turpërojnë dhe e hidhërojnë të zotin e shtëpisë).
- Asnjë anëtarë tjetër s'ka të drejtë të mbajë dhuratat që ia dhurrojnë gjatë shëtitjes, por duhet t'ia dhurojnë plakut.
- Karnavalistëve ju lejohet të ndjekin grabitësin e vajzës deri te dera e çfarëdo shtëpie qoftë, nëse grabitësi arrin të kalojë pragun e shtëpisë dhe futet brenda në lëmën e shtëpisë, karnavalistëve u ndalohet reptësisht të kalojnë pragun e shtëpisë dhe të futen brenda.

- Pas përfundimit të manifestimit karnavalistët shpërndahen, ndërsa në mbërmbje mbliidhen të gjithë për të ngrënë ushqimin. Këtu këndojnë e festojnë shumë gjatë.
- Ndihamat e tepruara ua shpërndajnë anëtarëve të grupit që janë më skamnorë.

Karnavalistët janë përgatitur sipas rregullave të trashëguara dhe udhëzimeve të kryesisë. Secili me vete duhet të marrë nga një strajcë të mbushur me hi, ferexhe, gëzof, shkop, maskë... Rastësisht ai person që s'ka patur mjetet e duhura është dashur të kërkojë ndihmë nga anëtarët tjerë, e në raste të veçanta ndihmë ka kërkuar edhe nga më të afërmit, fqinjët e vet. Është mirë që të theksohet se secili ka dhënë ndihmë; qoftë anëtarët e grupit, të afërmit dhe fqinjët. Gjetja e mjeteve para kohe është bërë që atë ditë të mos vonohen gjatë përgatitjes. Çdo kush mund të përgatitet ashtu si është udhëzuar në shtëpinë e vet apo bashkërisht te ndonjë shtëpi e ndonjërit nga karnavalistët. Ka patur raste të rralla që karnavalistët janë përgatitur edhe në vende për ruajtjen e bagëtive.

Pra janë dalluar nga veshëmbathja; plaku, plaka, kujdestarët, përcjellësit, vajzat, nuset, kombëtarët dhe anëtarët tjerë.

Kryeplaku gjithnjë është dalluar për nga veshja e të tjerëve. Është veshur më bukur dhe është gjetur njeri më i pjekur; familjarë, i sjellshëm, i respektuar nga të tjerët, i fjalës dhe i ashpër në zbatimin e detyrave. Ky ka patur një anëtarë që ia ka tërhequr kalin dhe dy e më tepër përkujdesës – truprojtë sigurinë, që janë kujdesur kryesisht për udhëheqësin e grupit e në rast nevojë u kanë dalur në ndihmë të tjerëve. Edhe këta kanë patur veshjen e njëjtë po të dalluar nga kryeplaku, po të dalluar nga të tjerët, ka patur dy – tre vajza dhe një – dy nuse dhe një vjehërr. Vajzat kanë patur të veshura dini ngjyrë të kaltër, opinga e më vonë bata të llastikut, çorape nga përpunimi i leshit, skutaçe – straukë të bardhë dhe anash të zbukuruara me lule shumë të bukura, ndryshe i kanë quajtur kryet e straukës, këmishë të pëllhurës e të qëndisura në duar e qafë, nuse të veshura me rrudhake nga përpunimi i leshit dhe këmisha të

mira. Fytyrën e kanë pasur të maskuar me ngjyrë të bardhë dhe në faqe me ngjyrë të kuqe , ndërsa më herët edhe të telehisur.

Grupi tjetër i karnavalistëve – kombëtarët (tregoi M. M janë veshur me rroba të njehta, me tirq, brez shtatë kat të gjatë, xhamadan, gëzofa lëkura nga delet apo dhinjtë dhe në duar kanë mbajtur çiftelia, fyell dhe bashkë me të tjerët kanë kënduar, ca të tjerë me ferexha të veshura të ngjyrave të ndryshme. Karnavalistët fytyrat i kanë pasur të mbuluara me maska të bëra nga lëkurat e kafshëve shtëpiake dhe të ngjyrosur me gaca. Në kokë kanë mbajtur si zakonisht kësula apo plisa e dikur edhe brinj të dashit, cjapitt dhe të demave. Ia vlen që të përmendim se shumë herët në grup edhe nuset janë telehisur – maskuar.

Thuajse në të gjithë katundet e Malësisë së Sharrit të Tetovës është praktikuar ngjyrosja – telehisja e fytyrës te nuset në ditën e parë të martesës dhe dy herë të tjera; për s'pari herë dhe për tre netët, pak më ndryshe nga dita e parë. Kjo praktikë ka arritur të ketë jetëgjatësi deri aty ka fundi i viteve të 2000– ta. Në fytyrën e nuses vendoset ngjyra e bardhë, mbi të bardhën në dy faqet vendoset nga një rreth i kuq i mbështjellur me rrathë të verdhë në formë të diellit. Nga këtu shpërndahen rreze simetrike me ngjyrë të verdhë e të shndritshme që shpërndahen në tërë hapsirën e fytyrës, dhe te lidhura njëra me tjetrën me të dy faqet, por jo të gjitha rrezet kanë qen të lidhura njëra me tjetrën (Rrezet që janë shpërndar në drejtim të veshe dhe të qafës nuk janë lidhur). Por në këtë hapsirë dielli ngrohë jo njëloj dhe rrezet e diellit nuk shpërndahen njëjtë, sepse mbrenda njëzetë e katër orësh dielli në dukje lind dhe perendon, por në realitet ai është gjithënjë në lindje. Që do të thotë se nusja, nuset e re duhet të lindë fëmijë e të le trashegimtarë, pra gjithnjë të ripërtrihet familja me fëmijë.

Në brendësi të ketij dielli të pikturuar mbizotëron vetëm ngjyra e kuqe që nënkupton zjarrin. Zjarri shpreh gjallërinë, jetën në vazhdimësi, begatinë dhe pjelleshmërinë. Pra maska e teleisjes është aq e vjetër, aq sa është i lashtë populli shqiptar.

Grupi ka pasur edhe kombëtarët të veshur me tirqi, xhamadana, lurka ... Këta kanë pasur me vete çifteli, fyell ...Ndërsa të tjerët janë veshur me tirqi, me gëzofë e me ferexha, ndërsa në kokë kanë mbajtur kësula – plisa.

Shëtitja nëpër rrugët e katundit dhe lëmët e shtëpive

Shëtitja nëpër rrugët e katundit fillon herët në mëngjes, sa fillon zbardhja e dritës. Gjithnjë të parët janë vajzat duke u rënë daireve – defave, pas tyre ecën vjehrra, nusja apo nusët, plaku dhe rrojet e tyre, kombëtarët me çiftelitë në duar dhe grupi i karnavalistëve. Karnavalistët në minutat e parë kërcëjnë e vrapojnë që zhurma e kampanave të dëgjohej gjithandej nëpër çdo shtëpi të katundit. Të lehurat e qenëve s'janë si çdo herë, sot janë më të fuqishme se kurrë. Katundarët pleq e të rinj zgjohen shpejt e shpejt dhe dalin në rrugët e katundit. Katundi gjallëron, zhurma e kampanave jehon, thuajse bëhet dasëm. Vajzat nuk e ndalin në as një minut rënies së defave, as kënga e tyre s'pushon bashkë me të kombëtarëve, zhurma e kampanave sa vjen e shtohet më fuqishëm. Rrugët e katundit mbushen plot e përplot me katundarë. Të rinjtë individualisht apo në grupe vrapojnë pas karnavalistëve. Po edhe karnavalistët vrapojnë pas tyre duke i sulmuar e hedhur hi syve. Karnavalistët këtu ndjehen të rezikuar, sepse mundësisht mund tu grabitin vajzat edhe nusët gjatë shëtitjes.

Nëse dikush ka tentuar të grabit vajzën, apo vajza ka tentuar të ik nga ky grup, apo familja grupore, të parët që vrapojnë në mbrojtje të saj, apo shpëtimin e saj janë dy mbrojtësit – përcjellësit e grupit dhe pas tyre vrapon grupi sulmues. Më parë sulmojnë me hi duke ia hedhur në sy e pas vërbimit të syve e sulmojnë me shkopinjë që i kanë në duar, duke e goditur në pjesët më të ndijshme të trupit në kokë, krahë, këmbë, kuptohet rrahje në formë simbolike. Pa marrë parasysh a ishte apo nuk ishte fajtor. Rrahjen ndaj kundërshtarit e ndërpresin vetëm atëherë kur ndërhyjnë plaku me fjalën NDALUNI! Është mirë që të jepen sqarime për hir të vërtetës se karnavalistët

rastin e grabitjes së vajzës e kanë shfrytëzuar edhe për qërrime hesapesh personale me grabitësin, e kanë detyruar vajzën që të ik në drejtim të personit në fjalë, dhe pastaj grupi në dijeni i sulmuesve janë vërsulur dhe janë hakmarrur me rahje të fortë – duke shfrytëzuar maskat. Këto sjellje të pahijshme janë dënuar si nga grupi i karnavalistave njëjtë edhe nga katundarët në përgjithësi.

Fjala e plakut është ligj, duhet të dëgjohet dhe zbatohet nga të gjithë pjesëmarrësit e grupit, pa marrë parasysh moshën dhe gjinin e tyre. Në rastëse ndodh ndonjë anëtarë i grupi që nuk don të zbaton urdhërin e plakut pas përfundimit të karnavalit të gjithë e kritikojnë për thyerje të rregullave dhe mos dëgjueshmëri.

Ky ndëshkim është bërë për disiplinim dhe ngritje të ndërgjegjësimit të grupit. Ai anëtarë që ka thyer ose mos zbatuar rregullat e grupit të karnavalistëve, vitin e ardhshëm edhe pse është penduar dhe ka kërkuar falje për gabimet dhe lëshimet që ka bërë, përsëri se kanë pranuar..

Këtu te këta karnavale gjenë shumë vlera interesante tipike të karakterit tonë kombëtar, mbi të gjitha paraqesin familjet e mëdha mbi njezet, tridhjetë e më shumë anëtarë. Këtu gjen se si mbrohet pragu i shtëpisë – dinjiteti i familjes, sakrificimi i anëtarëve dhe të tjerëve për nderin e shtëpisë, farefisit e të popullit në përgjithësi... gjen rregullat që i cekim më lartë. Po ashtu gjen:

- humorin
- respektin,
- harmoninë ose bashkëpunimin
- ndihmën
- sakrificën deri në flijim
- bashkëpunimin
- solidarizimin
- tolerancën
- lëvdatën dhe
- ndëshkimin

Ia vlen të theksohet, se katundarët e të gjithë katundeve të Malësisë së Sharrit deri në vitet e vonshme gjatë këtij karnavali kanë treguar një solidaritet të paparë, në çdo shtëpi ku kanë hyrë, aty është dhuruar një produkt ushqimor i çfarëdo lloji qoftë; mish, vezë, djath, miell misri, misër, oriz, sheqer, patate, para e të tjera. Pra dhurata është varur kryekëput nga pasuria e familjes që ka patur, ama edhe ato familje skamnore kurrë s'janë ndarë pa dhuruar një peshqesh sa do të vogël e simbolik, pra kanë dhuruar atë që kanë pasur duke ndarë nga kafshata e fëmijëve, vetëm e vetëm të dhurojnë diçka. Bile për këtë ditë janë përgatitur ditëve më parë vetëm e vetëm në këtë ditë të mos turpërohen.

Kjo dhënie e ndihmave jo vetëm në këtë festë, flet shumë dhe ka vlera aq të mëdha si lokale e mbarëkombëtare që në kohërat e lashtësisë. Ka pasur raste të shpeshta ku karnavalistët kanë shkuar në shtëpitë e qehallarëve (Rushanit, Mamutit, Tosunit, Xhezairit, Brahinit) dhe aty janë furnizuar mirë me të gjitha produktet kryesore: mish, patate, oriz dhe kanë vazhduar rrugën derë më derë me këngë e valle.

Gjatë një feste të karnavalit ka qëlluar një dasëm në katund. Karnavalistët hyjnë në lëmën e kësaj shtëpie, vajzat nisin e këndojnë djalin që martohet, kurse nusen nga grupi e palojnë dhe e këndojnë, ndërsa nusja ka bërë temena e karnavalistët tjerë të gjithë kanë vallëzuar e kënduar bashkërisht. Zonja e shtëpisë nga gëzimi pse kanë kënduar, vallëzuar dhe kanë paluar nusen e kënduar djalin e tyre u kishte dhënë shumë dhurata; mish, patate, qepë dhe për secilin nga një peshqir.

Po përmendim një shembull nga një mijë raste të tilla të ndihmës edhe pse nuk ka të bëjë me karnavalin: Një katundar kur ka ndërtuar shtëpi të gjithë katundarët i kanë shkuar në ndihmë pa i thirrur, kush me kuaj ia kanë afruar rasat e shtëpisë për një ditë, përtej oxhakëve karshi, dikush me qe për me ia tërhequr trarët e shtëpisë nga Gropat e Mullinjve e deri në katund, e tjetër kush hatllat e pullazit...

Rrugët e katundit dhe katundi në përgjithësi në këtë ditë feste gjallërojnë. Të gjithë dalin nëpër çardake, dritare për të shikuar karnalistët, djemtë e tyre, të afërmit e tyre duke vallëzuar e duke kënduar, edhe pse si kanë njohur nga maskat e ngjyrosjet në fytyrë, dëshira me i pa e dëgjuar është e madhe. Dëgjohen këngë të jetës së përditëshme: të martesës, të ushtrisë e të gurbetit që është një plagë shumë e madhe dhe e rëndë për këtë malësi. Pasi këndojnë një apo dy këngë karnalistët dhe marrjes së dhuratës nga i zoti i shtëpisë, janë të detyruar ta lëshojnë lëmën e shtëpisë.

“Karnavalet Ilire” s’janë shpikje nga askush, as huamarrje nga popujt tjerë, por janë përcjellur brez pas brezi nga stërgjyshërit, gjyshërit, prindërit tanë në shekuj me rradhë, deri në ditët e sotme të rinia jonë. Për këtë s’duhet të turpërohem, por të krenohemi me këtë traditë të moçme dhe shumë të lashtë mijërvjeçare pellazge–iliro.

A duhet të kemi turp për historinë tonë të lavdishme, për heronjtë, për kulturën, traditat, ritet, atëherë kush duhet të turpërohet?! Dihet, ata që mohojnë dhe ata që na i vjedhin e mundohen të na përvetësojnë historinë, heronjtë, traditën, kulturën, sepse ata duan të bëjnë histori, kulturë e tradita. Edhe ky manifestim kulturor do ishte zhbërë moti kohë, siç është zhbërë rreth e përqark Malit Sharr. Malësia e Sharrit i mbajti gjallë edhe në kohërat më të vështira, falë edhe këtij terreni shumë të thellë e të pakalueshëm për ato kohra, kur sundimtarët e pushtuesit pamëshirshëm luftonin për të asgjësuar çdo gjë që është shqiptare duke na mohuar shkollimin, gjuhën, historinë, kulturën, traditën e ritet dhe duke i tjetërsuar, me histori të re, me kulturë të re, me gjuhë e shkrim të ri, e të tjera e të tjera, sepse armiqtë kurrë nuk kanë heshtur e as që heshtin tani për të na tjetërsuar, me histori të re, kulturë të re, tradita të reja, por falë të parëve tanë, sepse kjo malësi ka pasur çdo herë njerëz të shkolluar, edhe pse të paktë në numër, por kanë qenë të sakrificës, e shumë përparimtarë si hoxha Ramadan Rushani, jo që si kakundërshtuar në asnjë mënyrë, por vet ka dalë dhe ka luajtur

krahë për krah me karnavalistët, jo që i ka ndaluar, por djemtë e vëllezërve të tij thuajse të gjithë janë bërë karnavalista, falë nxitjes së tij si Haqini, Nexhmedini, Rexhepi, Reshiti, Ajeti. Jo vetëm kaq ai dhe të tjerët hoxhallarë i kanë informuar se kur janë festat dhe ritet e motmotit... Si hoxha Ramadan i Bozovcës ka patur edhe shumë hoxhallarë të tjerë që kanë punuar në këtë katund dhe në katundet tjera dhe kurrë si kanë penguar e as kundërshtuar: Ne do i përmendim të gjithë;

- Hoxha Ramadan Rushani Bozovcë– ka punuar tre vite pa pagesë dhe i përjashtuar nga puna në kohën e Mbretërisë Serbe– Kroate– Sllovene
- Hoxha Hazir Haziri nga katundi Shipkovicë Tetovë nga viti 1956–1959
- Hafiz Hazbiu nga Radiovca
- Hoxha Jahja Batiu nga Kuklibegu i Opojës, Republika e Kosovës
- Hoxha Samiu nga Poroj i Tetovës

Maskat dhe veshmbathja

Veshmbathjen dhe maskat që i shohim në këto karnavale s'janë të përditëshme e as të përjetshme, janë veshmbathje dhe maska të kulturës, të humorit dhe të traditës tonë të moçme. Pra janë maska të buta, e të humorit sepse nuk janë maska të frikshme, të tmerrit e të dhunës, as të hajdutëve, as të vrasësve. Maska shohim edhe te njësitet speciale të policisë e të ushtrisë, maska shohim te aktorët, shohim te mjekët.

Veshmbathjet janë të punuara nga përpunimi i leshit të dhenve dhe lëkurat e bagëtisë; tirqit, brezi, xhamadani, ferexha, lurka, jeleku, mitani, gëzofi, plisi, kambanat, rrogëzinat, pantallonat, hanterit, xhubletat. Maskat janë të punuara nga lëkura e kafshëve: dhive dhe dhenve, por edhe të ngjyrosur me pluhurin e gacës së shtypur dhe ngjyra të tjera. Gjinia femërore – cucat janë veshur me dini të

kaltërta, strauka – skutaçe dhe këmisha apo xhaketa. Nuset janë telehisur dhe kanë përdorur; ngjyrën e bardhë, të kuqen, shërbetin, telin e verdhë të grirë dhe copëza letre me ngjyra të ndryshme. Pra të gjitha veshëmbathjet dallojnë për nga mosha dhe gjinia.

Jo vetëm kaq, maska kemi parë edhe më parë gjatë përcjelljes së vajzave nuse apo të martesës së djalit, jo vetëm në Malësinë e Sharrit, por këtë humor me maska edhe sot e gjenë në çdo trevë ku jetojnë shqiptarët. Shtrohet pyetja cilat maska, veshje janë më të rezikshme e më të dëmshme për kombin e për shoqërinë në përgjithësi: ata që pomovojnë e kultivojnë kulturë, humor e traditë apo ato që janë të frikshme e të rrezikshme për të gjithë dhe që dëmtojnë individë dhe shoqërinë në përgjithësi.

Pra maskat lirisht do i emërtoj:

- maska të Humorit
- maska të sigurisë personale
- maska të siguris kombëtare
- maska të shërimit
- maska të krimit

Maska e humorit i gjejmë te karnavalistët, aktorët, artistët dhe në dasmë kur përcjellim vajzën nuse, pikërisht në natën e kënës apo zënien e kulaçit për dhëndrrin.

Të maskuarit bëjnë humor me të pranishmit për të imituar – tallur vjehrrin, vjehrrën, vëllezërit apo të afërmit e dhëndrrit apo të afërmit e nuses.

Në natën e kënës gratë e pranishme, qofshin nga familja qofshin fqinj ndjejnë keqardhje për vajzën që shkon nuse, shpeshherë ndodh që të qajnë, sepse rikujtojnë ditët dhe vitet e përbashkëta të jetesës. Për të larguar këtë lodhje e këto kujtesa që dëmtojnë shëndetin janë detyruar të bëjnë humor për të qeshur dhe ia kanë arritur, kanë imituar me maskë të afërmit e dhëndrrit apo të vajzës – nuses, të pranishmit kur shohin të maskuarat apo të maskuarit se si

imitojnë vjehrrin, vjehrrën, kunatin, kunatën të gjithë fillojnë e qeshin me zë.

Maska të shërimit apo të shpëtimit i gjejmë te mjekët: është fakt i pamohueshëm se i gjejmë te kirurgu, stomatologu, gjinekologu ...

Maska të sigurisë së qytetarëve i gjen te njësitet speciale të policisë

Maska të sigurisë kombëtare i gjejmë te njësitet speciale të forcave ushtarake

Maskat e krimit – të trishtimit i gjejmë te vjedhësit, vrasësit me pagesë, janë maska të frikshme, të rrezikshme dhe dëmtojnë individë, qytetarë, familje dhe shoqërinë në përgjithësi.

Shtrohet pyetja: Çfarë të keqe kanë karnavalet kur e tërë veshmbathja është kombëtare, luhet e këndohet shqip, flitet shqip, s'bëjnë asnjë fyerje fetare e as mbjellin urrejtje ndëretnike. Këto karnavalet Ilire janë tradicionale, kulturore e me shumë humor, e mijërvajçare që të çojnë tek rrënjët në lashtësinë pellazgo– iliro. Pra për të qenë shqiptar duhet vetëm të di të flas shqip! A mjafton? Jo jo, kurrë. Shqip dinë të flasin edhe të tjerë, por nuk janë shqiptarë. Shkurt e shqip, popujt që nuk kultivojnë trashëgiminë kulturore, traditat, historinë... ata asimilohen.

Pra, veshmbathja është kryesisht nga leshi, lëkura dhe gjymtyrët e kafshëve; brinjë të deshëve e cjapeve, brinjë të qeve, bishti, koka e kuajëve dhe kambanat që i kanë mbajtur kafshët; kambana kuajsh, të lopëve, të dhenve e cjapeve.

Të ndalemi pak edhe te realiteti. Veshëmbathjet tona kombëtare tirqit, opingat, çorapët, brezallini, xhamadani, lurka, mintani, ferexheja, gëzofi, kësula, e sa e sa veshëmbathje të tjera të gjinisë femrore e mashkullore më si kemi të përditshme, këto i gjenë rrallë ose shumë rrallë aty këtu në festa familjare e në festa kombëtare në të gjitha trojet shqiptare dhe në diasporë dhe me këto krenohemi se janë trashëgimi e jona. Ky është realiteti.

Me etnografinë tonë lëvdohen popujt tjerë: fustanellën ua veshën ushtarëve dhe nonstop i mbajnë veshur para dyerve të institucioneve shtetërore. Çfarë të bëjmë ne, ti mohojmë se nuk janë trashëgimi e jona?!

Ne si popull i lashtë, duhet të krenohemi me këtë trashëgimi të moçme kulturore që është përcjellur brez pas brezi nga lashtësia deri në ditët tona, falë të parëve tanë të cilët kanë sakrifikuar edhe jetën për këto të mira kulturore e me vlera mbarëkombëtare.

Shtrohet pyetja pse i kanë përdorur këta lëkura e gjymtyrë të kafshëve. Edhe sot e kësaj dite në shenjë respekti brinjët e kafshëve i gjen aty këtu të varura në çardake, në murë të shtëpive, sepse nga bagëtia kanë mbijetuar familjet shqiptare. Pra këta karnavale në vete nuk përmbajnë as një simbol të riteve fetare dhe nuk bien ndesh me asnjë fe, as që mbjellin urrejtje ndëretnike, thjeshtë janë kulturore ku këndohet e vallëzohet e bëhet humor. Atëherë pse gjithë ky vrer?!

Këtu te këta karnavale gjen shumë vlera interesante tipike të karakterit tonë kombëtar, mbi të gjitha paraqesin familjen ose familjen patriakale 20 apo 30 anëtarsh e më tepër, se si mbrohet dinjiteti i familjes, respekti për të zotin e shtëpisë, këtu gjen grabitjen e vajzës që është element tipik ilir, bashkëpunimin e grupit, sakrificën për familjen dhe grupin, harmoninë në bashkësi, gjen elemente të humanizmit – se si duhet te japë e të ndajë edhe kafshatën e gojës me të tjerët. (Pra kanë dhënë djath, mish, vezë, miell, gjela e tjera), gjen edhe mjetet luftarake më të moçme për mbrojtjen e grupit e familjes hirin, shkopin, e të tjera e të tjera).

Këtu thjeshtë këndohet, vallëzohet dhe paraqesin skena të lartëpërmendura.

Në katundet e Malësisë së Sharrit të Tetovës edhe sot ju këndohet festave: të ditës së verës, Shën Xhexhit (Shën Gjergjit), ditës së luleve e shumë festave të tjera.

Ditë vere more dilber
sikur sivet ardhsh përher
ene n'mot ene n'qetër mot
o hala imi shoçe plot
do na vaje dita sikur sot

F. I

ditën e luleve gjith ditën kam ka
çerapët e Ilir agës i kam pa la
dilber taj në shehër për ditë shkojshe
nij kallaup sapun pse S'ma çojsh
t'i lajshem unë s'i xhi dojshem

F. I

lujne ditëveren lujne ene S'i vet
lum kush asht xhall mot e qera vet
n'mot e qera vet xhall do esëm
nauk e kimi menen të vdesëm
n'mot e qera vet xhall do rojna
nauk e kimi menen të trazojna

M. Memishi

ditë shënxhexhi dita e xhoma
kitve qefin va ka ba
shkoëm në torec gjoftajëm to hec
shën xhexho more i majro

shkoëm për lule luleftajni
 lule ftajni xhetom
 shën xhexho more i majro
 or bilbil more bilbil

o mosh mali me jeshil

Z.B Brodec

Pra edhe ky manifestim mendoj se ka këtë qëllim: përcjelljen e dimrit, borës, të ftohtit, furtunës e ngricave, dhe pritjen e stinës së pranverës, pjellorisë dhe të gjallërimit të çdo bime dhe gjallesë në njërin anë, kurse në anën tjetër largimin e ngricave, furtunës, mbylljes – izolimit.

Foto e Karnevaleve Ilire, e vitit 1974 që flet më shumë se sa 1000 fjalë!

*RINI USEINI, INSTITUTI I TRASHËGIMISË SHPIRTËRORE
DHE KULTURORE TË SHQIPTARËVE – SHKUP*

KARNAVALET NË PSIKOLOGJINË POPULLORE

Karnavalet janë festë popullore me origjinë pagane, e cila kremtohej në kohë të shkuara dhe vazhdon në kohët moderne, kremtohet me tërë madhështinë e saj. Tashme si tradicionale është edhe në fshatin Bozovcë me të gjithë madhështinë e saj.

Në përmbajtjen e këtyre festave një vend të rëndësishëm zë edhe magjia. Ajo thirret në ndihmë atje ku nuk mund të ketë sukses dija dhe përvoja empirike. Të gjitha ngjarjet që nuk mund të shpjegohen, por që tërheqin vëmendjen tonë u atribuohen qenieve mbnatyrore të cilat nuk mund të vërehen, por në vetëdijen e njeriut arkaik me të vërtetë ekzistojnë dhe shkaktojnë frikë, por njëherit edhe respekt dhe adhurim. Praktikant magjike dhe rituali, vijnë në shprehje në çaste vendimtare të krizave që paraqiten në jetën e njeriut, shoqërisë ose ndryshimeve klimatike (natyrore).¹⁷

Në lashtësinë e largët karnavalet e kanë pasur rrugëtimin fillestar. Në antikitetin grek kremtohej si festa e Dionisit (ditët dioniziake). Kremtimi i këtij kulti nuk kishte natyrë vetëm fetare, por dhe shoqërore e kulturore. Ky hyjni kishte përhapje të gjerë, sikurse të ilirët që ishte Baku, dhe simbolizonte hyjninë e argëtimeve.

Shekujt e gjatë janë tregues të këtyre manifestimeve, por kuptohet që sipas rrethanave të caktuara kohore ka pësuar modifikime dhe ndikime, sidomos fetare, ndërsa si esencë mbeti festa, gazmendi, argëtimi, alegria kolektive, e mirënjohura festa e karnavaleve, që ka

¹⁷ Izaim Murtezani, *Festa e Shën Gjergjit të Shqiptarët e Maqedonisë*, Sak Stil, Shkup, 2010, 7.

arritur në ditët tona me madhështinë e krenertimeve mbarëpopullore.

Që nga antikiteti, e cila dhe mund të dokumentohet nëpërmjet shumë maskave të gjetura ndër ilir, ky aktivitet popullor, ka arritur deri në ditët tona i pastër, i thjeshtë, plot humor dhe me alegri popullore, që së bashku krijojnë jo vetëm harmoni, por dhe gëzim e unitet shoqëror.

Përmbyjsja e rregullit social ishte sinonim i kësaj feste, pasi lirinë dhe “barazinë” shoqërore sklleverit e fitonin në ditët saturnale, së bashku me të tjerët argëtoheshin, madje si formë simbolike zgjidhnin një “princ”, i cili duhej të mbisundonte gjatë kësaj feste.

Stanislaw Lec¹⁸, aforist i njohur shkruan: “në ferr, djalli është hero pozitiv”, andaj dualiteti mistik i kësaj feste, fitorja e optimizmit mbi frikën dhe dështimi, konflikti i të mirës me të keqen, shprehen me satirë, me humor, me shaka dhe mënyra sfiduese, të praktikuara nga masa popullore.

Festa e karnavaleve në thelb ka fantazinë dhe simbolizmin, që shprehin daljen nga izolimi dimëror, braktisjen e të ftohtit dhe ky kapërcim kozmik dhe shoqëror festohet në muajin shkurt apo mars, në “zemër” të dimrit, e shprehet me gëzimin kolektiv, me argëtime, me alegri dhe me humor, që shënon dhe kulmin e festës.¹⁹

Këto ndryshime simbolizohen në nposhtjen e të keqes, të shëmtuarës me ndeshjen mes të mirës me të keqe, të konkretizuara me fitoren e të mirës, të bukurës, optimizmit, vitalitetit. Në aspektin metafizik dhe shpirtëror shpreh kapërcimin nga kaosi–mundimi, në rregullin dhe normalitetin natyral dhe social kurse nga këndi historik dhe fetar, karnavalet përfaqësojnë një festë, që simbolizon mbarimin e dimrit, ripërtëritjen e natyrës (pranvera), që vjen pas kaosit (dimrit) .

¹⁸ Stanislaw Lec, Unkempt Thought , 1962

¹⁹ Eliade, Il Mito dell'Eterno Ritorno). 69.

Nga kjo rrethanë, festa argëtuese e Dionisit, e Saturnit, e Bakut, u pagëzua festa e karnavaleve, emër i krijuar nga bashkimi i fjalëve karne + vale (pa mish), pra festa e ditëve kur nuk konsumohet mishi dhe ky emër u përgjithësua e kështu u transmetua ndër shekuj deri në ditët tona²⁰.

Gjatë kësaj feste, nëpërmjet lojërave argëtuese, satirës, këngëve humoristike dhe ritualit të zjarreve, të cilat së bashku ngjallin entuziazëm, gëzim dhe ilaritet ndër banorët përjetohet një atmosferë gazmore, harmonie shoqërore, alegrie dhe optimizmi.

Natyrën e kësaj feste që evokon konfuzionin mes dy kozmoseve (pranverës dhe dimrit), populli ynë e shpreh me shumë fantazi, me rite dinamike e plot humor.

Duke marrë këto drejtime, patjetër që ndryshon edhe thelbi qenësor, prandaj këtu paraqiten dhe elementet mistike, kështu ritualeve i dhanë karakterin paradoksal, në përballjen e të mirës, të bukurës, të fortës, me të keqen, kaosin, djallin, luçiferin, shtrigën, si formë komunikimi mes të gjallëve me të vdekurit.²¹ Këto aspekte negative simbolizohen me përdorimin e maskave dhe me kostumet komike, që i veshin protagonistët e festës, që i vendosin gjatë ritualit të shëtijes nëpër rrugët e qytetit apo të fshatit, gjatë valleve dhe këngëve rreth zjarrit.

Festa fillon ditën e martë të 10 ditëshit të parë të shkurtit, andaj quhet e “Marta e Karnavaleve” dhe përfundon në 10 ditëshin e parë të muajit mars²².

Përvoja e jetës të popujve, e konkretizuar me fitore të mirës, të bukurës dhe të optimizmit simbolizohet pikërisht nga kjo përballje e të mirës dhe e të bukurës, kundër të keqes, kundër të shëmtuarës.

²⁰ <http://www.etimo.it/?term=carnevale>.

²¹ Mircea Eliade, *Trattato di storia delle religioni*, ed. Universale Bollati Borinighieri, 2009, 362.

²² Chiara Frugoni, *Medioevo sul naso*, editori riuniti, 2001, 78-83.

Djegien e dordolecit në zjarrin e madh simbolizon suksesin e kësaj përballje, gjatë festës të karnavaleve, ritë i cili e mbyll këtë festë.²³ Dordoleci i shëmtuar, personifikon pjesët e keqia të shoqërisë, andaj duke e djegur, zhduken sëmundjet, vuajtjet të këqijat, dhe lajmërohet rilindja e Diellit, i hapet rruga ripërtëritjes së të mirës.

Kjo atmosferë feste plot humor portretizohet me maskën, për të fshehur fytyrën, si dhe plotësohet dhe me kostumet “qesharake”. Kjo veçori e prezantimit të pjesëmarrësve me stërveshje e maskime, ka ndikuar, që popujt ta quajnë “festa e maskave”, ashtu si përdorimi i maskave dhe vallëzimi rreth zjarrit, jo vetëm gjatë kësaj por dhe në festat tjera me veti magjike homeopatetike por dhe ka inspiruar organizmin e të famshmes “ballo me maska”, që sot praktikohet si një aktivitet modern.

Pjesëmarrësit në ritet e karnavaleve, me qëllim që ta trembin “shpirtin e keq”, ta largojnë djallin, shtrigën përdorin kostume jo të zakonshme, vishen në mënyrë të shëmtuar që fuqitë e errëta të mos bëhen të rrezikshme për kolektivin.

Në kulturën shqiptare, nuk janë veshje gruaje, as veshje mashkulli por janë kostume atipike, nuk janë as imitime të dyve, por veshje imagjinare e tipit të shtrigës apo shtriganit, të shprehura më shëmtinë si të djallit me brirë.

Mbulimi i fytyrës me maska, ka kuptim apotropeik, sepse sipas besëtytnive ka efekte magjike ku pamja mbinatyrore, e përçudnuar e maskës, nuk përdoret për të fshehur fytyrën, por pasi largon shpirtin e keq — shtrigën — lugatin — djallin — shtriganin, pra ka fuqi mbrojtëse.

Gjatë karnavaleve, besohej se fytyra e mbuluar me maskën e shëmtuar, veshja në mënyrë komike me lëkura kafshësh, këngët satirike dhe britmat, të shoqëruara me tringëllimat e zileve, shërbenin për t'i trembur dhe t'i largonin të këqijat e shoqërisë.

²³ James George Frazer, *Il ramo d'oro*, ed. Bollati Boringhieri, 2012, 361-368.

Kështu të maskuar, për të trembur shpirtin e keq, të largonin lugatin nga vetja, nga familja, nga të afërmit, djemtë shëtisnin në grupe nëpër rrugët e fshatit, me ritmin e këngëve humoristike dhe duke i tundur me forcë dhe ritmnikisht kambanat e zilet, në mënyrë që tingëllimat e tyre të dëgjoheshin sa më shumë.

Ditën e fundit të karnavaleve ishte akti i ezortizimit të vdekjes, i largimit të fatkeqësive dhe sëmundjeve, thyerja e të keqes, të shëmtuarës, ishte mundja e shtrigës e djallit, ishte zhdukja e fenomeneve negative të shoqërisë etj. Prandaj kryhej akti i purifikimit me djegien e dordolecit, që simbolizonte djegien e të këqijave të vitit që kaloi.

Karnavalet shprehnin dhe fekonditetin e tokës, ripërtëritjen e natyrës, por njëkohësisht shprehnin dhe vitalitetin e shoqërisë malësore sepse nëpërmjet këtyre ritualeve festive dhe me këto besëtytni, malësorët besonin se do të vinte një vit i mbarë dhe me bollëk prodhimtarie.²⁴

Karnavalet zhvilloheshin para fillimit të mbjelljeve të pranverës dhe të rikthimit të bagëtive nga merat, ku i kishin dërguar për dimërim prandaj aspekti i fekonditetit të tokës dhe ripërtëritjes të natyrës, merrte një kuptim të veçantë në këto manifestime.

Kjo formë humori i kapërcen tabut fetare, madje feja, sidomos ajo myslimane, nuk i pranon këto lloj lojërash me shtriga, me djallin dhe me transvestimente të shëmtuara.

Maskimi apo imitimi ndodh dhe në tjera aktivitetet jetësore, si p.sh gjatë dasmës, një nga gratë vishet me rroba të “këqija”, me saktë e improvizuar me veshje të shëmtuara burrash e pjesërisht grash, vishet si shtriga, vendos një cope postiqe si “njekër”, e lyen fytyrën me blözë, duke u maskuar në mënyrë, që të mos njihet nga të tjerët.

²⁴ *Dizionario Enciclopedico Italiano Treccani*, vol. II, 807.

Kështu e maskuar, “shtriga” kalon ndërmjet grave, i ngacmon me fjalë, bën humor, u lëshon “kunja”, në veçanti plakave – vjehrrave, të cilat i “shpon” për ndonjë ves te mirënjohur, p.sh atakon ato që grinden me nuset, koprracët (dorështrenguarit), ndonjë që nuk i pëlqen të punoi shumë, ndonjë që merret me thashetheme, apo ndonjë që tymos duhan etj.

Gruaja protagoniste e këtij rituali duke ironizuar dasmorët, në mënyrë të veçantë gratë e moshuara vallëzon dhe këndon me humor, u kushton këngë satirike, duke krijuar një atmosferë gazmore kolektive.

Kulmi i këtij humori popullor arrin në çastin kur arrijnë nusja me dhëndrin, sepse i gjithë humori zhvendoset me këngë dhe poezi satirike të drejtuara dy të porsamartuarve. Ky humor i bukur popullor, ishte dhe është kulturë.

INSTITUTI I TRASHËGIMISË SHPIRTËRORE E
KULTURORE TË SHQIPTARËVE – SHKUP

KARNAVALI I BOZOVÇËS

SCUPI – 14

Shtypi: Fokus Print – Shkup

CIP – Каталогизација во публикација

Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

394.2(=18:497.7)

KARNAVALI i Bozovcës : (tribunë shkencore - 13.03.2016). 14. -

Shkup : Instituti i trashëgimisë shpirtërore e kulturore të
shqiptarëve, 2016. - 110 стр. : фотограф. ; 24 см

Фусноти кон текстот

ISBN 978-608-4653-38-7

а) Албанци во Македонија - Народни обичаи - Карневали
COBISS.MK-ID 101923594